

ОДБРАНА

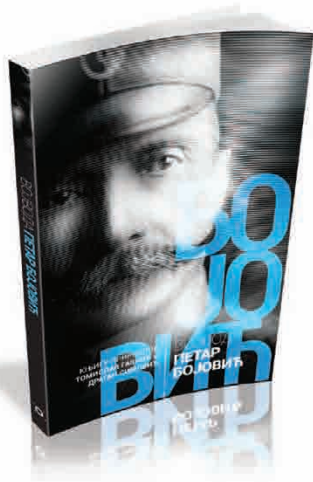
Година XIII ■ Број 283 ■ 1. јул 2017. ■ цена 100 динара ■ 1,20 евра

МЕЂУНАРОДНА ВЕЖБА
„ПЛАТИНАСТИ ВУК 17”

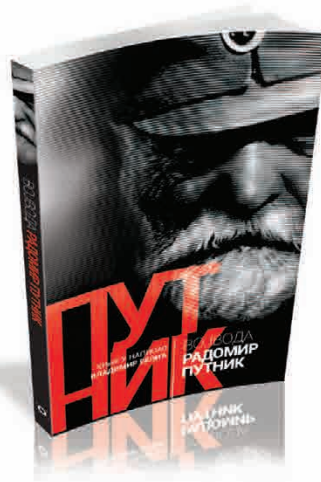
Велике годишњице су и велика подсећања, хоризонтални пресеци наше сопствене историје. Годишњица Великог рата вратила нам је у жижу интересовања многе историјске личности тог периода. Биографије славних српских војвода исписују најсветлије странице наше војне и свеколике историје.

ВОЈВОДА ПЕТАР БОЈОВИЋ

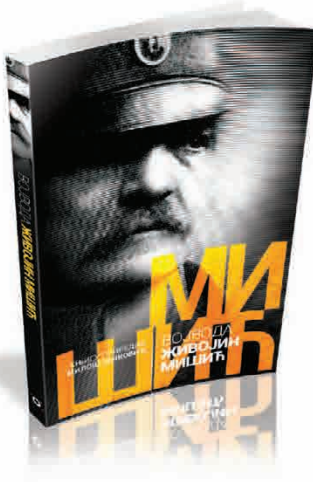
Томислав Гаврић,
Драган Симовић
Броширано,
ф. 13×20, 140 стр.
шифра: 111347
цена: 396,00
са попустом: 297,00

ВОЈВОДА РАДОМИР ПУТНИК

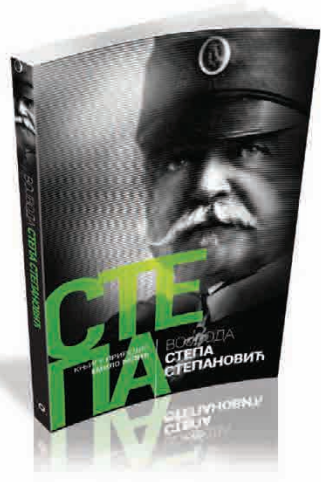
Владимир Белић
Броширано,
ф. 13×20, 142 стр.
шифра: 111348
цена: 396,00
са попустом: 297,00

ВОЈВОДА ЖИВОЈИН МИШИЋ

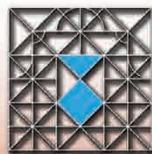

Милош Јанковић
Броширано,
ф. 13×20, 152 стр.
шифра: 111349
цена: 396,00
са попустом: 297,00

ВОЈВОДА СТЕПА СТЕПАНОВИЋ

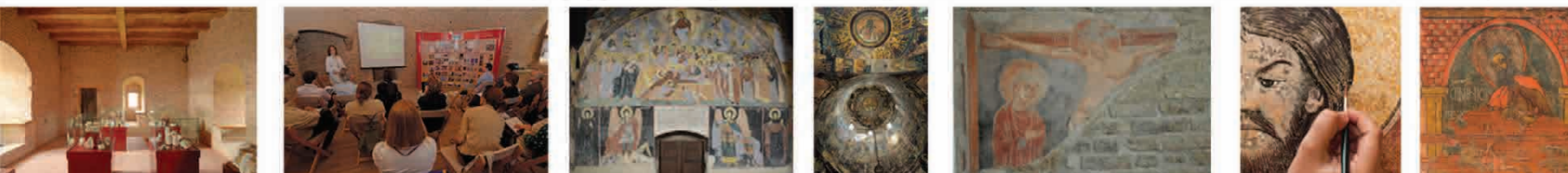

Е. Белић
Броширано,
ф. 13×20, 186 стр.
шифра: 111350
цена: 396,00
са попустом: 297,00

ИЗЛОЖБА

КАКО ОЧУВАТИ И КОРИСТИТИ КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ: ДЕСЕТ ГОДИНА РАЗВОЈНОГ ПРОЈЕКТА ИНТЕГРАТИВНЕ ЗАШТИТЕ НАСЛЕЂА „ВЕКОВИ БАЧА“

30. јун – 19. јул 2017.
ВЕЛИКА ГАЛЕРИЈА ДОМА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ
БРАЋЕ ЈУГОВИЋА 19, БЕОГРАД

ОДБРАНА

Магазин Министарства одбране и Војске Србије

„Одбрана“ наставља традицију „Ратника“, првог војног листа у Србији, који је изашао 24. јануара 1879.

Издавач

Медија центар „ОДБРАНА“
Београд, Браће Југовића 19
medijacentar@mod.gov.rs

Директор

Стевица С. Карапандин, пуковник

Главни и одговорни уредник

Владимир Почуч, потпуковник

Заменик главног уредника

Александар Петровић, капетан

Уредници

Мира Шведић, Душан Глишић

Новинари

Сања Анђелковић
Владимир Вјештић
Миријана Крстовић, поручник
Биљана Миљић

Стални сарадници

др Себастијан Балаш, др Славиша Влацић,
Милосав Ц. Ђорђевић, др Милан Мијалковски,
др Зоран Миладиновић, др Миљан Милкић,
Будимир М. Попалић, Милош Стругар,
Никола Остојић, Александар Радић, Бојан Рајић,
Влада Ристић, Милена Милетић, Александар Киш,
Драгана Барјактаревић

Дизајн и прелом

Енес Међедовић (ликовни уредник)
Станислава Струњаш (техничка уредница)

Фотографија

Даримир Банда, Душка Стефановић, Јово Мамула
(фото-репортери)

Језички редактори

мр Наташа Николић, Слађана Мирчевски,
Јелица Живановић

Коректор

Слађана Грба

Секретар редакције

Татјана Шућин

Документација

Горан Станковић (фото-центар)

ТЕЛЕФОНИ

Директор 3241-258; 23-809

Главни и одговорни уредник 3241-257; 23-808

Секретар редакције 3201-809; 23-079

Прелом 3240-019; 23-583

Маркетинг 3241-026; 3201-765; 23-765

Претплата 3241-009; 3201-995; 23-995

Продаја 3201-810; 3241-254; 23-810

ТЕЛЕФАКС 3241-258

АДРЕСА

11000 Београд, Браће Југовића 19
odbrana@mod.gov.rs
redakcija@odbrana.mod.gov.rs
www.odbrana.mod.gov.rs

Жиро-рачун

840-312849-56 МЦ „Одбрана“

Претплата

За припаднике МО и Војске Србије преко РС
месечно 160 динара. За претплатнике преко
Поштанске штељонице месечно 180 динара.

Штампа „ПОЛИТИКА“ АД, Београд
ISSN 1452-2160
Магазин излази сваког 1. и 15. у месецу

„Одбрана“ је члан
Европског удружења
војних новинара

БРОЈ 283

ПРИПАДНИК
СПЕЦИЈАЛНЕ
БРИГАДЕ
У АКЦИЈИ

СНИМИО
Игор САЛИНГЕР

СПЕЦИЈАЛНИ ПРИЛОГ 172
СРПСКИ ВОЈНИ САНИТЕТ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Осми Међународни сајам наоружања „Партнер 2017“ УЛАГАЊЕ У БУДУЋНОСТ

Међународна вежба „Платинасти вук 17“

РАМЕ УЗ РАМЕ У МИСИЈИ МИРА

Велики технички системи и одбрамбене припреме

НАЈБОЉИ АЕРОДРОМ „НИКОЛА ТЕСЛА“

Светско првенство у параглајдингу у Нишу

СРБИЈА ИЗ ВАЗДУХА

- 14 Санитетска показна вежба
„Пролеће 2017”
**ДВЕ ЛАКЕ ПОЉСКЕ
БОЛНИЦЕ**
- 16 Формиран 1. логистички центар
Централне логистичке базе
**ЛОГИСТИЧКЕ
ФУНКЦИЈЕ ПОД
ИСТОМ КАПОМ**
- 17 Пројекат Школе националне
одбране
**ТРАГОМ СОЛУНСКИХ
РАТНИКА**
- 18 Постављање понтонског моста
до Лида
**КОРИСНО И ВОЈСЦИ
И ГРАЂАНИМА**
- 20 Медаљони Министарства одбране
за припаднике који су се истакли
у акцијама спасавања
**СПРЕМНИ
ЗА ДОБРА ДЕЛА**
- 22 Кинеска донација Војсци Србије
**ПРИЈАТЕЉСТВО
ДВА НАРОДА**
- 30 Дејан Ристић, историчар
ОТИСАК ВРЕМЕНА
- 35 Изложба
„Српска африкијада 1916–1919”
СЕЋАЊЕ ПОТОМАКА
- 36 Војне параде
**ДЕМОНСТРАЦИЈА
СИЛЕ И ЈЕДИНСТВА**
- 48 Припадници МО и ВС
на Балканском првенству
у планинском трчању
БРОНЗА ЗЛАТА ВРЕДНА

У овом броју...

Осми Међународни сајам наоружања и војне опреме „Партнер” одржан је од 28. до 30. јуна на Београдском сајму. У две сајамске хале више од 90 домаћих и 37 иностраних излагача, међу којима и Министарство одбране Републике Србије и „Југоимпорт СДПР”, презентовало је најновија достигнућа у области наоружања и војне опреме. Отварајући сајам, председник Републике Србије Александар Вучић најавио је да ће држава у 2017. години у наменску индустрију уложити 49,9 милиона евра, а важан искорак у будућности биће и измене закона, које је Министарство одбране већ припремило, а које ће омогућити долазак иностраних компанија и њихово учешће у одбрамбеној индустрији у нивоу до 49 процената.

У Бази „Југ” код Бујановца и Центру за обуку јединица за мултинационалне операције, на једној од најсложенијих вежби – „Платинасти вук 17”, која је имала за циљ заједничко увежбавање јединица партнерских земаља за учешће у мултинационалним операцијама, од 12. до 23. јуна учествовали су, четврти пут заредом, осим припадника Војске Србије, јединице оружаних снага Босне и Херцеговине, Бугарске, Мађарске, Македоније, Сједињених Америчких Држава, Словеније, Уједињеног Краљевства и Црне Горе.

Министар одбране Зоран Ђорђевић и начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић примили су 23. јуна у Малој ратној сали шест припадника Војске Србије и двојицу из Жандармерије, који су се истакли у акцијама спасавања двоје деце код државне границе према Бугарској и човека из запаљеног чамца на Лиду у Земуну. Током обављања својих редовних дужности, припадници Војске Србије још једном су показали да су увек уз свој народ, који може да рачуна на њихову помоћ. О детаљима акција спасавања читајте у овом броју „Одбране”.

У 283. броју доносимо и интервју с Дејаном Ристићем, истакнутим историчаром, архивистом, преводиоцем и сценаристом, једним од водећих стручњака у области интегралне заштите културног наслеђа, који се бави дипломатском историјом, Холокаустом, односом државе и традиционалних верских заједница у 20. веку, као и културном историјом и културом сећања.

Вашој пажњи препоручујемо и фото-репортажу са Светског првенства у параглајдингу, које је од 17. до 24. јуна одржано у широј околини Ниша. Небо изнад града обојила су крила 130 такмичара из 30 земаља света, који су имали задатак да без мотора прелете нешто мање од 100 километара, дижући се на висине и до 3.500 метара.

У овом броју читајте и зашто је Аеродром „Никола Тесла” пример добре праксе кад је реч о испуњавању обавеза на изради докумената Плана одбрамбених припрема, како су се почетком лета одвијале активности на постављању понтона на Лиду и друге занимљиве теме. ■

СВЕЧАНОСТ ПОВОДОМ ИНАУГУРАЦИЈЕ ПРЕДСЕДНИКА СРБИЈЕ

У Палати „Србија”, 23. јуна, организована је свечаност поводом инаугурације Александра Вучића за председника Републике Србије, којој је присуствовао велики број страних званичника, шефови држава и влада из региона, Европе и света, као и државни и војни врх наше земље, представници дипломатског кора, верских заједница и културног и јавног живота.

Пожелевши добродошлицу пријатељима из иностранства и грађанима Србије, председник Вучић истакао је да је Србија „земља добрих, храбрих, некада и претерано храбрих људи”, оценивши да су људи управо оно што је у Србији најважније.

– Србија, у којој сте дочекани раширених руку и отвореног срца, не сања више о непријатељима, него ствара, на јави, пријатељства, а ми, које су створили ратови, желимо једну ствар више од свега – мир” – поручио је председник Вучић. ■

СУСРЕТИ МИНИСТРА ОДБРАНЕ СА ЗВАНИЧНИЦИМА НА АЕРОДРОМУ „НИКОЛА ТЕСЛА”

Уочи свечаности поводом инаугурације Александра Вучића за председника, министар одбране Зоран Ђорђевић сусрео се 23. јуна на београдском аеродрому „Никола Тесла” са замеником помоћника државног секретара САД Хојтом Јиом (на слици) и са министарском одбране Италије сенаторком Робертом Пиноти. Дочекао је министра националне одбране Републике Грчке Паноса Каменоса, заменицу генералног секретара НАТО-а Роуз Гетемилер и примио генералног секретара Организације уговора за колективну безбедност (ОДКБ) генерал-пуковника Јурија Григорјевича Хачатурова. Дан пре, 22. јуна дочекао је министра одбрамбене и аеро-космичке индустрије Републике Казахстан Беибута Атамкулова Бакировича. ■

ОТКРИВЕН СПОМЕНИК ВОЈНИКУ СА КОШАРА

Председник Србије Александар Вучић открио је 14. јуна у Дебељачи споменик Тибору Церни, једном од погинулих војника на Кошарама 1999. године. Уз највише државне и војне почасти свим учесницима битке на Кошарама, венце на споменик Церни положили су председник Вучић, министар за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Александар Вулин, начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић, чланови породице Церна и други. Председник Србије најавио је да ће донети одлуку о додели споменице којом би се обележавала битка на Кошарама 1999. године и да ће тај орден доделити сваком од 108 јунака који су дали живот за српске Кошаре. ■

НОВИ СТАНОВИ ЗА ПРИПАДНИКЕ СИСТЕМА ОДБРАНЕ

Државни секретар у Министарству одбране Ненад Нерић уручио је 22. јуна на Бежанијској коси кључеве 68 станова припадницима Министарства одбране и Војске Србије. Нерић је честитао свим станарима и поручио да је ово „један од оних значајнијих датума, пре свега за припаднике Министарства одбране и Војске Србије, који су данас добили кључ свог првог или одговарајућег стана, који су очекивали током служења својој отаџбини и Војсци Србије”. ■

УСПЕШНА ПРОВЕРА СТАЛНО ЗАДЕЈСТВОВАНИХ И СНАГА ЗА ХИТНО РЕАГОВАЊЕ

СНИМАО Д. БАНДА

По наређењу начелника Генералштаба Војске Србије генерала Љубише Диковића, крајем јуна обављена је провера оперативних способности дела стално задејствованих снага и снага за хитно реаговање Војске Србије. Била је то делимична, ванредна и ненајављена теренска провера, обављена на више локација у Србији. Циљ је било сагледавање степена оспособљености и унапређење оспособљености и борбене спремности јединица Војске Србије за реаговање на могуће евентуалне ризике и претње по безбедност. Проверавана је спремност јединица да у најкраћем року одговоре на постављене задатке у предвиђеним сценаријима кризне ситуације.

Провера оперативних способности почела је узбуњивањем дела јединица Специјалне бригаде, које се налазе на обуци у летњим условима на Власинском језеру, док су, у наставку, провераване снаге за интервенцију ка угроженим објектима на Бази „Језерска махала“, поседнутом објекту „Горњи вртогош“ и на Бази „Југ“, уз ангажовање снага ојачања састављених од специјалних тимова који су ваздушним путем превезени са Власинског језера на Базу „Југ“.

Активност је настављена узбуњивањем једне извиђачке чете из Краљева, чији је задатак да извиђа рејоне на правцима евентуалног напада, док су, у исто време на локацијама широм Србије, провераване снаге за интервенцију ка угроженим објектима уз ангажовање снага ојачања састављених од специјалних тимова који су превозени ваздушним путем.

Провером снага за интервенцију ка угроженим објектима из дела јединица Команде за обуку и вежбовним активностима на Аеродрому „Ковин“, 27. јуна завршена је тродневна, провера способности дела стално задејствованих снага и снага за хитно реаговање Војске Србије. Завршној вежби присуствовали су начелник Генералштаба генерал Љубиша Диковић, командант Копнене војске генерал-потпуковник Милосав Симовић, начелник Управе за обавештајно-извиђачке послове бригадни генерал Илија Тодоров, командант Специјалне бригаде бригадни генерал Зоран Величковић и начелник Кабинета начелника Генералштаба пуковник Стеван Котарлић.

Начелник Генералштаба истакао је да у данашњим условима ко реагује брже и спретније, ко примени изненађење и то исто изненађење спречи, долази у тактичку предност и побеђује. Он је такође изразио задовољство што су вежбовне активности реализоване на врло добром нивоу. ■

ДИКОВИЋ ПРИМИО ПОРОДИЦЕ ПОГИНУЛИХ ПИЛОТА

Начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић примио је 16. јуна, у Касарни „Бањица 2“ чланове породица погинулих pilota потпуковника Ненада Ђулибрка и капетана Дејана Пандуровића, који су изгубили животе приликом пада школско-борбеног авиона „супергалеб“ Г-4. Генерал Диковић истакао је да је трагедија у којој су страдала два врсна pilota ненадокнадив губитак за наше ратно ваздухопловство и Војску Србије, те да Војска Србије и њени припадници чине све што је у њиховој моћи да породицама помогну да преброде ту трагедију. ■

МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ НАОРУЖАЊА „ПАРТНЕР 2017”

УЛАГАЊЕ У БУДУЋНОСТ

Држава ће у 2017. у наменску индустрију уложити 49,9 милиона евра, а важан искорак у будућности биће и измена закона, које је Министарство одбране већ припремило, а који ће омогућити долазак иностраних компанија и учешће у нашој одбрамбеној индустрији у нивоу до 49 процената, истакао је на отварању „Партнера 2017” председник Србије Александар Вучић

Осми Међународни сајам наоружања и војне опреме „Партнер” одржан је од 28. до 30. јуна на Београдском сајму. У две сајамске хале, више од 90 домаћих и 37 иностраних излагача, међу којима су Министарство одбране Републике Србије и „Југоимпорт СДПР”, презентовали су најновија достигнућа у области наоружања и војне опреме.

Сајам је, након пројекције филма о новитетима српске наменске индустрије, отворио председник Републике Србије Александар Вучић, који је иста-

као да је „Партнер” важно место за представљање могућности српске одбрамбене индустрије, а да све већи број страних делегација и излагача сведочи о томе да та манифестација постаје престижна.

– Верујем да сајам може да се одржава и на годишњем нивоу, јер представља прилику за успостављање значајних пословних партнерстава и важних контаката за развој бизниса, али и за развој и унапређење наше економије и економије других земаља, јер данас одбрамбена индустрија не служи

само као помоћ одбрани земље, већ и као начин и средство за унапређење економије – рекао је председник Вучић и истакао да је Србија, препознајући те разлоге, у периоду од 2014. до 2016. године, инвестирала у одбрамбену индустрију 126 милиона евра.

Он је подсетио да је направљено више нових фабрика и погона, да се оруђа и оружја непрестано унапређују, а да ће држава у овој години уложити 49,9 милиона евра у фабрике наменске индустрије, мимо њихових сопствених улагања. Вучић је истакао

да ће важан iskorak у будућности бити и измена закона, који је Министарство одбране већ припремило, а који ће омогућити долазак иностраних компанија и учешће у нашој одбрамбеној индустрији у нивоу до 49 процената.

– Сви системи које сте видели, вишцевни лансер ракета „шумадија“, домета 285 km, нова верзија самоходне хаубице „нора“, нови систем „александар“, који ћете бити премијерно приказан, баш као и модуларна пушка 6,5 mm или земаљска беспосадна платформа „милош“ и други системи, доприносе већој одбрамбеној моћи Србије, али и напретку наше економије.

Председник је рекао да су носиоци тог развоја државне компаније, али да нису једини, те да је све већи број приватних компанија које раде озбиљан посао у нашој земљи. Такође, највио је да ће, након Полиције, „лазар“ и „нора“ бити део наоружања и у Војсци Србије, али да је жеља свих да та оруђа буду и део наоружања многих других пријатељских армија широм света.

– За Србију је од кључног значаја да у наредном периоду као земља утиче на развој научног подматка, оних људи који своју будућност виде у послу везаном за наменску индустрију, у ко-

јој посла увек има. Почели смо да запошљавамо нове људе и у Техничком ремонтном заводу, баш као што ћемо за 1.948 војника повећати наше бројно стање. То говори да и те како имамо простора и за нашу војску, али и за инжењере свих струка који желе да своје знање унапређују и усавршавају, а ми да добијемо људе за будућност од ко-

уверење да ће наредни „Партнер“ обогатити све рекорде, кад је реч о присуству иностраних делегација, јер, додао је, у свету постоји све веће интересовање за наше знање и памет.

– Уверен сам да у нашој одбрамбеној индустрији лежи будућност и колико већ за два или три дана учествоваћу у отварању фабрике муниције у

УЧЕСНИЦИ

Међу земљама учесницама овогодишњег „Партнера“, кога је пратио и свакодневни стручни програм, биле су, осим Србије, Кина, Индија, Француска, Аустрија, Швајцарска, Финска, Шведска, Немачка, Италија, САД, Данска, Велика Британија, Холандија, Бугарска, Босна и Херцеговина, Словенија, Хрватска, Црна Гора, Чешка Република, Ирска и Белорусија.

јих очекујемо да својом памету и знањем производе нове и учествују у модернизацији постојећих оружја и оруђа.

Председник Републике истакао је да се о достигнућима српског наменског индустријског комплекса јавност уверила на успешно изведеној вежби „Челик“, а да бисмо већ данас, тек месец и по дана након те активности, били у стању да покажемо знатно више оружја и оруђа.

Он је свима пожелио успешну реализацију планираних активности, уз

Узићима, којом сваки грађанин Србије може да се поноси – рекао је председник Вучић.

Међународни сајам наоружања и војне опреме „Партнер“ одржава се на Београдском сајму сваке друге године, крајем јуна. Покровитељ манифестације је Министарство одбране Републике Србије, а одржава се у организацији „Југоимпорт СДПР-а“ и Београдског сајма. Циљ манифестације је представљање наоружања и војне опреме – сложених артиљеријских и ракетних система, савременог стрелачког наоружања и муниције, борбених оклопних возила, електронске опреме, лаких авиона, нових радара, разних тренажера, заштитне балистичке опреме, борбених патролних чамаца и другог.

Сајам традиционално посећују бројне високе делегације из целог света, као и представници НАТО-а, Европске одбрамбене агенције, изасланици одбране и осталих међународних војнобезбедносних организација. ■

Владимир ВЈЕШТИЋ
Снимио Игор САЛИНГЕР

о д б р а н а

МЕЂУНАРОДНА ВЕЖБА „ПЛАТИНАСТИ ВУК 17”

РАМЕ УЗ РАМЕ У МИСИЈИ МИРА

10

1. јул 2017.

Циљ десетодневног увежбавања на Базис „Југ“ био је повећање интероперабилност и међусобно разумевање припадника војски партнерских земаља, обука јединица за реализацију задатака у операцијама подршке миру у мултинационалном окружењу, те размена стечених искуства са припадницима оружаних снага партнерских земаља

Припадници девет нација извели су, четврти пут заредом, од 12. до 23. јуна у Базис „Југ“ код Бујановца и Центру за обуку јединица за мултинационалне операције једну од најсложенијих вежби, која је имала за циљ заједничко увежбавање јединица партнерских земаља за учешће у мултинационалним операцијама.

Осим припадника Војске Србије, на вежби су учествовале јединице оружаних снага Босне и Херцеговине, Бугарске, Мађарске, Македоније, Сједињених Америчких Држава, Словеније, Уједињеног Краљевства и Црне Горе.

Обука је изведена на тему „Тактике, технике и процедуре у мултинационалним операцијама“ и реализацијом тактичке вежбе „Операција очувања мира“. Том приликом коришћена су најсавременија средства која поседује Центар за обуку јединица за мултинационалне операције – симулатори, тренажери и полигони. Све то имало је за циљ да услове у којима су се оспособљавале јединице максимално приближе реалним.

Дан високих званица

Дану високих званица на међународној вежби „Платинасти вук“, 22. јуна, присуствовали су министар одбране Зоран Ђорђевић, начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић, са члановима колегијума, амбасадори САД Кајл Скот и Уједињеног Краљевства Денис Киф.

Министар Ђорђевић истакао је да се База „Југ“ развија одређеном динамиком уз помоћ донација из САД, а напредак је видљив из године у годину.

– Овај полигон ће добити потпуно другачији изглед и биће модеран полигон за увежбавање наше војске, али и за мултинационалне вежбе, као што је ова – нагласио је министар одбране додајући да ће се са оваквим вежбама наставити и убудуће, јер је то прилика да се увежбава и тактика и техника и јачају наше оперативне способности и интероперабилност.

Према речима министра Ђорђевића, овакве вежбе служе да се људи упознају, али и да се оснажи пријатељство

између наших земаља. Он је, такође, захвалио присутним амбасадорима који су подржали организацију „Платинастог вука“.

Обраћајући се учесницима вежбе, министар Ђорђевић изразио је задовољство што је био у прилици да сагледа шта су све заједничким снагама научили и савладали током претходних десет дана.

– Овом војном вежбом показали сте да заједничким и тимским радом

девет земаља могу да раде као једна и да у оваквим ситуацијама буду спремне да одговоре на све изазове и претње. Нажалост, потребе за тим постоје у свету и сигурно ће постојати у годинама које су пред нама. Али, ми ћемо сви заједно бити ти који ће као гарант безбедности бити присутни тамо и овако увежбани успостављати мир у тим деловима света – нагласио је министар Ђорђевић честитајући учесницима на успешно изведеној ве-

жби, са жељом да и наредних година учествују на вежбама са припадницима Војске.

Након приказа, своје утиске изнео је и генерал Диковић.

– Вежба је врло добро организована и припремљена, а суштина је да војници из различитих земаља буду раме уз раме у мисијама очувања мира, да се успостави висок степен поверења између војника и старешина на тим задацима и велико разумевање међу свим учесницима вежбе – оценио је начелник Генералштаба додајући да су нам овакве вежбе потребне и изводићемо их и у будућности чак и са већим бројем учесника, средстава и технике.

Амбасадор Скот изразио је задовољство што је био у прилици да види реалан сценарио у мировним операцијама, као и заједнички рад америчких и српских војника са колегама из осталих земаља.

– Изузетно сам поносан да видим ову вежбу на Бази „Југ“, на бази у којој смо ми, заједно са Србијом, уложили више од седам милиона долара, како би била опремљена најмодернијом опремом и симулаторима, како би војници имали прилике да вежбају а да се не излажу опасности, а у реалним околностима – нагласио је амбасадор Скот додајући да су заједничке вежбе одлична прилика да се припадници наших оружаних снага припремају за учешће у мировним операцијама широм света где год то затреба.

Британски амбасадор Киф такође је имао своје мишљење о вежби на југу Србије.

– Ово је први пут у овом веку да наши војници званично учествују у вежби са српским колегама, што је за мене веома важно, нарочито због тога што се ове године обележава 180 година дипломатских односа Велике Британије и Србије – нагласио је ам-

басадор Киф додајући да ће се нада да ће сарадња бити тако успешна и у осталим областима.

Специфичности обучавања

Центар за обуку јединица за мултинационалне операције на Бази „Југ“ јединствен је по својој намени у региону. Према речима команданта потпуковника Бранислава Стевановића, мисија Центра је да обезбеди адекватне услове за обуку јединица у руковању наоружањем, тактиком, техникама и процедурама у мировним мисијама, као и извођење вежби евалуације у условима коришћења модерних полигона, савремених учионицих капацитета, тренажера и симулатора.

Он је истакао да је на вежби учествовало више од 500 припадника партнерских нација – њих 99 чинило је логистичку подршку, а ангажован је и знатан број инструктора који су допри-

нели да се обука реализује на високом нивоу. Такође, сви постављени циљеви обуке током процеса планирања вежбе у потпуности су испуњени.

– Имајући у виду да је ово четврти пут да се вежба реализује у Центру, посебан изазов у процесу планирања био је да се сваки пут садржај обучавања унапреди, што је успешно реализовано интеграцијом савремених симулатора и тренажера у програму обуке – оценио је потпуковник Стевановић додајући да је специфичност овог вида обучавања то што је он одељенског типа, па је било неопходно обезбедити довољно инструктора.

Потврда квалитета у извођењу вежбе, закључује командант Центра, јесте и чињеница да се бројно стање и број земаља заинтересованих за учешће на „Платинастом вуку“ из године у годину повећава. ■

Биљана МИЉИЋ
Снимио Даримир БАНДА

САНИТЕТСКА ПОКАЗНА ВЕЖБА „ПРОЛЕЋЕ 2017”

ДВЕ ЛАКЕ ПОЉСКЕ БОЛНИЦЕ

На простору Касарне „Бањица” и у сали Наставно-научног већа Војномедицинске академије недавно је одржана завршна санитарна показна вежба „Пролеће 2017”. У вежби су учествовале старешине Тренинг центра санитарне службе, слушаоци 11. класе за резервне официре санитарне службе и наставници организационих јединица ВМА, који су реализовали наставу. Њима су се придружили и кадети 3. и 4. класе Медицинског факултета ВМА Универзитета одбране, а завршни вежбе присуствовали су заменик начелника ВМА пуковник проф. др Драган Динчић, старешине Управе ВМА и начелници организационих јединица.

Тема „Пролеће 2017” била је збрињавање угрожених и пострадалих лица

у условима ванредних ситуација – земљотрес. О циљевима вежбе учеснике и посматраче информисао је командант вежбе потпуковник др Жељко Јадранин, а о ситуацији на терену говорили су кадет Есмер Фејзић, у улози начелника штаба, и слушаалац разводник Јелена Нишевић, у улози начелника санитарета.

Сценарио је био следећи. Након земљотреса који је погодио део Србије у јутарњим часовима, почетни извештаји о процени штете су нејасни. Регионални водовод је прекинут, као и гасовод. Оштећени су резервоари нафте, путеви су у прекиду, а има и срушених мостова. Велики број индустријских објеката и објекат инфраструктуре су у колапсу и ситуација је нејасна. Здравствени центри и фабрике хемијских средстава претрпели су штету.

Великом броју људи потребан је смештај, а има доста повређених и оболелих. Осим тога, после извињања на терену, хигијенско-епидемиолошка ситуација оцењена је као несигурна и могуће су појаве цревних зараза, које се преносе храном и водом.

Кризни штабови погођених градова Сектора за ванредне ситуације МУП-а Србије послали су захтев Министарству одбране за помоћ у санирању последица земљотреса и министар одбране одобрио је употребу медицинских капацитета и специјализованих медицинских тимова ВМА за пружање потребне помоћи у рејону захваћеном земљотресом.

Вежба се потом одвијала по радним тачкама, а кадет старији водник прве класе Стефан Видаковић, који је

Слушаоци 11. класе за резервне официре санитетске службе, заједно с кадетима 3. и 4. класе Медицинског факултета ВМА Универзитета одбране, њиховим наставницима и старешинама Тренинг центра санитетске службе, извели су недавно Санитетску показну вежбу „Пролеће 2017”. Паралелно са том вежбом, у Касарни „Бањица” одвијала се и евалуација лаке пољске болнице Балканских медицинских снага.

хируршка интервенција како би им се спасио живот.

О раду на свим тим тачкама посматраче су детаљније информисали слушаоци и кадети, младе санитетлије – Александра Ђајић, Марија Ступар, Душан Стеванов, Стефан Петковић, Барбара Ђорђевић, Александра Радивојевић, Биљана Гавриловић, Бојана Јовановић, Ивана Ђорђевић...

Последње радне тачке биле су рад у евакуационом одељењу и у санитетској прихватници на хелидрому ВМА, одакле су повређени евакуисани ваздушним путем. Хеликоптерски транспорт повређених и оболелих извели су припадници 204. ваздухопловне бригаде новим хеликоптером Ми-17. Том делу вежбе прису-

ствовали су и директорка Директората за цивилно ваздухопловство Мирјана Чизмаров са сарадницима.

Паралелно са показном вежбом „Пролеће 2017”, у Касарни „Бањица” одвијала се евалуација болнице Балканских медицинских снага. За те потребе развијена је лака пољска болница, која је као донација добијена од Краљевине Норвешке и она је први пут функционисала у пуном капацитету. У њеном раду учествовало је шездесетак припадника санитета из Македоније, Босне и Херцеговине, Словеније, Црне Горе и Србије.

Сумирајући утиске вежбе „Пролеће 2017”, њен командант потпуковник др Жељко Јадраини рекао је да су слушаоци и кадети добили конкретна

био у улози командира санитетске чете, провео је присутне по одељењима лаке пољске болнице. Присутнима је приказан рад мешовите превентивно-медицинске екипе на подручју захваћеном земљотресом и мешовите психолошко-психијатријске медицинске екипе. Потом су имали прилику да виде како се ради на пријемно-тријажном одељењу, активности хируршких мобилних тимова и збрињавање у стационару лаке пољске болнице. На овом нивоу збрињавају се повређени првог реда хитности, где је неодложна

практична знања о томе како се пацијенти на терену тријажирају, како се примарно збрињавају и како се евакуишу до центра више надлежности, где могу да се дефинитивно збрину, те да је вежба испунила све постављене циљеве. ■

Мира ШВЕДИЋ
Снимио Јово МАМУЛА

ФОРМИРАН 1. ЛОГИСТИЧКИ ЦЕНТАР ЦЕНТРАЛНЕ ЛОГИСТИЧКЕ БАЗЕ

ЛОГИСТИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ ПОД ИСТОМ КАПОМ

Поводом формирања 1. логистичког центра Централне логистичке базе 20. јуна одржана је свечаност у Касарни „Кнежевац“ у Београду. Свечаности су присуствовали начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић и чланови проширеног Колегијума начелника Генералштаба.

Генерал Диковић честитао је присутнима формирање 1. логистичког центра и пожелео им успешан рад.

– Формирањем логистичких центара желимо да све капацитете којима располажемо, а тичу се логистичке подршке, удружимо и ујединимо и да створимо ефикасније јединице и саставе како бисмо лакше извршавали бројне задатке и да би самим тим реализација била ефикаснија. То је наш циљ – поручио је начелник Генералштаба.

Командант Централне логистичке базе бригадни генерал Петар Латковић указао је на то да је Центар формиран од људских и материјалних ресурса расформираних јединица 4. складишног батаљона, 5. логистичког батаљона и 1. сабирно-продајног центра Централне логистичке базе, уз преузимање дела логистичких капацитета Гарде, а пун капацитетом почео је да ради 12. јуна.

Према речима команданта Првог логистичког центра пуковника Томислава Алимпића, формирана је „једна од највећих извршних логистичких јединица Војске Србије“.

– Под једну капу стављене су све функције логистичке подршке. Смањен је број управних органа, а повећан број извршних. Обједињено командовање, скраћени токови информација и убрзано кретање материјала већ су дали позитивне резултате – истакао је пуковник Алимпић и додао да ће новоформирана јединица бити „поуздан ослонац и достојан наследник логистичких јединица, те да ће пружити подршку јединицама Војске Србије у изградњи њихових оперативних способности“.

Центар је формиран од људских и материјалних ресурса расформираних јединица 4. складишног батаљона, 5. логистичког батаљона и 1. сабирно-продајног центра Централне логистичке базе, уз преузимање дела логистичких капацитета Гарде, а пуним капацитетом почео је да ради 12. јуна

Центар данас располаже са више од 40.000 квадратних метара магацинског простора на 11. локација обједињених у пет складишта, оспособљених за пријем покретних средстава, пратећих погонских материјалних средстава, убојних средстава, резервних делова и артикала хране са тржишта, њихово складиштење и издавање и дотур јединицама војске. Како у свом саставу има и транспортне и складишне капацитете, снабдевање јединица војске је знатно поједностављено. ■

С. АНЂЕЛКОВИЋ
Снимио Г. СТАНКОВИЋ

ПРОЈЕКАТ ШКОЛЕ
НАЦИОНАЛНЕ ОДБРАНЕ

ТРАГОМ СОЛУНСКИХ РАТНИКА

Полагањем венаца на Зејтинлику и одавањем поште погинулим српским ратницима и борцима савезничких армија на Солунском фронту, учесници студијског путовања Школе националне одбране започели су реализацију научноистраживачког пројекта „Историјско-компаративна анализа операција на Солунском фронту 1916–1918”

Пројекат је покренут поводом обележавања стогодишњице Великог рата, а пуковник Марко Зеленовић, начелник Генералштабног усавршавања, истиче да је циљ утврђивање историјских чињеница у вези са догађајима који су претходили формирању Солунског фронта, анализа стратегијске ситуације и упоређивање планова зараћених страна, али и да се истраже операције вођене од 1916. до 1918. године и формулишу позитивна и негативна искуства, као и научене лекције које су применљиве у будућим војним и невојним операцијама.

Поред чланова истраживачког тима из Војне академије, Школе националне одбране и Института за стратегијска истраживања, на студијском путовању били су и полазници Командно-штабног усавршавања. Они су обишли значајна места на којима су вођене одлучујуће борбе током Солунске операције, а присуствовали су и централној манифестацији обележавања стогодишњице победе српске војске и савезника на Кајмакчалану, 16. септембра.

Први историјски час током студијског путовања одржао је чувар Српског војничког гробља у Солуну деда Ђорђе Михајловић, који већ 56 година чува предања о храбрости и страдању српских јунака у биткама на Солунском фронту.

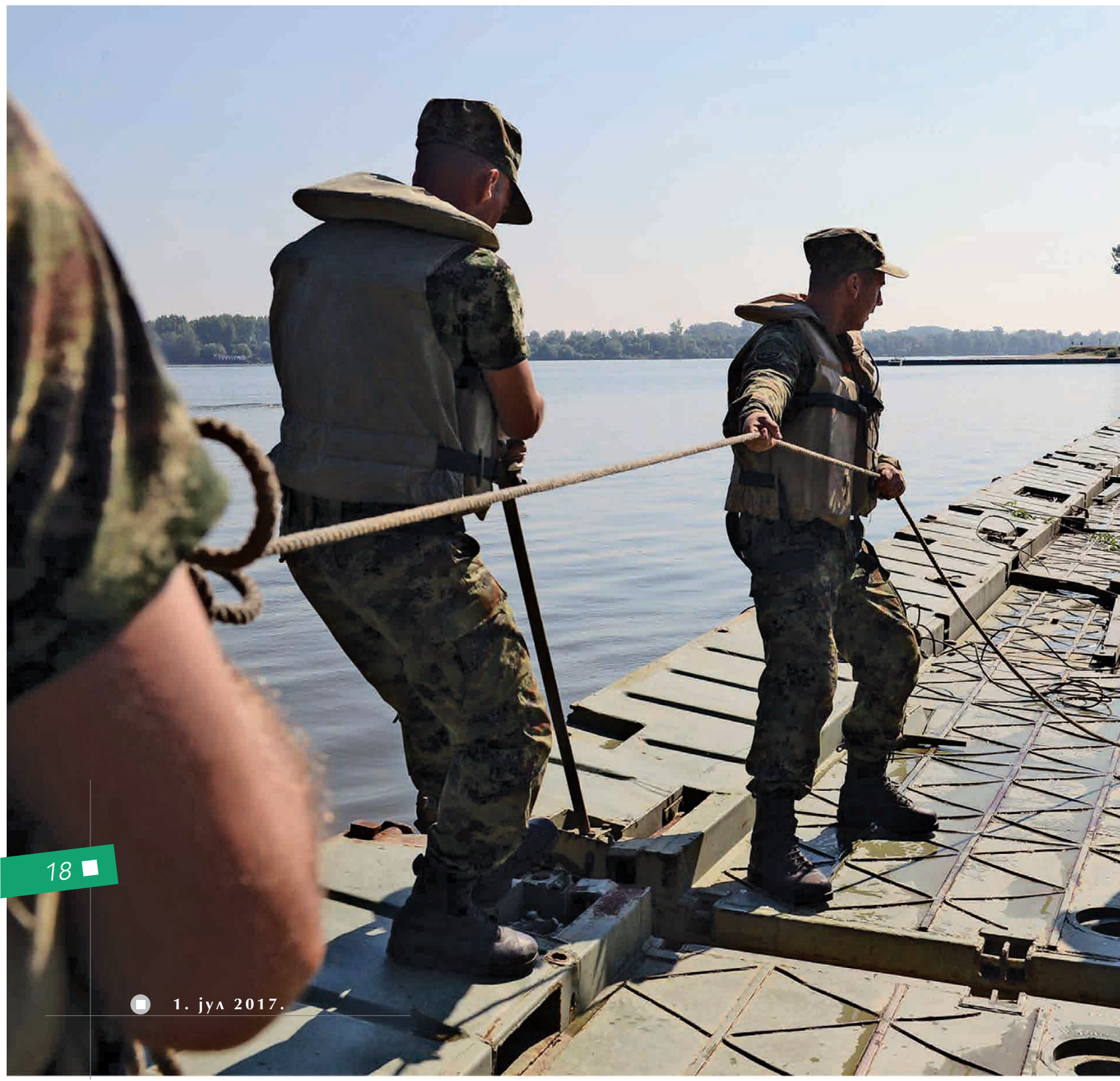
Научноистраживачки пројекат, који ће бити реализован у наредне три године, чине четири целине: студијска путовања чланова истраживачког тима, полазника Генералштабног и Командно-штабног усавршавања у зони извођења операција на Солунском фронту, израда семинарских и завршних радова на Војној академији и Школи националне одбране, одржавање научног скупа и израда Зборника радова о операцијама на Солунском фронту од 1916. до 1918. године, те имплементација модела вежбе у раду са полазницима на усавршавању у Школи националне одбране. ■

Р. МУТАВЏИЋ

ПОСТАВЉАЊЕ ПОНТОНСКОГ МОСТА ДО ЛИДА

КОРИСНО И ВОЈСЦИ И ГРАЂАНИМА

Преко понтонског моста који повезује Велико ратно острво са левом обалом Дунава, од 20. јуна до 1. септембра, моћи ће да прелазе пешаци и лака возила до 20 тона

Као и ранијих година, припадници Војске Србије били су ангажовани 19. јуна на склапању понтонског моста преко реке Дунав, до плаже Лидо у Земуну. Реч је о изради моста класе 20 тона, дужине око 365 метара. Командант 1. понтонирског батаљона Речне флотиле потпуковник Синиша Маринковић рекао је да већ традиционално постављање моста има вишеструку корист, и за грађане и за припаднике наше војске.

– Припадници 1. понтонирског батаљона раде на успостављању мостовног места преласка од Земунског кеја до

Потпуковник
Синиша Маринковић

Лидо како би грађанима били омогућен приступ и коришћење познате земунске плаже. Израда моста веома је захтеван посао који се често обавља на високим температурама, али користан је и за нас и за грађане. Тиме проверавамо наше способности, односно оспособљености, а грађани добијају безбедан прелаз до популарног купалишта – изјавио је потпуковник Маринковић.

Преко понтонског моста који повезује Велико ратно острво са левом обалом Дунава, од 20. јуна до 1. септембра, моћи ће да прелазе пешаци и лака возила до 20 тона.

Међутим, током радова припадника Речне флотиле, на понтонски мост је налетео алуминијумски чамац у приватном власништву захваћен ватром.

– Припадници Војске Србије видели су како из запаљеног чамца искаче старији човек, одмах су допливали до њега и извукли га на обалу плаже Лидо. Тамо му је наша докторка указала прву помоћ – рекао је командант 1. понтонирског батаљона Речне флотиле.

Он је додао да је постављени понтонски мост практично зауставио запаљени чамац у покрету и спречио могућу већу катастрофу.

– Ватрогасци су стигли на место догађаја и успели су да угасе пожар. На срећу, понтонски мост није много оштећен, настала су само мања оштећења од ватре, али смо ми наставили да радимо по плану како бисмо спојили Велико ратно острво са левом обалом Дунава – поручио је потпуковник Маринковић. ■

Сања АНЂЕЛКОВИЋ
Снимио Горан СТАНКОВИЋ

МЕДАЉОНИ МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ ЗА ПРИПАДНИКЕ КОЈИ СУ СЕ ИСТАКЛИ У АКЦИЈАМА СПАСАВАЊА

СПРЕМНИ ЗА ДОБРА ДЕЛА

Додељујући признања, министар Ђорђевић истакао је како је сигуран да су хероји у униформи поносни на своје дело, а да им то што носе у себи нико не може одузети, нити им платити, што је највећа привилегија хуманих људи

Министар одбране Зоран Ђорђевић и начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић примили су 23. јуна у Малој ратној сали шест припадника Војске Србије и двојицу из Жандармерије, који су се претходних дана истакли у акцијама спасавања двоје деце код државне границе према Бугарској и човека из запаљеног чамца на Лиду у Земуну.

Током обављања својих редовних дужности и обавеза, припадници Војске Србије још једном су показали да су увек уз свој народ, који може да рачуна на њихову помоћ.

Уручујући им медаљоне Министарства одбране, министар Ђорђевић истакао је да су припадници још једном доказали да достојно носе своје униформе, јер за њих није било дилеме треба ли помоћи и још једном доказати народу да завређује њихово поверење.

– Немамо довољно добар начин да вам се одужимо, можемо само да урадимо оно што је често најтеже, да вам људски и од срца кажемо хвала на вашем херојству – рекао је министар одбране и додао да је сигуран да су поносни на своје

дело и да им то што носе у себи нико не може одузети нити им платити, што је највећа привилегија хуманих људи.

Министар Ђорђевић потврдио је да је имао личну жељу да сретне награђене и уручи им признања како би им дао до знања колико поштује њихов чин.

– Част је познавати вас и бити министар одбране Војске која има такве припаднике у свом строју.

Трагали и пронашли изгубљену децу

Начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић придружио се честиткама и рекао награђеним припадницима да су учинили част Полицији и Војсци тиме што су доказали да су спремни за добра и храбра дела.

– Срећни смо што имамо такве људе који часно обављају свој посао. Држава од нас очекује да обављамо задатке како најбоље умемо, а постоји тим људи чија је жеља да учине све како би обезбедили боље услове за припаднике Војске и Полиције – рекао је генерал Диковић.

Подсетимо, припадници Заједничких снага Војске и Полиције, ангажовани на обезбеђењу дела државне границе, пронашли су двоје деце старости 16 и 9 година, из села Драговита код Поганова, у општини Димитровград, која су се изгубила чувајући стоку, и одвели их до Здравственог центра у Димитровграду.

У патроли су били заставник Миодраг Милетић, припадник другог речног одреда са Ушћа и десетар Дејан Радосавчев, такође из Речне флотиле, уз двојицу колега из нишког одреда Жандармерије, водника Ненада Жикића и водника прве класе Драгољуба Коларевића.

Командант Заједничких снага, пуковник Владета Балтић подсећа да припадници Заједничких снага Војске и Полиције извршавају своје задатке обезбеђења државне границе, спречавања илегалних прелазака границе и покушаја кријумчарења људи.

– Овај пут, као и много пута раније, изашли смо у сусрет захтевима локалних мештана и успели да пронађемо децу која су се изгубила. Брига о становништву и убудуће ће бити један од најважнијих задатака за све војнике и полицајце – каже пуковник Балтић.

Помоћ човеку из запаљеног брода

Нису само припадници Заједничких снага ангажовани на обезбеђивању државне границе били на помоћи грађанима. Током радова припадника 1. понтонирског батаљона Речне флотиле на склапању понтонског моста преко реке Дунав до плаже Лидо у Земуну, хумани људи у униформи Војске Србије спасили су из запаљеног чамца у приватном власништву човека захваћеног ватром. Допливали су до њега и извукли га на обалу плаже Лидо где му је докторка указала прву помоћ.

На води су били десетар Недељко Видовић, руковацац чамца и разводник Дамир Бинач, послужилац понтонског моста, из Првог понтонирског батаљона из Шапца.

Десетар Видовић каже да је с колегом склапао деоницу понтонског моста када је неко повикао „Брод гори“!

– Видели смо брод у пламену и кренули према њему. Чамца је био од полиестера, па је било проблематично прићи због високе температуре коју је стварао пламен, а нисмо знали да ли је имао плинску боцу и резервоар с горивом – каже Видовић и додаје да је, срећом, човек био врло присебан, сишао је у воду, пришли су, извукли га на сигурно и довели до обале.

Тамо су га чекали поручница Бојана Крћа, доктор медицине, и медицински техничар, старији водник Далибор Пашић.

Млада докторка истиче да су му одмах пружили прву помоћ.

– Имао је опекотине другог и трећег степена шака и подлактица и лица. Учинили смо најбоље што смо могли и, након указивања прве помоћи, предали га цивилној хитној помоћи.

Командант Првог понтонирског батаљона Речне флотиле потпуковник Сениша Маринковић каже да је постављени понтонски

мост практично зауставио запаљени чамца у покрету и спречио могућу већу катастрофу јер је запаљена буктиња претила да запали чамце у марини у Земуну.

– Ватрогасци су стигли на место догађаја и успели да угасе пожар. На срећу, понтонски мост није много оштећен – каже Маринковић који је тада наговестио да ће радови на спајању Великог ратног острва с левом обалом Дунава бити несметано настављени, што ће, као и сваке године, бити од велике помоћи посетиоцима Лидо. ■

Владимир ВЈЕШТИЋ

Заставник Милетић, препричавајући детаље акције спасавања, каже да су се двојица дечака изгубили, а да је нестанак пријавио отац на једном од пунктова Заједничких снага. Хитром реакцијом команде и припадника, веома брзо отпочела је потрага за децом.

– Око 7 сати кренули смо у акцију, обишли смо сва села и засеоке и наишли на њих, уплашене и узнемирене, па смо их нахранили и утопили – прича Милетић и уз уздах олакшања додаје да су заиста имали среће да, након целоноћне потраге, нађу малишане око 10 сати ујутро, на путу за село Петачинце.

КИНЕСКА ДОНАЦИЈА ВОЈСЦИ СРБИЈЕ

ПРИЈАТЕЉСТВО ДВА НАРОДА

У Специјалну бригаду и Речну флотилу стиже појачање са 16 гумених чамаца, исто толико ванбродских мотора, пет моторних санки и десет преносивих уређаја за откривање експлозивних направа, која ће своју намену остварити у све три мисије Војске Србије

Председник Републике Александар Вучић, министар одбране Зоран Ђорђевић, начелник Генералштаба генерал Љубиша Диковић и амбасадор Народне Републике Кине Ли Манчанг присуствовали су свечаној примопредаји кинеске донације у панчевачкој касарни „Народни херој Стевица Јовановић“.

Вредност донираних средства, која су том приликом предата на употребу Војсци Србије, износи седам милиона јуана (око 900.000 евра), а реч је о 16 гумених чамаца, исто толико ванбродских мотора, пет моторних санки и десет преносивих уређаја за откривање експлозивних направа, која ће своју намену остварити у све три мисије Војске Србије.

За хуманитарне и борбене сврхе

Након обиласка донираних средстава изложених на полигону касарне, министар Ђорђевић и амбасадор Ли Манчанг потписали су Потврду о примопредаји војне опреме.

Председник Вучић истакао је да је реч о значајној донацији за Војску Србије, од чега ће један део отићи у Специјалну бригаду, а остатак у Речну флотилу.

– Ту су и чамци који могу да се користе на свим рекама у хуманитарне или борбене сврхе. Такође, моторне санке које служе за превоз снајперских парова, али и за превоз муниције, опреме и хране и свега другог што је неопходно. Како су ми овде током обиласка објаснили, детектори за експлозив и дрогу су веома прецизни и грешка може да буде свега један одсто – нагласио је председник Вучић.

– Поносан сам на чињеницу да смо успели да изградимо тако пријатељске односе са Народном Републиком Кином и

да постанемо, иако бројчано мали народ, поуздан и сигуран пријатељ кинеском народу као што су они нама увек били – додао је председник Вучић.

Председник Вучић је такође истакао да је Војска Србије сваког дана све опремљенија, најављујући за септембар презентацију 1.500 војника у најсавременијој опреми.

У духу добре сарадње

Министар Ђорђевић такође је захвалио амбасадору и Народној Републици Кине, која је увек била спремна да помогне Србији.

– Ово није први пут да Кина даје донацију нашој земљи и нашој војсци, а били су ту и кад су биле поплаве и када год је било потребно нашем народу. Вредност досадашњих донација Кине нашем систему одбране износи четири милиона и деветсто педесет хиљада евра, а очекујемо још једну велику донацију – нагласио је министар одбране, додајући да велике заслуге за сву помоћ кинеског народа нашој земљи има управо амбасадор Ли Манчанг.

Говорећи о донацији, амбасадор Ли Манчанг истакао да је она израз пријатељства кинеске армије према српској војсци, подсећајући да кинески народ никада неће заборавити учешће припадника Војске Србије на великој паради у Пекингу, где је показала снагу свог духа.

– Наставићемо са сличном сарадњом, а ја очекујем да ћемо реализовати и другу донацију – нагласио је кинески амбасадор. ■

Биљана МИЉИЋ

ДОСАДАШЊЕ ДОНАЦИЈЕ

Народна Република Кина је више пута пружила бесплатну војну помоћ систему одбране Републике Србије. Донирана је информатичко-биротехничка опрема вредности од 15 милиона јуана (око 1,5 милиона евра), на основу три протокола о донацији, потписаних у марту 2005, новембру 2009. и августу 2010. године. Последња од три наведене кинеске донације испоручена је у мају 2011. године.

Такође, двадесет санитарних моторних возила, вредности од 15 милиона јуана (око 1,5 милиона евра), донирано је јула 2013. године. Возила су упућена на коришћење у јединице и установе Војске Србије, чиме је знатно олакшан рад нашем војном здравству.

Након катастрофалних поплава у мају 2014. године, НОА Кине донирала је Србији опрему у вредности од три милиона јуана (око 355.000 евра).

Влада НР Кине (посредством Канцеларије за ЕИ Владе Р. Србије) донирала је опрему у вредности од пет милиона јуана (око 600.000 евра), која обухвата 24 моторна чамца са припадајућом опремом и 30 комплекта ручних GPS уређаја. Донација је уручена јула 2016. године и распоређена у јединице Војске.

Директорат медицинске службе НОАК донирао је, 30. новембра 2016, у Пекингу, два сета опреме за акупунктуру намењену ВМА, а на основу позива кинеске стране лекари из ВМА учествоваће на Међународном курсу акупунктуре и традиционалне кинеске медицине у јулу ове године.

За наредни период, такође, договорена је реализација нове донације у вредности од 30 милиона јуана (око четири милиона евра). Споразум између Војске Србије и НОА Кине о пружању бесплатне војне помоћи Кине Србији потписан је током посете начелника ГШ ВС генерала Љубише Диковића НР Кине, 21. јуна 2016. године.

Снимио Даримир БАНДА

ВЕЛИКИ ТЕХНИЧКИ СИСТЕМИ
И ОДБРАМБЕНЕ ПРИПРЕМЕ

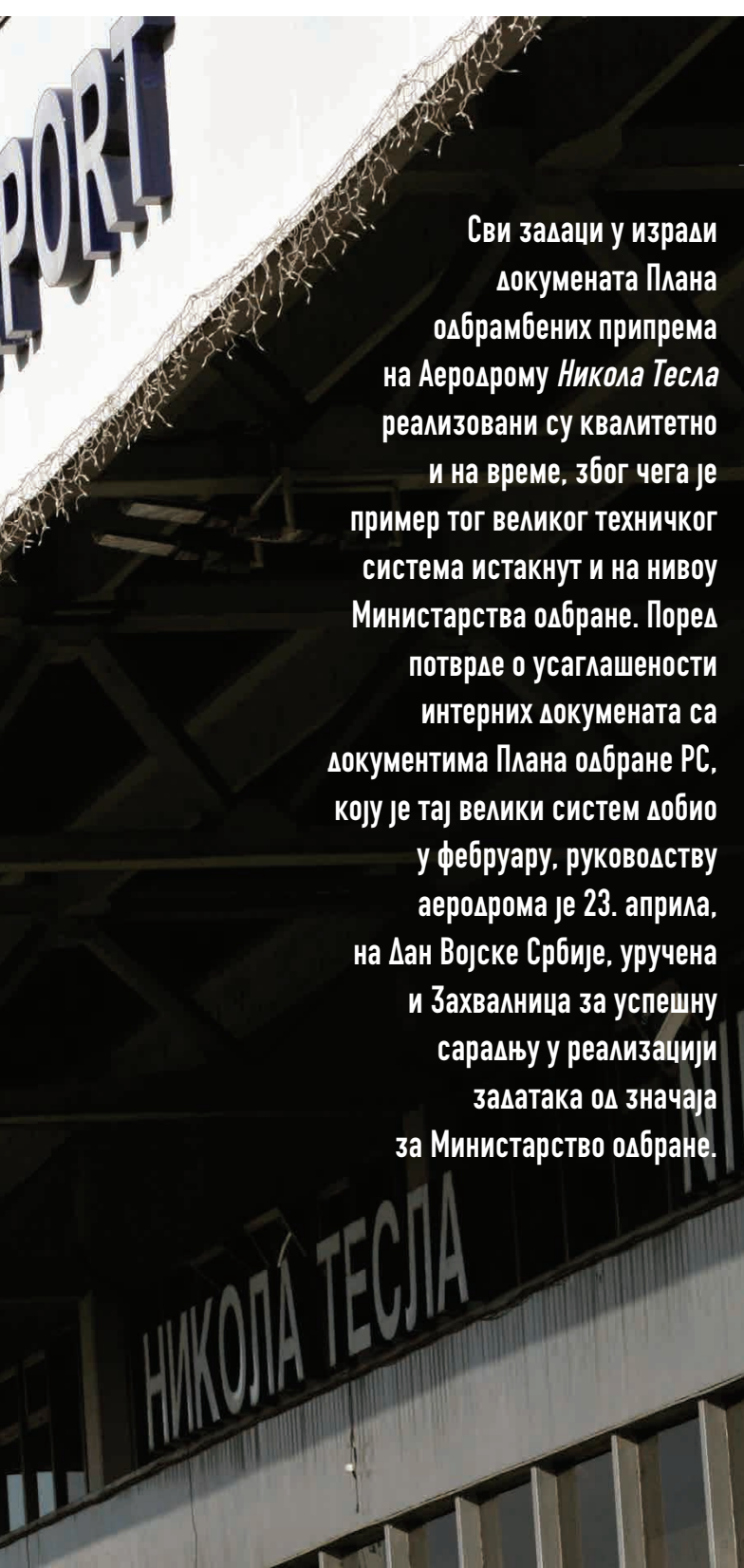
НАЈБОЉИ АЕРОДРОМ НИКОЛА ТЕСЛА

После извесног, нажалост не тако кратког, застоја у развоју, проузрокованог и дешавањима која су нам обележила живот последњих деценија, београдска ваздушна лука Аеродром „Никола Тесла“ поново је на путу да постане препознатљиво и ефикасно европско чвориште на раскршћу Истока и Запада. То је, зашто не рећи, и мисија и визија руководства београдског аеродрома који, улажући у његов развој, послушкује глас све већег броја својих корисника услуга и излази у сусрет њиховим све савремени-

јим захтевима и потребама. Један од захтева, не само све бројнијих корисника модерног авио-превоза, већ и државе, коме Аеродром „Никола Тесла“ поклања заслужену пажњу, свакако је и безбедност. У времену у коме живимо, то није занемарљива категорија.

У поређењу са деценијама „уређеног друштвеног живота“, које су одавно прошле, када су послови безбедности и одбране били део свих нас, припадника различитих видова одбране и заштите, што цивилне, што војне, одбрамбене припреме су данас, чини се, заборављене,

Сви задаци у изради докумената Плана одбрамбених припрема на Аеродрому Никола Тесла реализовани су квалитетно и на време, због чега је пример тог великог техничког система истакнут и на нивоу Министарства одбране. Поред потврде о усаглашености интерних докумената са документима Плана одбране РС, коју је тај велики систем добио у фебруару, руководству аеродрома је 23. априла, на Дан Војске Србије, уручена и Захвалница за успешну сарадњу у реализацији задатака од значаја за Министарство одбране.

скрајнуте, остављене другима, за „нека мирнија, доцнија времена“. Срећом, показује се да тај „први поглед“ ипак није и прави, да се пословима безбедности и одбране у нашем друштву и држави заслужено поклања све већа пажња. Посебно кад је реч о великим техничким системима који, с обзиром на свој значај за одбрану Републике Србије, имају и обавезу планирања и спровођења одбрамбених припрема.

Последњих година држава, односно Министарство одбране, обраћа све више пажње великим техничким си-

стемима, односно предузећима и привредним друштвима, који, с обзиром на послове које обављају, могу да пруже знатну подршку одбрамбеном систему. Тако је, на основу Одлуке о одређивању великих техничких система од значаја за одбрану Републике Србије, из 2009. године, Аеродром „Никола Тесла“ добио и обавезу спровођења одбрамбених припрема. Сва правна лица од значаја за одбрану дужна су да, у складу са Упутством о методологији за израду Плана одбране, достављеним изводима, налозима и инструкцијама Министарства одбране, израде сопствена документа Плана одбране, која се морају усагласити са Планом одбране Републике Србије. Стога су и у нашој највећој ваздушној луци последњих неколико година предузимане све неопходне мере у изради планских, организационих, нормативних и других докумената, који представљају План одбране на основу којег ће АД Аеродром „Никола Тесла“ Београд функционисати у ратном или ванредном стању. Нажалост, у почетку није било све како ваља.

Професионално, стручно и посвећено

Мада на први поглед звучи апсурдно, не треба много доказивати да је у другој половини прошлог века, кад је реч о учешћу привредних субјеката у припремама за одбрану земље, све било много јасније и лакше. У време развијене цивилне заштите, па и територијалне одбране, све је било уходано и много јасније него данас, у другој деценији 21. века. Стога не чуди што је израда планова одбране на Аеродрому „Никола Тесла“, започета још 2014. године, завршена тек пре неколико месеци. Додуше, коначни производ је, према речима пуковника Драгана Стојчића, начелника Регионалног центра Министарства одбране Београд, изузетно квалитетан и омогућава ефикасно деловање у свим условима, како мирнодопским тако и ратним.

– Акционарско друштво Аеродром „Никола Тесла“ један је од десет великих техничких система у зони одговорности нашег регионалног центра, који је Одлуком Владе Републике Србије одређен као систем од значаја за одбрану земље. У том смислу имали су обавезу да своја документа у области одбрамбених припрема усагласе с документима Плана одбране Републике Србије. Колико је тај посао добро обављен, и поред почетних неслагања, сведочи и податак да је квалитет урађеног Плана одбрамбених припрема на Аеродрому „Никола Тесла“ истакнут као пример на нивоу Министарства одбране. Они су све задатке дефинисане од Министарства одбране, од којих је тежишни био израда документа плана одбране и њихово усаглашавање са Планом одбране Републике Србије, реализовали квалитетно и у предвиђеном року. Зато је, поред потврде о усаглашености интерних докумената са документима Плана одбране РС, коју је тај вели-

ки систем добио у фебруару, руководству аеродрома, односно генералном директору Саше Влаисављевићу, 23. априла, на Дан Војске Србије, уручена и Захвалница за успешну сарадњу у реализацији задатака од значаја за Министарство одбране и Војску Србије – рекао је пуковник Драган Стојчић, истичући да су за успех веома значајног посла, обављеног у изради квалитетних одбрамбених докумената, поред неопходног разумевања руководства аеродрома, кључни били стручност, посвећеност и одговорност лица овлашћених за послове планирања припрема за одбрану – Здравка Вучковића, Горана Недељковића и Сава Пејовића.

Иначе, Регионални центар МО Београд на територији своје надлежности има 206 субјеката одбране, од којих су 10 велики технички системи. Последњих неколико година његови припадници плански обилазе и пружају стручну помоћ лицима која обављају послове планирања одбране у субјектима одбране. Првенствено, помоћ се пружа субјектима одбране који израђују комплетна документа плана одбране, мада је понекад стручни савет потребан и у колективима који израђују само поједина документа. Само у 2016. години реализовано је више од 500 контаката са овлашћеним лицима из субјеката одбране.

Последица максималног ангажовања запослених у Регионалном центру је и то да данас око 90 одсто субјеката одбране поседује израђена документа плана одбране из своје надлежности.

Основни проблеми у реализацији послова из области планирања одбране, кажу у Регионалном центру, били су проузроковани изменама власничке структуре појединих субјеката одбране и промене одговорних и овлашћених лица. Свакако, циљ је да сви субјекти одбране на територији надлежности Регионалног центра израде прописана документа плана одбране до краја 2017. године.

Непрекидно улагање у безбедност путника

О сарадњи са Регионалним центром МО Београд веома похвално изразио се и генерални директор АД Аеродром „Никола Тесла“ Саша Влаисављевић, који је за „Одбрану“ рекао да је помоћ припадника Регионалног центра у изради више докумената из Плана одбране била веома значајна.

– Стручну помоћ, контролу и усмеравање наших активности на изради планских, организационих, нормативних и других докумената, који представљају План одбране на основу којег ће АД Аеродром „Никола Тесла“ Београд функционисати у ратном или ванредном стању, спроводили су запослени из Регионалног центра Министарства одбране Београд, предвођени начелником пуковником Драганом Стојчићем. Остварена је врло коректна и успешна сарадња, која је резултирала Потврдом о усаглашености Плана одбране АД Аеродром „Никола Тесла“ Београд са Планом одбране Републике Србије. Пословима одбране и безбедности на Аеродрому се с правом поклања велика пажња. Познато је да наша ваздушна лука веома много улаже у безбедност, по томе смо препознатљиви не само код нас већ и у Европи. Улагање у модернизацију и опремање аеродрома, у које свакако убрајамо и инвестирање у безбедност, резултирало је и повећањем броја путника. Прошле године је са 4.924.992 услужена путника поново оборен историјски рекорд у 55 година дугој историји Аеродрома „Никола

Тесла“. То није све. Само у првих пет месеци ове године услуге аеродрома користило је више од 1,8 милиона путника, односно девет одсто више него у истом периоду претходне, рекордне, године. Тај тренд се наставља – истиче директор Влаисављевић. Рекорди у обиму авио-саобраћаја одражавају се и на финансијске резултате. У 2016. години остварени су приходи од око девет милијарди динара, а нето добит износи око 3,2 милијарде динара. У прва четири месеца 2017. године нето добит већа је за 21 одсто, а укупни приходи од почетка године 10 одсто већи су у односу на исти период 2016. године.

– Пратећи тренд повећања обима авио-саобраћаја, Аеродром „Никола Тесла“, у складу са одговорним пословањем, које подразумева припрему за наставак експанзије ваздушног саобраћаја, проширује своје капацитете. Од 2014. до данас инвестиране су готово четири милијарде динара, а само у прошлој години у модернизацију и унапређење опреме и инфраструктуре уложене су око 2,3 милијарде динара. Све пројекте финансирани смо из сопствених средстава, без кредитног задуживања – рекао је Саша Влаисављевић.

На крају, истичу у нашој највећој ваздушној луци, стратешко опредељење руководства београдског аеродрома јесте стално унапређење безбедности ваздушног саобраћаја, квалитета и нивоа услуге за путнике, као и системска модернизација и одговорно пословање у техничком и у финансијском погледу. ■

Душан ГЛИШИЋ
Снимио Игор САЛИНГЕР

МАКЕТАРСТВО – ЕДУКОВАЊЕ УЗ ЗАБАВУ ЗА СВЕ УЗРАСТЕ И ПРОФЕСИЈЕ

ХОБИ ИЛИ НЕШТО ВИШЕ

На овогодишњој 13. европској ноћи музеја одржаној у Новом Саду, чланови „Макетарског клуба Нови Сад” и гости из „Београдског макетарског клуба” показали су своје радове. А њима је понајчешће, и најпривлачнији од свега, војни програм.

Макетарство и макета, као умањена реплика оригинала, постоје од давних времена. У гробницама из доба древног Египта пронађени су минијатурни модели кочија и бродова, који су коришћени у то време. Чувене су и макете једрењака израђене за време Наполеонових ратова, а данас су непроцењиви експонати у витринама најпознатијих светских музеја. У Србији макетарство доживљава процват средином осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века.

Тематика у макетарству је готово бесконачна. Све што постоји у стварном животу, што нас окружује, постоји и у минијатури, у виду макете. Авиони, бродови,

тенкови, наоружање, односно такозвани војни програм, грађевинске машине, свемирски програм, научна фантастика, животињски и свет инсеката, лишће, дрвеће, пред историјске животиње, различити грађевински објекти, железница... Питање је само шта макетара занима и за шта ће да се одлучи. Понајчешће, то је војни програм.

А, како од гомиле пластике, дрвета или неког другог материјала, смештеног у мање или веће картонско паковање, уз мирну руку, оштро око, готово минијатурни алат, четкице, ербраш и специјалне боје, настају верне копије авиона, бродова, тенкова, хаубица, топова или пак аутомобила, других возила и средстава, на овогодишњој 13. европској ноћи музеја одржаној у Новом Саду, показали су чланови „Макетарског клуба Нови Сад” и гости из „Београдског макетарског клуба”.

– Свакоме ко жели може да се бави макетарством из хобија, а оно се учи уз рад и стварање, а доступна им је и бројна литература. У данашње време готово да је све и на интернету. Старосна и образовна граница готово да ни не постоје. Ипак, на свакој кутији макете пише „не препоручује се за децу млађу од 10 година” и то је, у ствари, неки доњи лимит за почетак бављења макетарством. Горња старосна граница условљена је бистрим оком и сигурном руком. Код озбиљнијег, готово професионалног бављења макетарством ситуација је ипак умногоме другачија – каже Предраг Стаменковић, председник и један од оснивача „Макетарског клуба Нови Сад”.

Више је техника састављања макета. Ипак, за све је заједничко да се рад одвија у више фаза. Као прво неопходно је консултовати и проучити сву доступну литературу, историјат објекта, његове склопове, пропорције, детаље и често се, у њиховом недостатку, упустити у по-

дуже истраживање и трагање. Уколико је, на пример, реч о макети авиона, проучавају се и период летења, шеме бојења које су тада постојале, када је и где употребљаван и још много тога. Затим треба припремити сав по-

РАСАДНИЦИ МАКЕТАРСТВА

„Макетарски клуб Нови Сад“ основан је 2011. године и тренутно окупља петнаестак редовних и већи број повремених чланова. „Београдски макетарски клуб“ основан је исте године и окупља тридесетак редовних чланова. Процењује се да је кроз оба макетарска клуба током постојања прошло неколико стотина што сталних, редовних, што повремених чланова. Своје макете приказивали су на бројним такмичењима, изложбама и презентацијама у земљи и у иностранству и, као по правилу, освајали значајна признања.

требан материјал, специјалан алат и прибор, лепила, боје, кистове и наоружати се стрпљењем, јер се за израду квалитетне макете утроши и по неколико десетина часова ефективног рада, па и по који месец.

Нажалост, озбиљније бављење макетарством није нимало јефтино задовољство. Напротив. Зарад њега данас постоји читав индустрија и, као и у свему, колико пара толико музике. Од макета за један еуро, до оних са ценом и од више стотина евра. Поред тога, потребне су специјалне боје, разређивачи, средства за постизање разних ефеката, четкице, компресори, ваздушни пиштољи за фарбање... Такмичари с дужим

макетарским стажом на такмичења излазе само са готово савршеном макетом. А такмичења су подељена по категоријама, у зависности шта се пријављује – авион, брод, тенк. Даља подела иде на размере у којој је макета израђена. Како су у последње време, поред оних који макете израђују аматерски, из хобија, све бројнији професионалци који су макету довели до нивоа савршенства, на појединим такмичењима европског нивоа уведене су категорије „хоби“ и „мастер“.

Поред едукативног карактера, макетарство у себи носи, тврде искусни макетари, и озбиљну црту примењене уметности. Код неких оно остане на нивоу личног, рекреативног, до хоби задовољства. Некима с временом уђе у крв, прерасте у љубав и постане саставни и незаобилазни део живота. Код дела постане готово професија, опсесија, трагање за савршенством. ■

Будимир М. ПОПАДИЋ

САРАДЊА С ВОЈСКОМ

– Чланови „Макетарског клуба Нови Сад“ раде искључиво макете војних средстава, па сарађују с припадницима новосадског гарнизона од свог оснивања. Та сарадња је пожељна и неопходна, јер се на лицу места добијају информације из прве руке. Од непроцењивог је значаја посетити јединице војске и уживо видети средство чија се макета израђује. Открије се понеки нови детаљ, на пример боја, шема фарбања, место оштећења. Посебно смо остварили добру сарадњу са Речном флотилом. Захваљујући њој, први пут ове године увели смо и успешно реализовали online куп такмичење „Куп Александра Берића“, на вези у реалном времену – истиче Предраг Стаменковић, председник „Макетарског клуба Нови Сад“.

ДЕЈАН РИСТИЋ, ИСТОРИЧАР Отисак времена

Дејан Ристић је истакнути историчар, архивиста, преводилац и сценариста, један од водећих стручњака у области интегралне заштите културног наслеђа. Бави се дипломатском историјом (српско-британски и српско-француски односи крајем 19. и почетком 20. века; југословенско-алжирски односи од 1954. године), холокаустом, односом државе и традиционалних верских заједница у 20. веку, културном историјом и културом сећања.

Био је управник Народне библиотеке Србије (2012–2013) и државни секретар за културу (2013–2015). Током рада у Народној библиотеци Србије (НБС) посебну пажњу посветио је заштити и обогаћивању националног фонда, стручном раду, издавачкој делатности и унапређењу међународне библиотечке сарадње. Успоставио је модел националне библиотеке

– **Потребно је изнова и изнова понављати како је за разлику од свих лимитираних природних богатстава, културно наслеђе једини непресушни, али и необновљиви ресурс. Подсетимо се само тога како је управо култура она област која наступа прва, а која се у турбулентним временима последња повлачи**
– рекао је наш саговорник

као мултифункционалне установе културе. Народна библиотека Србије у том раздобљу добила је читав низ високих одличја попут Сретењског ордена другог степена, Изванредног „Златног беоцуга“, Награде града Београда за најбољу књигу у области хуманистичких наука у 2012. години, те признања на међународним сајмовима књига у Београду и Подгорици и др. Успоставио је Национални дан књиге. Утемељио *Националну награду у области библиоџекарства Јанко Шафарик*. Основао је Фондацију Народне библиотеке Србије, добитник је Спомен-медаље Министарства одбране, НЦ „Одбрана“ за најбољег сарадника... Са њим смо разговарали о култури, културном наслеђу, историји. На почетку разговора, рекао је:

– **Говорити о положају културе у друштву које ту област доминантно и континуирано доживљава као оптерећење, а не**

као неисцрпни и необновљиви ресурс, понекад се чини узалудном работом. Наиме, релативно често стручњаци у сфери заштите културног наслеђа или ствараоци у различитим уметничким дисциплинама с правом указују широј јавности и припадницима политичких елита да је наш заједнички однос према култури такав да се о њој може разговарати као о области чији је опстанак суштински угрожен.

Разлози за то не леже искључиво у нашем времену, већ, рекао бих, у континуитету нечињења или, пак, погрешног чињења, које је допринело појави бројних системских тешкоћа и проблема у култури. Најпре, подсетио бих да Србија иде у ред оних европских држава које немају стратешки документ у области развоја културе, нити су га до сада имале. Упркос неколиким покушајима, дочекали смо 2017. годину са Нацртом стратегије развоја културе у Републици Србији, који садржи бројне мањкавости и недоречености. Страхујем да се са тако израђеним нацртом изузетно важног стратешког документа нећемо померити са мртве тачке.

Сматрам да се суштина проблема, који се огледа у нашем ниподаштавајућем односу према култури, налази у недовољном познавању свог богатства културног наслеђа и савременог стваралаштва, изостанку стратешког развојног документа, недовољном искоришћеном капацитету наших установа и удружења, мањкавој сарадњи и умрежености у институционалном и ванинституционалном сегменту у култури и уметности... Ипак, увек треба подсећати на то да се кроз историју људског рода култура показала неуништивом, упркос свих наших напора да њој, а самим тим и нама самима, нанесемо штету.

На несрећу, наше време донело нам је неке од најдрастичнијих примера уништавања или суштинског нарушавања културног наслеђа у мирнодопском периоду. Овде, пре свега, мислим на недавно потапање дела прве српске државне престонице у Расу и Манастира Грачанице Ваљевске, али и асфалтирање највеће позноантичке базилике...

Наши капацитети као државе огледају се и на примеру суштинског урушавања најзначајније манифестације савременог стваралаштва код нас и у региону („Октобарски салон“), бесконачно и неопростиво дуге обнове здања престоничког Народног музеја и Музеја савремене уметности у Београду, жалосном стању у коме се деценијама налази локалитет Народне библиотеке Србије на Косанчићевом венцу или ремек-дело Николе Добровића (објекат Министарства одбране и Генералштаба на углу београдских улица Милоша Великог и Немањине), систематског гашења биоскопа или невероватне продаје „Авала филма“ и читавог њеног филмског фондуса који кореспондира са златним добом југословенске и српске кинематографије.

То су пропусти чије су разарајуће последице трајне, а тога ћемо тек бити свесни у времену које је пред нама.

О Стиче се утисак да савремена Србија нема капацитет како би стручно и одговорно прислушала обнови постојећих или додизању нових, њански пројектованих и грађених здања за потребе својих најважнијих националних и идентитетских установа културе.

– Лично искуство учвршћује ме у уверењу да се искључиво ради о отиску који, истина, предуго траје, али који није показатељ трајног стања у нашем друштву. Савремена Србија, највећи део њених грађана и припадника елита културу и уметност не препознају као изузетан развојни ресурс у многим аспектима: културном, просветном, научном, уметничком, демократском, привредном, туристичком... Стога и не треба да чуди да се удео културе у националном буџету већ годинама мери промилима, услед чега је Србија на дну лествице европских држава у издвајању за културу.

Потребно је изнова и изнова понављати како је за разлику од свих лимитираних природних богатстава, културно наслеђе једини непресушни, али и необновљиви ресурс. Подсетимо се само тога како је управо култура она област која наступа прва, а која се у турбулентним временима последња повлачи.

Културно наслеђе, у сва три своја појавна облика – кркетно, непокретно и нематеријално – не представља само суштинско питање идентитета једног демократског друштва, већ управо ресурс и снажно извориште информација, знања, вештина, искустава, идеја, пракси, стваралачких прегнућа.

Србија, као мала, али стара европска држава, није у поседу информација које би се односиле на богатство и различитост сопственог културног наслеђа. Другим речима, не зна чиме располаже када је у питању културна баштина. Примера за то је много. Баштинећи изузетно повољан геостратегијски положај, Србија је током претходних векова била актер многих значајних историјских процеса, који су свој материјални траг оставили у бројним споменицима културе. То изузетно богатство културне баштине, као што су археолошки локалитети, просторне културно-историјске целине, богомоље, утврђења, јавни споменици, бојишта, војни меморијали и места страдања, архиви, библиотеке, музеји, галерије, чине Србију препознатљивом и атрактивном у европским и светским оквирима.

Бурна и веома динамична историја, велики број значајних личности и догађаја обележили су прошлост наше земље у претходних безмало хиљаду година.

Заштита културног наслеђа, стога, не почиње и не окончава се у она четири позната елемента – прикупљање, чување, стручна обрада и давање на коришћење – већ своју практичну примену има управо у образовању, науци и привреди.

Туробна слика стања у култури у Србији није нешто са чиме би требало да се као друштво помиримо. Више него икада раније неопходно је да се пренемо и почнемо да се одговорно, стручно, креативно и развојно односимо према култури и уметности. За то располажемо свим потребним капацитетима – установама културе, удружењима, стручњацима, ствараоцима, знањима и бројним примерима добре праксе.

О Какав је однос образовања и културе у нас и да ли се држава једнако понаша према оба стиуба националног ојсџанка?

– Као неко ко има два школарца у кући, са великим интересовањем пратим дешавања у образовању и закључујем да је стање у просвети код нас подједнако забрињава-

јуће, као и у области културе. Бројни системски дисконтинуитети, покушаји реформи образовног система, вишедо-ценијско систематско и вредносно урушавање просвете довело је до стања духа у нас који се огледа у томе да се знање не цени, а да се до диплома лако може доћи уз минималан труд.

Учење и стицање знања у Србији више није нешто пожељно. То одавно није показатељ нечије успешности и одговорности, већ је, страхујем, у великој дефанзиви пред потпуно помахниталим и свеприсутним појавама попут рижалити програма, јавно изражаваног простаклука, различитих облика криминала, корупције, афирмације лаке забаве... Свеукупан јавни простор у нашој земљи контаминиран је својеврсним антивредностима, деструктивним догађајима, процесима и личностима које свакодневно разграђују последње остатке здравог друштва.

Чини ми се да се налазимо у својеврсном рату са знањем (просветом и науком), културом и уметношћу, вођени необичном потребом да те области потпуно затремо у нашем друштву. Можда је ова оцена исувише оштра, али заиста не знам како бисмо другачије описали стање у коме се у Србији у претходним годинама налазе те области.

Нимало нисам дефетиста, песимиста или неко ко се лако предаје. Напротив. Међутим, у последње време држи ме утисак како се само убрзавају процеси који су просвету и науку у претходним годинама и деценијама довели у egzистенцијалну кризу.

Просвета, наука, култура и уметност нераскидиво су повезане, испреплетане и необично занимљиво умрежене. У савременим демократијама оне су дефинисане као један од главних развојних ресурса у многим аспектима. Дозволи-те ми да укажем на само један пример из личног професионалног искуства. Народна библиотека Србије представља највећу ризницу покретног културног наслеђа у овом делу Европе, која обухвата око 95 дужних километара грађе! Фрапантан податак, зар не? Уистину јесте. То је и податак за понос. Но, неко ће казати како је то само још једна у низу великих установа културе у области интегралне заштите културне баштине, другим речима скупина депоа у којима се чува много „старог папира“. Верујте ми да не претерујем када то говорим будући да сам током обављања дужности управника те установе повремено био у прилици да слушам такве ставове и да им се отворено и одлучно супротстављам.

Национална библиотека једне земље пре свега је највећа колекција информација, знања и пракси која може, ако јој се пружи прилика, да дâ одлучујући допринос успешности просветног система, али и привреде и то у бројним аспектима. Са више од две стотине хиљада корисника и посетилаца годишње, махом младих, она је уједно и најдинамичнија мултифункционална установа у нас.

Дакле, шта је за нас НБС, осим што је и скраћеница за Народну банку Србије? Здање са мношћом подземних депоа у којима се чувају некакве сиварине или нејресушан ресурс сивручњацима?

– Узгред речено, када већ помињемо скраћеницу која је заједничка за две значајне установе у нашој земљи

– Народна библиотека Србије и Народна банка Србије – верујем да ће се многи изненадити када кажем да је вредност онога што се чува у подземним депоима који се налазе на Врачарском платоу вишеструко већа од свега што се налази у трезорима наше националне банке.

Да ли је било периода у двовековној новијој историји Србије када се култури и културном развоју оклањало више пажње?

– Наравно. Заиста не бих волео да овај наш разговор прими песимистичан тон, иако се неретко сетим речи неких од својих професора са Одељења за историју београдског Филозофског факултета, који су нама студентима умели да кажу како они који се определиле да се баве националном прошлошћу треба да се помире са тиме да ће с временом постати, како су наглашавали, „реални песимисти“.

У нашој, не тако давној прошлости било је изузетних појединаца, али и припадника политичких елита који су препознавали значај и капацитете културе.

Осим оних посве јединствених, попут великог Доситеја Обрадовића, који је читавим својим прегнућем отпочео процес реевропеизације Србије, поменуо бих и неке делимично или потпуно заборављене као што су то били Јован Стерија Поповић, као оснивач Народног музеја у Београду, па Ђура Даничић, Јанко Шафарик, Стојан Новаковић, Милан Ђ. Милићевић, Михаило Гавриловић, Михаило Валтровић, Јован Н. Томић, Милоје Васић, Милан Кашанин, Лазар Трифуновић... Бојим се да су нека од тих имена и за део наших читалаца недовољно позната. Ето позива да се потрудимо и обновимо своја знања о њима, будући да они то уистину заслужују.

Када говоримо о односу државе према култури и примерима добре праксе у прошлости, ту нас искуство води кад раздобљу социјалистичке Југославије. „Титова Југославија“, како бисмо то раздобље историје наше домовине могли у жаргону назвати, поклањала је знатну пажњу култури, и то на различите начине. У почетку су били видљиви донекле репресивни ставови и поступци да би релативно брзо, након раскида са Информбироом, југословенска политичка елита веома добро препознала значај културе и уметности у репозиционирању земље на међународној сцени.

Материјални трагови југословенске културне политике, јер ми данас, на несрећу, не можемо говорити о постојању културне политике у Србији, огледају се у оснивању бројних установа културе, опсежним захватима у интегралној заштити културног наслеђа, многим уметничким манифестацијама и појави изузетних стваралаца, великим археолошким открићима... Подсетимо се само на чињеницу да је током периода социјалистичке Југославије подигнуто неколико наменски грађених објеката за потребе установа културе: Музеј савремене уметности у Београду, Народна библиотека Србије, Музеј „25. мај“, Музеј савремене уметности Војводине, Спомен-збирка Павла Бељанског у Новом Саду, Спомен-музеј „21. октобар“ у Крагујевцу...

Уколико бисмо покушали да направимо поређење између СФРЈ и Републике Србије у том смислу дошли бисмо, на пример, до следећег сазнања: здање Народног музеја у Београду затворено је због реконструкције већ четрнаест

година. С друге стране, потпуно нова наменска зграда за потребе Народне библиотеке Србије (површине 24.000 м²) подигнута је за свега шест година, од 1966. до 1972. године. Другим речима, савременој Србији не полази за руком да реконструише објекат националног музеја, док је социјалистичка Југославија из темеља саградила наменску грађевину импресивног габарита и изузетне архитектонске вредности.

○ Који су предуслови за то да култура постане један од ресурса националног развоја?

– Одговор на то питање, пре свега, налази се у темељном познавању капацитета културног наслеђа, као и најзначајнијих токова и стваралаца у уметности. На том знању темељи се и савремен систем у култури и уметности, којим ми не располажемо ни у знацима, одговарајућа државна финансијска и друга логистичка подршка, инсистирање на професионализму, резултатима...

Успостављање система у култури и уметности није нешто недостижно. Понављам да наша земља располаже свим неопходним предусловима за то.

○ Да ли је однос власи према култури показатељ и њеног односа према грађанима и да ли се слажемо да власи која жели добро свом савановништву треба да омогућава развој његових културних и образовних потреба и усаванова?

– Лаконски говорећи: да и не! Да – однос политичких елита у свакој држави према култури еквивалент је њиховог односа према сопственим грађанима. Полазећи од премисе да свака политичка елита делује како би остварила добробит за своје грађане, верујем да би и у Србији ситуација требало да буде слична. „Не” – осим лепих жеља, неопходно је и знање, искуство, професионализам, интегритет... Речју, деловање у искључивом јавном и општем интересу, посебно у култури.

○ Да ли релативно сиромаштво једног друштва представља ограничавајући чинилац за улагања у развој културе и уметности?

– То је стара и потпуно офуцана флоскула која се, како код нас тако и у другим земљама, често користи да би се избегли одговори на питања која се односе на небригу о култури или пропусте који се често чине. Одговор на то питање требало би да буде кратак и јасан: Напротив! Демократска друштва и њихове политичке елите требало би да јасно препознају значај културе и уметности за сваког грађанина, све друштвене групе, као и за државу у целини. У нашем случају

исувише често се ради о рудиментарном препознавању значаја културе, које се лако може препознати у бројним пригодним обраћањима и изјавама. То никако не треба да значи да код нас нема и бројних примера добре праксе, али они представљају инцидент, а не правило и последицу постојања система у области културе.

○ Народна библиотека Србије, чији сје ујавник били, обновила је велики део националног фонда уништеног у немачком бомбардовању и разара-

њу Београда 1941. године. Докле се сџигло у џом џослу?

– Далеко од очију јавности и без системске подршке у том сегменту стручњаци Народне библиотеке Србије, која је основа 1838. у Крагујевцу, већ више од 70 година од окончања Другог светског рата истрајно и веома професионално чувају и обогаћују ту дивну ризницу нашег и светског културног наслеђа.

Када говоримо о обнови националног фонда, који је страдао у нацистичком бомбардовању Београда 6. и 7. априла 1941, може се казати како је највећи део те збирке већ обновљен. Оно што се, на жалост свих нас, никада поново неће наћи под сводовима живописног здања на Врачарском платоу јесу најзначајнији делови националног фонда – средњовековни и оријентални рукописи, картографска, графичка, фото-збирка, личне библиотеке, легати и библиотеке целине. Но, потрага за тим и даље недостајућим деловима националног фонда никада не може бити прекинута. Она ће, верујем, трајати све дотле докле год у Србији постоји и последњи библиотекар.

○ Ове године навршава се осам векова од насџанка средњовековне срџске државе. Мало земаља у свеџу може да се џохвали џим џодаџком. Како ћемо обележити џај значајан даџум у исџорију нашег народа?

– Богата, бурна и веома занимљива прошлост Србије као једну од својих последица има и чињеницу да се током сваке календарске године навршавају годишњице неких важних историјских догађаја или личности. У праву сте када кажете да се ове године навршава изузетан јубилеј – 800 година државности Србије, имајући у виду да је чин међународног признања једне земље у средњем веку представљало проглашење њеног владара краљем или царем.

Правилно сте се изразили када сте искористили реч „навршава” будући да, како ствари стоје, а већ је прошло пола ове јубиларне године, Србија за сада не показује намеру да званично „обележи” осам векова сопствене државности. Овде стављам на страну пројекат РТС, који подразумева снимање игране серије.

То, истина, не би требало да нас посебно чуди. Сетимо се само да је Србија читаве 2013. године обележавала 1700. годишњицу Миланског едикта, али не и 900. годишњицу рођења утемељивача сопствене државе Стефана Немање. Само су две установе културе тада посветиле дужну пажњу јубилеју Стефана Немање – Народни музеј у Београду и Народна библиотека Србије. Остали су показали необичну опчињеност Константиновим едиктом, те је на обележавање тог јубилеја, према званичним подацима, утрошено око пет милиона евра. Како бисмо разумели о колико суми је реч, подсетио бих на то да се исти износ средстава, на годишњем нивоу, обезбеђује као подршка у свим областима савременог стваралаштва.

Подсетио бих да се за неколико дана, тачније 25. јула, навршава и 200. годишњица трагичне смрти

утемељивача нововековне српске државе – вожда Карађорђа. Ако ми дозволите да претпоставим, форма ће бити задовољена тиме што ће неки члан Владе, уз војне почасте, положити венац на вождов саркофаг који се налази у Цркви Светог Ђорђа Победоносца на Опленцу у Тополи... Кратко и јасно, могло би се казати: Толико од нас... потомака...

○ Последњих година, џосебно Вашим изузетним залагањем, џобољшано је сџање војних меморијала и месџа сџрадања. Како оцењујете ниво кулџуре сећања у нас и можеџе ли џовући џаралелу с другим народима и државама кад је реч о уређењу војних меморијала и месџа сџрадања?

– Култура сећања код нас најчешће је присутна у манифестационим и/или пригодним уметничким програмима и званичним обраћањима. Другим речима, по мом мишљењу, активностима које мимоилазе суштину и немају одговарајући ефекат. Чини ми се да се задовољавамо тим јавним демонстрацијама привржености нашим традицијама, а да се подробније не обавестимо о узроцима, току, последицама и учесницима значајних историјских догађаја. Када говоримо о догађајима из раздобља Првог и Другог светског рата делује ми, чак, да смо некако доминантно математички настројени, односно да смо фокусирани на бројеве (учесника, рањених, избеглих, страдалих), а не на њихову индивидуализацију. Као да смо опчињени бројкама које су, уистину, велике и страшне за један малобројан народ попут нашег, који је у оба светска рата исказао изузетно јунаштво, али и поднео огромне жртве.

Култура сећања заснива се на знању, саосећању, пијетету и достојанству у свим њеним аспектима, почев од одговорне, стручне и системске бриге о војним меморијалима и местима страдања. Србија је претходних година у том смислу учинила и неке значајне позитивне кораке, али је још много посла пред свима нама. Потребно је, пре свега, поново успоставити базу података о војним меморијалима и местима страдања, активније укључити службу заштите културног наслеђа, просветне установе, научне институте и средства јавног информисања, као и применити прописе који регулишу ту област. Такође, верујем да је неопходно да се култура сећања код нас успостави на објективном и потпуном сагледавању различитих догађаја, процеса и личности из прошлости, како бисмо се ослободили баласта стереотипа којима и даље пречесто робујемо.

Наша историја је дуга, богата и славна, али је она истовремено и турбулентна и тешка. Време је да националну историју коначно почнемо да сагледавамо у свој њеној целокупности, без отвореног ревизионизма и бруталног фалсификовања (посебно раздобља Другог светског рата).

Историја може и треба да буде добра учитељица. Она је строга, али правична. На нама је да одлучимо да ли ћемо бити „одликаши” или „понављачи”. ■

Душан ГЛИШИЋ

ИЗЛОЖБА
„СРПСКА АФРИКИЈАДА 1916–1919”

Сећање ПОТОМАКА

Поставку о српској војсци у Африци, која је од 5. до 17. јуна била представљена у Малој галерији Дома Војске Србије, приредили су Управа за односе са јавношћу Министарства одбране, Медија центар „Одбрана” и Издавачка кућа „Клио”. То је још једна од културних манифестација којом се обележава сто година од Првог светског рата.

Изложба „Српска африкијада 1916–1919”, која је била отворена у Малој галерији Дома Војске Србије, замишљена је као културна манифестација у оквиру обележавања стогодишњице Првог светског рата, али и као прилика да широкој публици буде представљен живот српске војске и цивила у северној Африци. Њихов сусрет са Африком није приказан само кроз чињенице, оскудне податке или добро познати нратив о егзилу и страдању, него и кроз сведочења њихових савременика, познатих и мање познатих ликова „африкијаде”.

На отварању изложбе говорили су начелник Управе за односе са јавношћу Министарства одбране капетан бојног брода Петар Бошковић, главни уредник Издавачке куће „Клио” Зоран Хамовић и председник Управног одбора Историјског музеја Србије историчар Милош Ковић.

Према речима капетана бојног брода Бошковића, ратници који су били у Мароку, Алжиру и Тунису заслужују да сећање на њих не избледи, јер је Велики рат период кад је херојска Србија златним словима уписана у историју.

Историчар Милош Ковић подсетио је присутне на то откуда српска војска у Африци и рекао да је „потребно да се сећање да бисмо заиста били њихови потомци”.

– Треба да се сетимо тих људи, да размислимо о нашој националној историји и да поставимо себи питање ко су они били. Када то схватимо онда ћемо бити њихови потомци, јер је потребно да делимо њихове идеале – рекао је Ковић.

На изузетну важност изложбе указао је и главни уредник Издавачке куће „Клио”, јер поставка шаље поруку да „нема ниједне ситуације која не може да нас оплемени и да укаже да после свега, ипак, долази душевно просветљење и поновно успостављање онога што јесмо”.

После повлачења кроз Албанију, почетком 1916. године, један део српских војника и цивила пребачен је у северну Африку. Њихов тачан број није могуће утврдити, али се процењује да је током Првог светског рата више од 61.000 Срба прошло кроз Тунис, Алжир и Мароко. „Српска африкијада 1916–1919” јесте прича о њиховом боравку на обалама северне Африке.

Реализацију изложбе експонатима, материјалима и техничком подршком помогли су Историјски музеј Србије, Музеј позоришне уметности Србије и Народна библиотека Србије, а њен концепт осмислили су Зоран Симјановић, Дуња Душанић, Маријана Дујовић и Данило Шаренац.

У настојању да се посетиоцима пружи прилика да судбинама људи који су боравили у северној Африци приступе с оном пажњом коју би посветили јунацима најубудљивијих прича, посебан простор дат је њиховим приватним записима – дневницима, писмима, дописницама, личним и породичним успоменама, фотографијама и сећањима.

Поставку су пратила стручна вођења, а представљено је и репринт издање „Српска африкијада 1916–1919”, као и књиге „Смиље и сумпор” Дуње Душанић и Данила Шаренаца и „Пут у Сарајево” Џона Рола. ■

Сања АНЂЕЛКОВИЋ
Снимила Душка СТЕФАНОВИЋ

ДЕМОНСТРАЦИЈА СИЛЕ И ЈЕДИНСТВА

Врхунац организованости и масовности војне параде имале су у социјалистичкој Југославији. У периоду од 1. маја 1946. до 9. маја 1985. одржане су 24 параде. Начином организовања, наступима учесника, различитим детаљима, масовним учешћем народа, ангажовањем технике представљале су праве спектакле, који су имали снажно морално и политичко значење. Наглашавани су специфични социјалистички патриотизам и спремност читавог народа да заједно са војском брани државну независност, али и политички систем. Ипак, војних парада било је и раније.

Нова година, Богојављење, Свети Сава, први дан Васкрса, Свети Ђорђе, Вознесење, Духови, Свети Петар и Павле, Велика Госпојина, Свети Димитрије, Видовдан, 22. фебруар (по старом календару, дан проглашења краљевине), Свети Никола и први дан Божића били су датуми који су, уз мале измене, обележавани као државни празници у кнежевини и краљевини Србији. Начин обележавања државних и народних празника у Краљевини Србији одређен је Указом који је донет 26. марта 1884. године. Тада је одређено да се општенародни празници и државне светковине прослављају у целој земљи где је било војске уобичајеним церемонијалом и војничком парадом.

Прослава државних празника била је праћена значајним учешћем војске. На дан празника била је предвиђена војна парада и богослужење у цркви. Краљ, краљица, председник Министарског савета и представници пуковске трупне и пуковске окружне команде примали су честитања од државних и општинских власти и органа. Уредбом о прослављању државних празника и народних светковина од 23. јуна 1914. обједињени су постојећи прописи. Војска је учествовала и у свечаностима приликом обележавања годишњица значајних историјских датума, који су уједно имали верску компоненту. Војне параде одржаване су и у дане пуковских слава, поводом додељивања почасних назива појединим пуковима и батаљонима и у другим приликама. Одржаване су непосредно пре почетка рата, а за време рата на бојишту, после одлучујућих победа или (у мањем обиму) после ванредних успеха појединих јединица.

У Краљевини Југославији

У дане државних празника одређиване су трупе које су излазиле на параду у ратној спремности, ако се другачије не би наредило. Уколико је за параду требало одредити трупе из разних родова војске и струка, тада је командант места одређивао посебног команданта парада. У престоници и другим местима где се налази краљ или неки члан краљевског дома командант параде био је најстарији трупни командант. Место, време, строј или поредак који трупе треба да заузму одређивани су наредбом команданта места, а за извршење је био задужен командант параде, сходно прописима егзерцирних правила. При доласку команданата појединих јединица командовало се „мирно“ и излазило му се на рапорт. На параду је излазио и потребан број болничара под командом одређених санитетских официра са носилима, односно санитетским колима и најпотребнијим лековима.

У Правилима службе војске Краљевине Југославије било је наведено да је прослављање Ђурђевданског уранка у војсци од значаја за војнике „не само као прослављање пролећа, када настаје нови живот у вези са новим надама, већ и као дан, када су се у време борби за ослобођење и уједиње-

ње нашега народа, његови најхрабрији синови, после проведене зиме, а пошто се гора задела листом, поново са-стајали, одметали у гору и продужавали борбу за ослобођење свога народа, противу његових угњетача. Таквим је радом тих наших предака припремљено ослобођење нашега народа; те се и тај дан, дан састанка ускока и народних хајдука, прославља у војсци. На Ђурђевдан (6. маја) рано изјутра, све трупе једног гарнизона излазе у околину гарнизона, на место које одреди командант места. Тамо се војници такмиче у витешким играма, војничким песмама и у опште одају весељу”.

Током рата

У Другом светском рату партизани су поједине догађаје обележавали пригодним војним свечаностима и смотрама јединица: прослава 1. маја у Кореници (Титова Кореница) 1942, уз учешће питомца друге класе Партизанске официрске школе Главног штаба Хрватске; предаја ратних застава пролетерским бригадама (Другој пролетерској 17. октобра 1942. у Дрвару, Првој пролетерској 7. новембра 1942. у Босанском Петровцу, после чега је Бригада прошла парадним маршом кроз град); смотра Четврте (крајишке) дивизије у Јасеници 7. јануара 1943; смотра 26. далматинске дивизије на Вису у лето 1944... Пред крај рата, када је већи део земље био ослобођен, поједине јединице, које се нису налазиле на фронту, учествовале су 7. новембра 1944. у већим местима на прослави годишњице Октобарске револуције.

Прва смотра јединица у ослобођеном Београду одржана је приликом доласка маршала Тита, 27. октобра 1944. на Бањици. Постројене јединице Првог пролетер-

ПРВЕ ВОЈНЕ ПАРАДЕ

Прве веће војне параде одржане су још док је на југословенским просторима трајао Други светски рат – 1. маја 1945. у Београду, Крагујевцу, Новом Саду, Нишу, Сплиту и Сарајеву. На паради у Београду учествовали су сви родови копнене војске, морнари и питомци Војне академије. У 1946. и 1947. војне параде ЈА одржаване су у свим већим гарнизонима на Дан победе (9. маја) поводом Дана републике (29. новембра) и на Дан армије (22. децембра). Касније се одржавају само 1. маја, прво у Београду и главним градовима република, а од 1957. само у Београду. Првوماјска парада одржавана је у оквиру општенародне прославе међународног празника рада и у њој, поред војних јединица, учествују и масовне политичке, омладинске, спортске и друге друштвене организације, предузећа, установе, делегације република итд. Према Правилу службе ЈНА из 1969. параде се одржавају према наређењу врховног команданта.

ског корпуса поздравиле су том приликом свог врховног команданта, а потом, после завршене смотре и одржаног говора, извршиле дефиле.

Након Другог светског рата наглашавана је теза да су југословенски народи у ослободилачком рату научили да славе Први мај као „дан мобилизације својих људских и материјалних снага у борби против страних завојевача домаћих издајника”. У Фочи, у великој дворани Дуванске станице, 1. маја 1942. одржана је прослава на којој је учествовало много народа. Прослави је присуствовао друг Тито и чланови Врховног штаба. Јосип Броз Тито честитао је војсци и народу празник Првога маја. У име Комунистичке партије говорио је Иво Лола Рибар. Он је одао пошту палим партизанима, поздравио борце у неослобођеним крајевима и оне који се налазе у затворима и концентрационим логорима. У свом говору подвукао је признање које је Стаљин одао југословенској борби: „Југославија и совјетске области, које су окупирани Немци, захваћене су пламеном партизанског рата”. У Кореници је 1942. године одржана тада највећа прослава Првог маја у Хрватској. У дефилеу

трупа учествовала је и официрска школа Главног штаба Хрватске. Великом збору присуствовали су командант и политички комесар Главног штаба, представник Централног комитета Комунистичке партије Хрватске и многи други руководиоци народног устанка у Хрватској. Народ је бурно поздравео говорнике: команданта Личке групе партизанских одреда Владу Ђетковића, Јакова Блажевића, команданта официрске школе Главног штаба Хрватске Дану Латаса и друге. Читав збор и прослава протекла је у знаку мобилизације за борбу против четника и усташких злочинаца. После збора настало је народно весеље, коло, песме и манифестације. Прослава Првога маја у ослобођеној Фочи, претворила се у народну свечаност. Војска и народ славили су тај дан као свој празник, поносни што је међу њима и најбољи друг, руководилац ослободилачке борбе – друг Тито.

Након Другог светског рата

Врхунац организованости и масовности војне параде имале су у социјалистичкој Југославији. У периоду од 1. маја 1946. до 9. маја 1985. одржане су 24 параде. Начином организовања, наступима учесника, различитим детаљима, масовним учешћем народа, ангажовањем технике, представљале су праве спектакле који су имали снажно морално и политичко значење. Пракса истицања детаља као што је била сцена у којој пионир и пионирка предају букет цвећа Јосипу Брозу или „спонтани“ излазак омладинке из масе и предаја цвећа неком од учесника, имали су снажан утисак на присутне. Параде су наглашавале специфични социјалистички патриотизам и спремност читавог народа да заједно са војском брани државну независност, али и политички систем у Југославији. Тако је југословенска штампа пренела информације да су 9. маја 1946. на улицама Београда „јединице Југословенске армије дочекиване срдачним поздравима и засипане цвећем“, а да је Београд „прославио Дан победе величанственом војничком парадом, смотром снаге и дисциплине Југословенске армије“. „Из хиљаде грла одјекнуло је: Живела Југословенска армија. Живела Југословенска авијација“.

Учесници војних парада били су успешни спортисти, уметници, али и људи из народа који су се истицали својим примером. У саставу ешалона Територијалне одбране на паради 9. маја 1970. био је Алија Омановић, рудар из Тузле, који је више од две деценије провео у рударском окну. Југословенски медији су у време одржавања параде 9. маја 1985. наводили позитиван пример рудара из Какња, Бајра Чизмића, који је имао 35 година живота и исто толико пута дао крв. На истој паради био је ешалон омладинаца, у коме су своје место нашли млади из целе Југославије, најбољи студенти, ђаци, акцијаша, извиђачи и горани. Спортисте је на тој паради предводио олимпијца каниста Матија Љубек. У саставу овог подешалона наступили су чланови најбољих спортских екипа и организација. Међу њима је био и алпски скијаш Јуре Франко, освајач сребрне медаље у велеслалому на Зимским олимпијским играма у Сарајеву 1984. године. Тада су у парадном ходу Булеваром револуције прошла и најбоља културно-уметничка друштва и хорови, а предводила их је Даринка Матић Маровић.

Након уметника, испред свечане трибине прошли су пионери који су на југословенским пионирским играма „Да нам живи живи рад“ постигли најбоље резултате. Они су певали песму: „Ми растемо под заставом Тита, испод ње је најлепше детињство, чуваћемо као зеницу ока наше братство и наше јединство“. Снага народа и јединство армије и народа често су наглашавани у јавним гласилима након параде. Уз крилатицу „сви су армија“, у штампи је у извештајима са параде 9. маја 1975. указано да „одреди омладине, цивилне заштите и организације за физичку културу, који су чинили четврти ешалон, и изгледом и понашањем и жељом били су истоветни са припадницима оперативне армије“. Наглашавање квалитета опреме и наоружања, као и техничких достигнућа домаће војне индустрије представљало је значајан део извештавања са тих догађаја. Посебно снажан утисак на све присутне током првомајске војне параде 1949. остављали су камиони са словима ТАМ – Творница аутомобила Марибор. Опрема и наоружање приказани на паради 9. маја 1970. било је 95 посто југословенске производње. Југославија је произвела авионе „јастреб“ и „галеб“, а 9. маја 1975. први пут је представљен нови југословенско-румунски борбени двомоторни млазни авион „орав“. У извештајима са те параде наглашавано је да Југославија производи различито наоружање и одавано је признање „радним људима, инжењерима, конструкторима, механичарима, металцима, запосленим у индустрији и научним и сличним институтима, који су ту моћну технику, то најсавременије наоружање пројектовали, израдили и предали младим генерацијама да с њим чувају тековине наше револуције“.

Личност Јосипа Броза Тита, маршала Југославије и врховног команданта оружаних снага, била је централна на свим парадама. Његово место било је на свечаној трибини, где се он појављивао тачно на време или неколико минута пре почетка. На војној паради 9. маја 1946. врховни командант оружаних снага Федеративне Народне Републике Југославије био је „поздрављен дуготрајним аплаудирањем“, док се „са свих страна разлегло моћно клицање и поздрав маршалу Титу“. На свечаној трибини поред Јосипа Броза Тита налазили су се истакнути представници друштвено-политичких организација и заједница јавног и културног живота Југославије, као и стране делегације и дипломатски представници акредитовани у Београду. Прва парада након смрти Јосипа Броза, а уједно и последња у Југославији, одржана је 9. маја 1985. године.

Парада 1945. године

Величанствена војна парада, у част годишњице ослобођења града, одржана је 20. октобра 1945. у Београду, на Булевару Црвене армије. Према проценама штампе, догађају је присуствовало 250.000 људи. У част палих бораца за ослобођење Београда, у 8 часова загрмеле су салве топова и у целом граду обустављен је саобраћај на један минут. На војничком гробљу одржан је помен палим борцима. Трупe које су учествовале на паради биле су постројене на „крајњој периферији Београда“, на Смедеревском путу. Све до 11 часова пре подне Булевар Црвене армије и

жавну химну. После тога дат је знак за почетак, војна музика свирала је партизанске маршеве и парада је почела.

На челу трупа ступали су у парадном маршу заставници са шлемовима, носећи заставе јединица које су учествовале у борбама за ослобођење Београда. Ту су биле заставе Прве пролетерске бригаде, Друге пролетерске, Треће крајишке пролетерске, Четврте црногорске пролетерске, Тринаесте хрватске пролетерске „Раде Кончар“, Друге далматинске, Прве ударне македонске, Четрнаесте македонске, Пете крајишке дивизије. Иза заставе ишле су пешадијске јединице. Прво је

прилазне улице пуниле су се народом. Изнад Студентског дома, код трамвајског депоа, била је подигнута почасна трибина. Почасна ложа била је декорисана грбом Демократске Федеративне Југославије, а са десне и леве стране биле су велике заставе Демократске Федеративне Југославије и Совјетског Савеза, „у знак братства по крви, оружју и срцу између братских војскака које су водиле битке против заједничког непријатеља за ослобођење Београда“. У зачељу трибине била је постављена петокрака звезда огромних размера са уписаним словима „20. октобар“. Црвена звезда петокрака била је оивичена белим транспарентом на коме су била исписана слова: „Нека вечно живи савез са братском Русијом“. На десној страни налазили су се сви чланови савезне владе, високи војни и политички руководиоци, а на левој страни били су представници дипломатског кора. У 11 часова стигао је маршал Тито и заузео место у ложи на почасној трибини. Иза маршала налазили су се председник Привремене народне скупштине др Иван Рибар, потпредседник Привремене народне скупштине Моша Пијаде, потпредседник савезне владе Едвард Кардељ, министар за Црну Гору Милован Ђилас, народни херој генерал-лајтнанг Александар Ранковић и начелник Генералштаба Југословенске армије генерал-лајтнант Арсо Јовановић. На десној страни трибине, иза чланова савезне владе, налазили су се генерали Југословенске армије, међу којима и народни херој генерал-лајтнант Пеко Дапчевић, командант југословенских трупа које су ослободиле Београд. Одмах по доласку маршала Тита, а пошто је примио трупе од генерал-мајора Бранка Обрадовића, пред почасну трибину у галопу је дојахао генерал-лајтнант Данило Лекић, командант параде. За то време војна музика свирала је песму Владимира Назора „Тито“. Командант параде рапортирао је врховном команданту маршалу Титу, а затим је војна музика засвирала др-

ступала гардијска бригада, а затим и остале пешадијске јединице у редовима од по 12 војника. Били су наоружани пешадијским аутоматским оружјем, пушкомитраљезима, машинским пушкама, лаким митраљезима и противоклопним пушкама. Сви су били у новим униформама. Иза пешадијских бригада пролазиле су у парадном маршу јединице ваздухопловства у сивоплавим униформама, чета морнаричке пешадије у тамноплавим униформама, затим, понтоњирске јединице и одред народне милиције у новим униформама. Био је ту и санитарски одред болничарки. Тадашња штампа забележила је да су пешадијске јединице у густим редовима пролазиле испред маршала Тита више од пола сата. Затим је наишла коњица. Војници су у узорном реду јахали на добро негованим коњима, држећи у руци исукане сабље. Продефиловали су бициклисти, артиљеријска бригада са пољским и јуришним топовима и тешким бацачима. Иза њих наишла је моторизација. Прво лака извиђачка кола са тешким противавионским троцевним и четвороцевним митраљезима, противоклопци, моторизовани топови које су вукли трактори. Иза њих прошли су моторни трактори на гусенице који су вукли хаубице и противавионске топове. Потом су наишли тешки јуришни моторизовани топови. Затим су се представила одељења рефлектора и апарата за ослушкивање авиона, па тешка моторизована артиљерија. Трактори су вукли тешке топове на дуплим точковима. Иза њих су ишли мотоциклисти извиђачи и лака извиђачка кола са тешким противавионским митраљезима. Радио-станице инсталиране у камионима пролазиле су иза лаких извиђачких кола. Дефиловала су санитарска кола, моторизована пешадија, борна кола и блиндирана аутомобили. Тенкови су били на зачељу колоне. На крају параде наишли су авиони, најпре ловци, затим јуришни и на крају бомбардери. ■

(Насиљавак у следећем броју)

Богослужбени простор
у Речној флотили

Уздицање светог храма

За разлику од већине садашњих богослужбених простора у установама Министарства одбране, командама и јединицама Војске Србије, за које су искоришћени и намени прилагођени углавном дотадашњи канцеларијски или други простори, у новосадској касарни „Александар Берић” уздигао се, посве нов, богослужбени објекат саграђен према дарованом пројекту и идејном решењу новосадског архитекте Милојка Кораћа.

Архитектонска решења

Богослужбени простор, односно храм, представља једнобродну грађевину, засвођену полукружним сводом, који се ослања лучним рамом са затегом на три реда пиластера, међусобно повезаних са по три низа аркада. У основи, простор сачињавају олтарски део, који је у складу с литур-

Изградња богослужбеног простора у новосадској касарни „Александар Берић”, посвећеног Светом Стефану Штиљановићу, започета током протекле године на темељима напуштеног магацинског простора окончана је на Васкрс, уз велики допринос Града Новог Сада и Команде Копнене војске, заједничким снагама припадника Речне флотиле и њених бројних пријатеља

гијским потребама, и наос, који чине певнички простор и простор за вернике. Везу између олтара и наоса чини иконостас који је зидан, што је реткост у нашој градитељској историји, а ослања се на предањске и ранохришћанске узор.

У стилском смислу, храм припада такозваној рашкој групи, односно периоду градње из доба Немањића, а инспирисан је приморским архитектонским стилем што, по речима пројектанта Кораћа, представља везу између речне флотиле и ратне морнарице.

Радови, груби и завршни, које је извео Цветко Јовановић из Лознице са групом мајстора и радника под надзором пројектанта, почели су октобра месеца прошле, а завршени априла ове године.

Освећење и беседа

Иако осликавање унутрашњости богослужбеног објекта није било довршено, 18. априла епископ шумадијски и војни владика Јован и владика

Иринеј епископ бачки, уз саслужење новосадског свештенства и у присуству бригадног генерала Жељка Петровића команданта Прве бригаде КоВ, капетана бојног брода Андрије Андрића команданта Речне флотиле, представника претпостављене команде, бројних припадника Флотиле и представника Града, Светом литургијом осветили су богослужбени простор.

У знак захвалности за ангажовање током изградње и опремања богослужбеног простора епископ бачки Иринеј уручио је архијерејске грамате признања Речној флотили, Граду Новом Саду и Академији Српске православне цркве за уметност и конзервацију. Припадници Речне флотиле даровали су владика Иринеја монографијом посвећеној стогодишњици Речне флотиле.

Верску службу у новоосвећеном богослужбеном простору врши војни свештеник Речне флотиле капетан

У дрвеном сандуку обложеном телећом кожом, у три преграде, смештене су све потребне обредне реликвије. Између осталог, у првој прегради налазе се путир из 1721. године, крст из 17. века, дискос, кадионица, дарохранилица, чаше за кандило и воду, суд за грејање воде и топлоту, копље, кошарица за причешће, тацна и тањир за простару. У средњој су, вероватно, биле свеће, тамјан, јеванђеље, а доња је служила за смештај свештеничке одежде, чаршава и убруса.

Недавно је група професора Одељења за уметност и конзервацију Академије уметности Српске православне цркве, уз руководиоца радова професора Горана Јанићијевића, завршила и потпуно осликавање богослужбеног простора, дајући му и тиме на значају и пуној духовности. ■

Будимир М. ПОПАДИЋ

ДЕСПОТ, ШАЈКАШКИ КАПЕТАН И СВЕТАЦ

Свети Стефан Штиљановић, деспот српски и шајкашки капетан, који се убраја и међу најпознатије заповеднике шајкаша у 16. веку, рођен је у Паштровићима. Управљао је српским народом у претешким приликама борећи се храбро против Турака и Латина. Праведник Божји и родољуб, овај кнез може се упоредити са Св. Александром Невским или са Св. Краљем Јованом Владимиром. Упокојио се почетком 16. века (по некима 1515. године). На његовом гробу ноћу се појављивала светлост, према којој су и пронађене свете мошти, које су дуго почивале у фрушкогорском манастиру Шишатовцу. За време Другог светског рата пренете су у Београд и положене у Саборну цркву, поред тела кнеза Лазара.

Селимир Вагић, који је, поред поменутих, непрекидно пратио радове, даноноћно се ангажујући на уздизању овог светог храма, по много чему јединственог у Војсци Србије.

Покретна капела

Посебно место у храму припада предназначеном историјском артефакту, ковчегу са покретном капелом Шајкашког батаљона, чије традиције баштине припадници Речне флотиле. Батаљон је 1785. године, од тадашњег новосадског православног владике Јосифа Јовановића Шакабенте, добио на поклон ову полску капелу за вршење православних обреда на терену. Све до освећења богослужбеног простора у касарни, покретна капела чувана је, као музејски примерак од изузетне важности, у манастиру Ковиљ.

Запис са поклоничког путовања припадника МО и ВС

Епархија Јунака и светаца

Са вером у срцу и искреном налом, припадници Министарства одбране и Војске Србије кренули су 20. маја, у организацији Одељења за веру Управе за људске ресурсе ГШ ВС, на поклоничко путовање у Епархију ваљевску. За многе је ово било прво поклоничко путовање у организацији Војске, а за неке готово редовна духовна потреба. Путовање је реализовано уз благослов Његовог преосвештенства епископа ваљевског г. Милутина (Кнежевића).

Педесетак путника поклоника из различитих организацијских јединица Министарства одбране и Војске Србије запутило се 20. маја на поклоничко путовање у Епархију ваљевску Српске православне цркве. Путовање је реализовано уз благослов Његовог преосвештенства епископа ваљевског г. Милутина (Кнежевића), који због заседања Синода СПЦ није могао лично да се обрати присутнима, али је његов благослов био довољан да све на том поклоничком путовању протекне на најбољи начин.

Код путника поклоника постојала је искрена нада да ће ово путовање оправдати свој назив и да ће се поклонити моштима наших великих српских духовника Св. Ави Јустину (Поповићу) у манастиру Ћелије и Св. Владике Николају (Велимировићу) у манастиру Лелић, која се показала оправданом.

Овом венцу славних српских великана придодат је и поклон на гробу некадашњем кнезу Подгорске области Ваљевске нахије Илији Бирчанину, који је мученички страдао од турске руке у Сечи кнезова, крајем јануара 1804. године у Ваљеву. У улици која носи његово име смештено је наше Министарство одбране, што је доказ да ништа у животу без Божје промисли (наума) и не бива.

Испуњење духовне потребе

Истини за вољу, било је ту и Божје и људске помоћи да ово поклоничко путовање успе. Сасвим сигурно била је присутна снажна жеља и решеност свих путника намерника у групи наших припадника да испуне своје духовне потребе и да докуче можда и оно што је нама, смртним и несавршеним људима, још увек несазнатљиво, а због чега су сви осетили радост у срцу и Једнобитје. Стога, на улазу у двориште Манастира Ћелије, скоро сви рекоше: *Какав величанствѐн њризор и какав Божји мир!*

Учесници поклонишког путовања МО и ВС у Епархију ваљевску, испред цркве из 17. века у Манастиру Јовање

Захвалница Генералштаба Војске Србије старешини Манастира Јовање, архимандриту Михајлу, коју је уручио пуковник Саша Милутиновић

Речи премудре мати Гликерије о страдању оца Аве Јустина и монаштва у времена ратна и времена смутна, као и о његовом подвигу кроз духовна дела, дотакла су срца свих присутних. Оно што мати Гликерија није посебно истицала, јер дела сестринства тог манастира довољно говоре, јесте да сестринство својим духовним радом и продајом књига Св. Јустина – међу којима и Житија светих, Светосавље као философија живота, Православна црква и екуменизам – подиже цркву задужбину тог свеца, са три брода и три олтара, а која су, по његовој вољи, посвећена Св. Сави Српском, Св. Јустину и Св. Марији Египатској.

Учесници путовања су се потом поклонили Св. Владики Николају и целивали његове мошти, које почивају у цркви задужбини његове породице, у селу Лелић, где је и рођен. У богатој биографији тог православног духовника стоји да је био и заробљеник у немачком логору Дахау. Његовим умним и надахнутим делима се верници, али и културни посленици свих вероисповести, често враћају, а посебно Молитвама на језеру и Српском Теодулу, као и делу Косово и Видовдан. Велика је част указана верујућим припадницима Министарства одбране и Војске Србије који су на овом поклонишком путовању добили могућност да целивају мошти Св. Аве Јусита и Св. Владике Николаја.

Манастир Јовање као откровење

Манастир Јовање био је последња дестинација на поклонишком путовању. Иако је један број припадника Министарства одбране и Војске Србије за њега чуо, веома мало њих је ту и боравило. Већ на улазу у двориште манастира сачекали су нас анђеоски гласови малог хора, који је црквеним појањем надахнуо поклонике.

Ова веома мала црква из 17. века, по речима старешине манастира архимандрита Михајла, на најбољи начин одсликава положај Срба у Отоманској империји у то време. По одобрењу турског паше, Срби су могли сазидати богомољу величине бивоље коже, што су домишљати Ваљевци искористили, па су заклали брава и искројили од његове коже каишеве ширине два центиметра, те тако одмерили простор за цркву, истина мали, али довољан за богослужење, а око цркве су подигли манастир довољан за суживот чак 200 монаха!

За то веома успешно поклонишко путовање треба захвалити главном војном свештенику мајору Слађану Влајићу и пуковнику Сашу Милутиновићу, начелнику Одељења за веру Управе за људске ресурсе Генералштаба Војске Србије. ■

Биљана СТОЈКОВИЋ

СВЕТСКО ПРВЕНСТВО
У ПАРАГЛАЈДИНГУ
У НИШУ

СРБИЈА ИЗ ВАЗДУХА

Небо изнад Ниша и јужне Србије обојила су крила 130 такмичара из 30 земаља света, иначе учесника Светског првенства у параглајдингу, које је од 17. до 24. јуна одржано у широј околини Ниша

Такмичари из 30 земаља света, њих 130, имали су задатак да без мотора прелете нешто мање од 100 километара и то дижући се на висине и до 3.500 метара. Један просечан лет трајао је између два и по и четири сата. За то су време пилоти морали да прођу кроз контролне тачке и прате путању унапред одређену задатком. Стартна позиција налазила се на Сврљишким планинама, у селу Ореовац на полетишту Вишеград, док је циљна тачка мењана у зависности од услова за летења. Пилоти су за пет летачких дана летели ка околини Пирота и Лесковца.

У пет задатака најбољи резултат у укупном пласману постигао је француски пилот Стефан Друан, док су друго и треће место заузели Јасен Савов из Бугарске и Арнауд Бауми из Француске. Златна и сребрна медаља у женској конкуренцији отишле су у Јапан и то у руке Атсуко Јамаишита и Јуки Сато Коломе, док је бронза припала Францускињи Мерил Делгерииере. Тимске награде додељују се тимовима састављеним од пилота из различитих држава, а освојили су их „Озон“, „Парепенте маг“ и „Кроз кантри“.

Организацију светског првенства у параглајдингу, које је од 17. до 24. јуна одржано у широј околини Ниша, помагала је Војска Србије, доделивши два војна камиона и људство, који су свакодневно превозили опрему. Због неприступачног терена и габарита, као и тежине крила и резервних падобрана, тај вид подршке био је врло значајан

за реализацију такмичења. Такође, у сарадњи са организаторима, али и Горском службом спасавања Србије, у приправности је чекао и хеликоптер Војске Србије. Такмичење је прошло без већих инцидената, тако да потребе за тим видом деловања није било.

Праћење пилота као императив

Док је један део екипе обављао послове на терену, други део бавио се нимало мање важним стварима у штабу направљеном наменски за тај догађај. У њему су били организатори из Ваздухопловног савеза Србије, Светске параглајдинг асоцијације и припадници Горске службе спасавања Србије (ГССС). Они су пратили кретање пилота и координисали екипе на терену, које су биле задужене за сакупљање такмичара. У зависности од тога да ли је лет прошао добро или не, деловали су или организатори из Савеза или припадници ГССС.

На оваквим такмичењима безбедност учесника је врло важна, а и сами задаци су такви да је неопходно пратити кретање пилота. Они су праћени „лајв тракерима“, малим уређајима који шаљу податке о висини, брзини и локацији онога ко га носи. Раде помоћу СИМ картице, примају сигнале са сателита, а затим путем ГПРС-а шаљу податке директно на сајт Ваздухопловног савеза Србије. Тракери су направљени тако да једноставним кликом на дугме пилот може да проследи информацију да је слетео и да ли му је неопходна помоћ. Управо ти уређаји омогућили су лако тражење пилота који нису могли да стигну до циља, па су принудно слетали где год би нашли погодно место за слећење. С друге стране, тракер је омогућио службама за праћење да знају да ли је неопходно слати екипе за помоћ.

Дејан Јовановић одложио је своју војну униформу и слободне дане искористио да са ГССС обезбеђује Светски параглајдинг куп. Каже да их у служби има доста.

Горска служба спасавања имала је задатак да у случају потребе интервенише, односно избави пилоте ако се

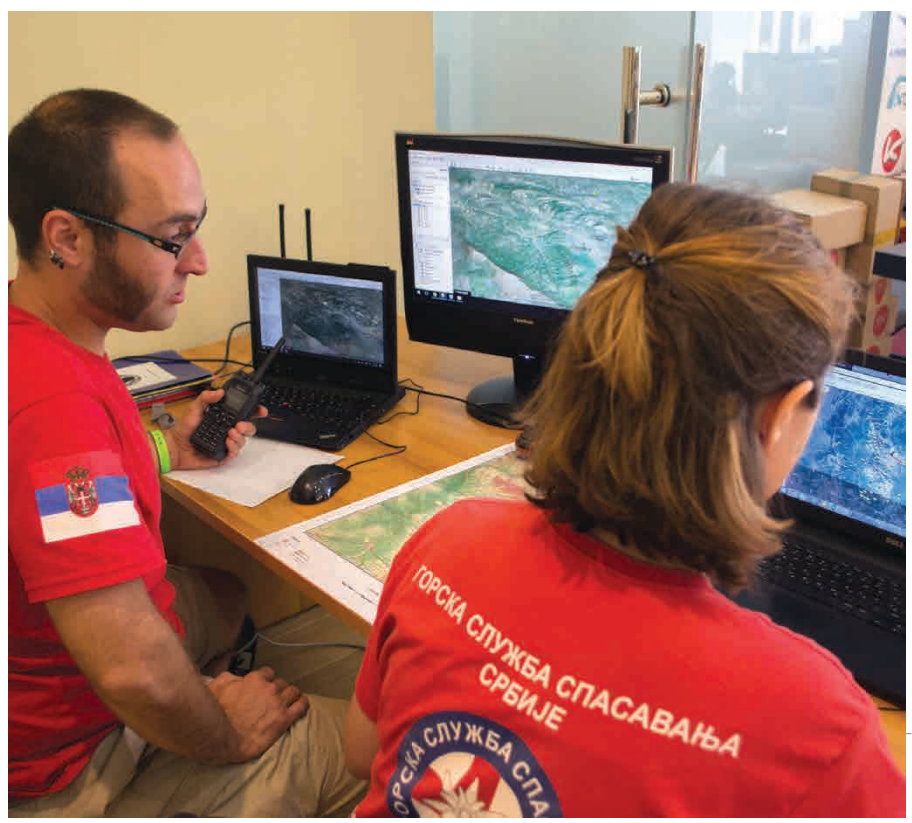
нађу у некој опасној ситуацији на неком непроходном терену и да дају прву помоћ повређенима. Њени припадници су с поносом истакли да су имали изузетно добру сарадњу са Војском Србије, што је уско повезано и са хеликоптером који је чекао у приправности.

Српска гостољубивост

Наравно, и ову спортску манифестацију обележиле су неке несвакидашње ситуације. Није била ретка појава да

случајни пролазници повезу пилоте до главног пута када слете у неку њиву. Међутим, у Србији често пилоти не само да дођу до главног пута, већ стигну и код свог случајног возача на кафу и мезе, јер какав би то српски домаћин био да не позове госта у кућу. Наравно, ништа не фали пилоту од једне кафе и мало српских традиционалних ђаконије, али то уме да зада много потешкоћа ономе ко је задужен да га нађе и врати у штаб. ■

Текст и фотографије Тијана ГУБЕРИНИЋ

ПРИПАДНИЦИ МО И ВС
НА БАЛКАНСКОМ ПРВЕНСТВУ
У ПЛАНИНСКОМ ТРЧАЊУ

БРОНЗА ЗЛАТА ВРЕДНА

Планинску трку на девет километара, у конкуренцији 16 такмичарки из Румуније, Турске и Бугарске, поручница Невена Јовановић завршила је као трећа и постигнутим резултатом остварила је квалификациону норму за Европско првенство у планинском трчању, које ће се ове године одржати у Француској.

Припадници Министарства одбране и Војске Србије учествовали су као део репрезентације Републике Србије. Осим „бронзане“ Невене, боје наше земље у Бугарској, достојно су бранили професионални војник Ђуро Борбел из Прве бригаде КоВ и војна службеница Ксенија Бубњевић са Војне академије. Вођа делегације био је потпоручник Горан Чегар из Команде за обуку.

Поручница Невена Јовановић, припадница батаљона специјалне намене „Кобре”, освојила је бронзану медаљу у бугарском Тетевену

Није тако чест случај да се припадници војске у саставу националних репрезентација на спортским такмичењима равноправно надмећу са професионалним спортистима. Они су упућени да, поред редовних дужности у јединицама и установама МО и ВС, своје слободно време користе за изузетно напорне припреме како би, борећи се до последњег атома снаге са професионалним спортистима, достојно репрезентовали земљу из које долазе. Многи, пак, истичу да у томе и јесте њихова снага – јер су војници навикнути на напоре, одрицања и борбу.

И тако се на једном значајном такмичењу регионалног карактера Невена окитила медаљом, што је успех вредан похвале. Није прошло много времена од претходног достигнућа, када је, у октобру прошле године, поручница Јовановић била члан „бронзане” репрезентације МО и ВС на 48. светском војном првенству у маратону у Торину.

Успех постигнут у Бугарској резултат је динамичних активности на популаризацији спорта у Министарству одбране и Војсци Србије, које се спроводе уз велику подршку Делегације Републике Србије при CISM, којом руководи бригадни генерал Синиша Радовић. Циљ је да се што више професионалних припадника укључи у национална и међународна спортска такмичења и оствари запажене резултате.

Није наодмет подсетити се успеха разводнице Наташе Ђулафић на 30. Београдском маратону и Новосадском полумаратону, баш као и националног рекорда на овогодишњој ултрамаратонској трци разводнице Мариане Чегар Лукић, али и стандардно добрих резултата војне службенице Ксеније Бубњевић.

Такође, војна службеница Ивана Петровић, из 126. бригаде ВОЈИН, на националном такмичењу у дисциплини 3.000 метара „стипл” испунила је квалификациону норму за учешће на Европском шампионату у атлетици, у Израелу, где тренутно и наступа као репрезентативка Републике Србије. ■

В. ВЈЕШТИЋ

**РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ
СЕКТОР ЗА ЉУДСКЕ РЕСУРСЕ**

Управа за традицију, стандард и ветеране

На основу члана 14 став 2. тачка 22. Закона о одбрани („Службени гласник РС”, бр. 116/07, 88/09, 88/09 – др. Закон, 104/09 – др. Закон и 10/15) и тачке 8. Упутства о начину сарадње Министарства одбране и Војске Србије са удружењима која негују традиције ослободилачких ратова Србије („Службени војни лист”, бр. 2/16), Управа за традицију, стандард и ветеране Сектора за људске ресурсе Министарства одбране, објављује

ЈАВНИ ПОЗИВ

за достављање предлога активности за Годишњи план сарадње Министарства одбране и Војске Србије са удружењима у 2018. години

I Циљ и намена јавног позива

Циљ јавног позив за достављање предлога активности за Годишњи план сарадње Министарства одбране и Војске Србије са удружењима у 2018. години је пружање подршке удружењима чији су програмски циљеви, пројекти и активности од значаја за чување и промовисање војних традиција. Намена јавног позива је пружање подршке Министарства одбране и Војске Србије пројектима и активностима удружења који се реализују планским ангажовањем људских и материјалних ресурса Министарства одбране и Војске Србије.

II Услови за подношење пријаве

Предлагање активности за План сарадње Министарства одбране и Војске Србије са удружењима у 2018. години, под једнаким условима, имају удружења која испуњавају најмање један од следећих услова:

1. у свом програму обухватају активности које се односе на прикупљање и обраду историјске, научне и стручне литературе из области неговања војних традиција;
2. учествују или организују активности посвећене очувању сећања на погинуле, преминуле, рањене и нестале припаднике Војске у земљи и иностранству;
3. учествују у комеморативним манифестацијама и посвећеним очувању сећања на погинуле припаднике Војске;
4. покрећу, организују и одржавају културне и спортске манифестације у част погинулих припадника Војске;
5. објављују монографије, књиге и друге публикације у част погинулих припадника Војске;
6. афирмишу стваралачке, духовне и материјалне вредности из ослободилачких и одбрамбених ратова Србије, Првог светског рата и Народноослободилачке борбе и одбране од агресије НАТО-а, које су верификоване са научног и историјског аспекта и на којима почива континуитет војних традиција;
7. негују војне традиције које развијају осећање родољубља, штите национални понос и достојанство и развијају патриотске вредности које мотивишу на одбрану отаџбине.

III Потребна документација

За учешће на овом јавном позиву удружења подносе пријаву на прописаном обрасцу који је саставни део

јавног позива, као и образац предлога активности за уврштавање у Годишњи план сарадње Министарства одбране и Војске Србије са удружењима у 2018. години, који се могу преузети на сајту: www.mod.gov.rs или у просторијама **Управе за традицију, стандард и ветеране, Немањина 15, заграда 5, улаз А, спрат IV, канцеларија 510.**

Управа за традицију стандард и ветеране Сектора за људске ресурсе Министарства одбране, као носилац сарадње са традиционалним и ветеранским удружењима која негују традиције ослободилачких ратова Србије, у складу са одредбама члана 9, 103. и 207. Закона о општем управном поступку („Службени гласник РС”, бр. 18/16), врши увид, прибавља и обрађује податке о којима се води службена евиденција у вези са оснивањем удружења према прописима којима је уређено оснивање удружења и упис у прописани регистар на територији Републике Србије.

IV Рок за подношење пријаве и начин пријављивања

Пријава за учешће на јавном позиву, са предлогом активности за уврштавање у Годишњи план сарадње Министарства одбране и Војске Србије са удружењима у 2018. години, доставља се поштом препоручено на адресу:

**Министарство одбране
Сектор за људске ресурсе
Управа за традицију, стандард и ветеране
Немањина 15, 11000 Београд**

или лично или куриром, на адресу: **Управа за традицију, стандард и ветеране Сектора за људске ресурсе Министарства одбране, Немањина бр. 15, зграда 5, улаз А, спрат IV, канцеларија 417 до 15.30 часова.**

На коверти обавезно написати назив и адресу подносиоца пријаве, са напоменом:

„Јавни позив – достављање предлога активности за Годишњи план сарадње Министарства одбране и Војске Србије са удружењима у 2018. години”

Рок за подношење пријаве, са предлогом активности, на овај јавни позив је 1. 9. 2017. године, без обзира на то да ли се предаје на пошти или лично. Пријава се сматра благовременом ако је предата најкасније до 1. 9. 2017. године, ако се предаје на пошти, односно ако се предаје куриром или лично у канцеларији бр. 417 Деловодство Управе за традицију, стандард и ветеране до 1. 9. 2017. године до 15.30 часова.

У складу са Упутством о начину сарадње Министарства одбране и Војске Србије са удружењима која негују традиције ослободилачких и одбрамбених ратова Србије, благовремено пристигле пријаве са предлозима удружења биће достављене унутрашњој организационој јединици Управе за традицију, стандард и ветеране надлежној за сарадњу са удружењима, која ће пристигле пријаве и предлоге удружења размотрити у сарадњи са организационим јединицама Министарства одбране и Генералштаба Војске Србије и командама, јединицама и установама Војске Србије.

Извод из Годишњег плана сарадње Министарства одбране и Војске Србије са удружењима у 2018. години Управа за традицију стандард и ветеране доставиће удружењима најкасније до 20. децембра 2017. године. За сва питања заинтересовани се могу обратити путем електронске поште на адресу utsv@mod.gov.rs или на број телефона: 011/3203-576, моб. тел: 066/8722-794, лице за контакт је потпуковник Мирослав Секулоски.

ИЗАБРАНА ПАРТИЈА БОБАН БОГОСАВЉЕВИЋ ШАМПИОН БЕОГРАДА

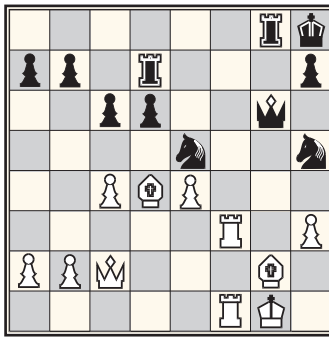
Вршачки велемајстор, некадашњи државни првак, Бобан Богосављевић победио је на традиционалном 30. Међународном трофеју Београда новембра 2016. испред Чеха Алексеја Кислинског и групе наших велемајстора. Посебно се истакао победом над велемајстором Дејаном Антићем, такође, бившим државним прваком и репрезентативцем. Доносимо ту занимљиву партију.

Бобан БОГОСАВЉЕВИЋ – Дејан АНТИЋ 1 : 0
Трофеј Београда, Раковица 2016.
Партија IV кола, 27. новембар 2016. године
Игра даминог пешака

(1) d4 Sf6 (2) Sf3 g6 (3) g3 Lg7 (4) Lg2 0-0 (5) 0-0 d6 (6) c4 c6 (7) Sc3 Da5 (8) e4 e5 (9) h3 Sbd7 (10) Te1 exd4 (11) Sxd4 Se5 (12) Lf1 Le6 (13) Sxe6 fhe6 (црни се одрекао ловачког пара па је то већ мала предност за белог) (14) Le3 Tad8 (15) f4 Sf7 (16) Db3 Td7 (17) Lg2 e5 (18) Kh2 exf4 (19) gxf4 Dh5 (20) Kg1 g5 (21) Se2 gxf4 (22) Sxf4 Dh4 (23) Se6 Te8 (24) Sxg7 Kxg7 (25) Tf1 Tg8? (црни слаби своју позицију а боље би било да је са 25... Txe4 жртвовао квалитет са шансама за равноправнију игру) (26) Tf4! Dg3 (бели је добио темпо нападши даму јер ће појачати напад удвајањем топова по f линији) (27) Tf3 Dg6 (28) Taf1 Kh8 (29) Dc2 Sh5 (30) Ld4+ Se5

(вигу дијаграм)

(31) c5 Tdg7 (32) T3f2 Sf4? (одлучујућа грешка у партији јер ће уследити расплет после кога је црни изгубљен. Требало је наставити са 32. ... Sg3) (33) Txf4 Dxxg2+ (34) Dxxg2 Txxg2+ (35) Kh1 35. ...Tg3 (36) T4f3!

Позиција на дијаграму:

Бели: Kg1, Dc2, Tf1, Tf3, Ld4, Lg2
пешаци: a2, b2, c4, e4, h3 (11 фигура)

Црни: Kh8, Dg6, Td7, Tg8, Se5,
Sh5 пешаци: a7, b7, c6, d6, h7
(11 фигура)

Крените од обележених поља, као скакач у шаху, по путањи у облику слова Г, тако да добијете две мудрости кинеског филозофа Конфуција.

	реч	-дар	
	-је	ра-	-дну
а	Му-	две.	чо-
чу-		је-	-зу-
	-ме	-век	

	-ек	па	
жив,	-пет	док	-је.
се	-мри-	Чо-	о-
луд	је		-чи
	у-	у-	

Решење судоку – водоравно: 1-7-2, 5-4-9, 3, 6-4-5, 8, 2-1, 8, 2-6-1, 7, 6, 3-2-7, 8-5-1, 1, 4-6, 7, 2-5-7, 1-9-8, 4, 4, 7-1-5, 2, 3-1, 2, 5-9-4, 5, 9-3-4, 1-6-7.

РЕШЕЊЕ ШАХОВСКОГ ПРОБЛЕМА ИЗ БРОЈА 281:

Проблем број 1: 1. Tc6! Sxd4 (Sd6, Sg3, Te4, Txd4) 2. Sb4 мат (Tc5 мат, Da5 мат, Da5 мат, Ta5 мат)

Проблем број 2: 1. Txe6 Kxe6 (Txe6, Sg6, fxe4, Lg4, Sd2) 2. Df7 мат (Db7 мат, Td6 мат, Dxe4 мат, Sf4 мат, Sc3 мат)

УКРШТЕНЕ РЕЧИ

Припремио Жарко ЂОКИЋ

126.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
17								18							19		
20									21							22	
23			24							25							
26					27							28					
29							30							31			
32								33								34	
35			36							37							
38				39							40						
41						42						43					
44								45						46			
47									48								
49			50								51						

РЕШЕЊЕ ИЗ ПРОШЛОГ БРОЈА ВОДОРАВНО:

брљивко, компреса, гас, е, ауторско, акапарер, т, чар, Атиконак, Саламина, крмар, титанати, онагер, именици, ониризам, НОПЮ, каноничар, Металика, ИС, ОТ, најавити, омавати се, Нури, арабизми, билокал, грумен, Татарска, трање, решавања, аматерка, вео, е, ацетерин, Вардарац, ц, Сињ, Нина Ричи, намирити.

ВОДОРАВНО:

17. Сродници „по крви“ који потичу од једног мушког претка, 18. Справе за масажу, 19. Шериф са Дивљег запада, Вајат, 20. Савезна америчка држава, 21. Лични, 23. Име певача Попа, 24. Жена ратник (грч. мит.), 25. Они који носе воду, 26. Штетни инсекти, 27. Татарстан, Татарија, 28. Пркосан, инатљив, 29. Фабрика вештачког ђубрива, 30. Канал од језера Ири до реке Хадсон, 31. Аделина краће, 32. Мужјак дивокозе, 33. Народном мушко име, 34. Група грађана (скр.), 35. Авенија (скр.), 36. Становници Макарске, 37. Наш фудбалски голман, 38. Име НБА кошаркаша Зербијака, 39. Онај који оцењује, 40. Политичке странке, 41. Одговор на позив, 42. Украсити, исцитити, 43. Микајло одмила, 44. Птица из породице фазана, 45. Подругљиви, заједљиви, 46. Отац одмила, оца, 47. Минерал урана, 48. Оксидна руда гвожђа, 49. Орган чула мириса, 50. Справе за цртање нотних линија, 51. Учесник на лицитацији.

УСПРАВНО:

1. Јединица ВС која слави празник 18. јуна, 2. Руски сликар, Иван, 3. Показна заменица, 4. Место код Деспотовца, 5. Име глумца Круза, 6. Становник Вратара, 7. Плодно место у пустињи, 8. Козметички бренд, 9. Славни шахист, Борис, 10. Ауто-ознака Аранђеловца, 11. Наш историчар, Сава, 12. Ето, гле, 13. Део мотора, 14. Град у Енглеској, 15. Амерички медведићи, 16. Преурањеност, 18. Дотоци, 19. Извор Конфуцијевих мудрости, 20. Врста скакавца, 21. Насеље код Бољевца, 22. Становник Шангаја, 24. Распршивач течности, 25. Насеље код Књажевца, 27. Месо ракова, 28. Нетипични, 30. Борац у арени, 31. Стављати јарам, 33. Име синеасте Михаљкова, 34. Врста италијанског сира, 36. Енциклопедист Пјер, 37. Делови молекула, 39. Река која протиче кроз Краљево, 40. Део ротационе машине, 42. Повишен тон „ц“, 43. Тениска мрежица, 46. Иницијали сликара Рјепина, 46. Информационе технологије (скр.).

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
УПРАВА ЗА ОДНОСЕ СА ЈАВНОШЋУ
Медија центар „Одбрана“

ИЗЛОЖБА СВЕТЛОСТ, СЕНКЕ И ОДСЈАЈИ

25 ГОДИНА РАДА БРАНКА МАРАВИЋА

14–29. ЈУЛ 2017.

МАЛА ГАЛЕРИЈА ДОМА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ
Браће Југовића 19, Београд

ОДБРАНА

СПЕЦИЈАЛНИ ПРИЛОГ 172

СРПСКИ ВОЈНИ САНИТЕТ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

ХЕРОЈИ ВЕЛИКОГ РАТА

Пише др Мирјана ЗОРИЋ

Са почетком Великог рата и хуманитарном катастрофом у Србији рађали су се нови хероји рата, који нису носили оружје у руци, већ их је водила идеја хуманизма! Њихов глас надјачао је ратничке трубе, а њихов морал надвисио је „подвиге” војника, војсковођа, политичара!

„Њујорк тајмс” пише о епидемији пегавог тифуса у Србији, март 1915.

AUSTRIANS CARRIED TYPHUS TO SERBIA

Rockefeller Relief Commission Finds Troops the Source of the Great Epidemic.

SAYS 300,000 ARE IN NEED

And the Country is Practically Helpless in the Emergency—Cholera Outbreak Predicted.

50,000 DIE OF TYPHUS.
Serbian Epidemic Raises Fear of a Great Plague in Europe.

WASHINGTON, March 25.—Under the title, "The Source of War and Some American Heroes," the leading article in the April number of The American Red Cross Magazine deals with what is claimed to be the most serious situation developing since the European war began, the danger of a widespread epidemic of typhus and cholera, and particularly with the conditions in Serbia.

As the title of this article was written, early in March, one American surgeon, Dr. James F. Johnson of Brooklyn, had died as the result of typhus. Cabied reports said that nine of the twenty American Red Cross trained nurses and three of the remaining five were sent to Serbia last November, were kept with little delay. The article continues:

"The development of an epidemic of deadly typhus in Serbia has deeply shocked the humanitarian forces of the United States. One official communication received by the Government is to the effect that 20,000 deaths have already been reported as a result of this fatal disease.

"Austrian called dispatches announce that some 200,000 persons, including American and several other foreigners, have died of typhus in the last six months.

"Not only typhus, but typhoid, is spreading rapidly.

"The dread word is cholera! With much of Continental Europe in a highly infected state, with fields and forests drenched with blood, with shadow graves of thousands of dead scattered throughout the war areas; with vermin and flies on every hand; with hundreds of thousands of wounded men being cared for in a pitiful, inadequate way, a vast number of them having internal wounds, and with the approach of warm weather and the attending flies and mosquitoes, Europe may be a prey to a deadly, unprovoked pestilence that an unprecedented plague will sweep the Old World.

"The South Serbian American Red Cross work is under the direction of Drs. Eban Fleg, Butler and Ernest P. Macpherson of Washington.

The New York Times
Published March 26, 1915
Copyright © The New York Times

2

Бела ваш преносник пегавог тифуса

У з велике материјалне и људске губитке, Србија се већ крајем 1914. године суочила са хуманитарном катастрофом, као ценом сопствених победа на Церу и Колубари, која је претила да поприми неконтролисане размере. Велика концентрација рањеника на војишној просторији у рејону Ваљева и њихов нехигијенски смештај створили су идеалне услове за појаву заразних болести, пре свега епидемије пегавог тифуса. Са евакуацијом болесника и рањеника у војне и резервне болнице и општим мешањем војске и цивила на фронту и у његовој позадини, епидемија се врло брзо проширила у све крајеве Србије, проузрокујући огромне људске губитке. Процењује се да је крајем 1914. и у 1915. години од трбушног тифуса, пегавог тифуса и рекуренса (повратног тифуса) умрло око 35.000 војника и официра, између 100.000 и 200.000 цивила, 35.000 аустроугарских заробљеника и 122 лекара.

Хуманитарна катастрофа

Током четири месеца готово непрестаних борби, у биткама на Церу, Дрини и Колубари, било је више од 92.000 рањеника. Историчари санитета овакво стање тумаче као трауматску епидемију (епидемију трауме) која је погодила српску војску и која је њен санитарет, са веома оскудним материјалним и кадровским могућностима, ставила пред велико искушење. Према речима др Александра Недока, цела Србија се 1914. године претворила у „велику, сиромашну болницу”, а борба са епидемијама тифуса (трбушним, пегавим и рекурansom) била је „права херојска симфонија српског војног санитета и страних добротворних мисија, где се сопствени живот свесно стављао на жртвеник помоћи рањенику и болеснику”. Од 595 лекара, колико је српска војска имала на располагању месец дана након почетка рата, 122 умрла су у епидемији пегавог тифуса, што је био ненадокнадив губитак за српски војни санитарет.

Неспремност санитета за рат

Почетак Првог светског рата српски војни санитарет дочекао је неспремно у материјалном и кадровском, па и у организационом погледу. Ратне резерве санитаретске опреме и санитаретског материјала биле су углавном потрошене у балканским ратовима, а једна година мира није била довољна да се оне обнове. За војску је, додуше, увек било примарно да набави оружје, топове, муницију, а санитаретска опрема евидентирана је на крају, ако и колико за њу остане новца. Када су пред рат начелници санитета од цивилних и војних власти захтевали да се набави санитаретски материјал у већој количини, обично би добијали одговор – треба штетети!

Др Владимир Станојевић, који је на почетку рата радио као лекар у пољској болници Комбиноване дивизије, а потом био управник Нишке војне болнице, забележио је како је „...наш санитарет у нови рат ушао у потпуности онакав какав је изашао из прошлог, са старим ратним распоредом, старом, похабаном и истрошеном опремом, без икаквих

принова, поправки или побољшања; он је стварно улазио у нови рат још слабији него што је изашао из прошлог рата. Када се томе дода да се нови рат имао водити са далеко јачим непријатељем по броју и извежбаности људства и по количини и каквоћи ратног материјала, онда је морало бити јасно још унапред да рад нашег санитета у овом рату неће бити ништа успешнији него у прошлом и да су изгледи суморни и забрињавајући...”

Због великог броја рањеника у Церској бици, већ у лето 1914. године морало се приступити реквизицији лекова и санитарског материјала из приватних апотека и установа, што је остало незабележено у историји српског војног санитета. Заплењен је и део опреме, санитарског материјала и лекова аустроугарске војске након њеног повлачења у Церској и Колубарској бици, али је све то било исувише мало да би се задовољиле елементарне потребе око збрињавања великог броја рањеника и болесника. Стање се донекле поправило захваљујући материјалној помоћи која је убрзо почела да пристиже из Енглеске, Русије, Америке, Белгије и других савезничких и пријатељских земаља, али је већ крајем 1914. и почетком 1915. године, после битака на Дрини и Колубари и избијањем епидемије пегавог тифуса, ситуација са санитарским материјалом и опремом све више зависила од савезничке помоћи.

Драматично су звучале речи др Лазара Генчића, начелника санитета Врховне команде, када се 27. септембра 1914, у једном од својих писама, обратио војводи Путнику: „...Из Санитарског одељења Министарства војног има више од 5 година како се свим могућим начинима и у свакој прилици указивало на опасност [...] Овај садашњи рат прети да нам баш због те неспреме и малобројности у лекарском персоналу нанесе много већих губитака, но што би их ми и поред ових тешкоћа у којима се води овај рат, морали имати. Огроман број рањеника, које смо ми из досадашњих непрекидних борби имали (блзу 40.000), немање Београда као нашег највећег центра, без помоћи од стране Друштва Црвеног крста и страних хирурга, немање довољне санитарске спреме, све то чини да се санитарска служба сада обавља са так(в)им тешкоћама, какве се не могу лако замислити [...] Из оперативне Армије не могу се без велике штете узимати лекари за рад у резервним болницама [...] У самој Армији има више пукова који немају ни једног лекара [...] Сада смо дошли у ситуацију да у Ваљеву на 7.000 рањеника има само 25 лекара [...] Све то јасно доказује да се санитарска служба не може ни сада, ни убудуће обављати са оволиким бројем лекара без великих тешкоћа и без опасности по рањенике”.

Кадровски проблеми

Недовољан број лекара и осталог медицинског особља морао се неповољно одразити на рад војносанитарске службе већ на самом почетку рата. Нема примера у новијој историји да је једна војска пошла у рат са тако мало лекара (409 лекара и 203 медицинара на 500.000 мобилисаних војника, од тога у оперативној војсци око 400.000), као што је

Пољска болница

био случај са српском војском, и да је становништво оскудевало у елементарној здравственој заштити. У таквој ситуацији сви пешадијски пукови оперативне војске (првог и другог позива) нису могли да буду снабдевени са по два лекара, како је прописивала формација санитарске службе, а неки пукови трећег позива добили су само по једног медикара.

Нарочито се оскудевало у оним специјалистима који су војсци у ратним условима били најпотребнији, а то су хирурзи, бактериолози, епидемиолози и превентивци. Недостатак хирурга наметнуо је врло брзо велике проблеме у раду санитарске службе, нарочито ако се имају у виду промене у војној тактици и наоружању, које ће на самом почетку рата резултирати огромним бројем рањавања, насталим у врло кратком времену и са тешким, експлозивним повредама. Да

Пастеров завод у Нишу

би се колико-толико поправило стање у овој области уследила је измена у ратном распореду санитарских кадрова, по којој је један број старијих и искусних хирурга ослобођен командних дужности у санитету и упућен на фронт, у завојишта, а касније у сталне и резервне војне болнице у унутрашњости, како би се превасходно бавили хируршким збрињавањем и лечењем рањеника.

Поред хирургије, највише је трпела превентивна служба и неправилно схватање њеног значаја за здравље војника у миру и рату. У војним круговима, иначе, владало је опште мишљење да се војносанитарска служба састоји од лекара чија је дужност у миру и рату била да лече оболеле и оперишу рањене. Иако се „Правилима санитарске службе“ из 1909. године говорило о хигијени и чувању здравља војника, у пракси се то није у довољној мери спроводило. Пред рат у Србији је било најмање десет лекара који су школовани у иностранству у области микробиологије, епидемиологије, хигијене, али су само њих двојица радила у струци, у Пастеровом заводу у Нишу. Међутим, почетком рата, уместо да се баве својом струком, и они су били распоређени на командне дужности: пуковник др Драгутин Петковић као начелник санитета Моравске дивизије II позива, а потпуковник др Милош Стевановић на место управника Војне болнице у Нишу, где је оболео и умро од пегавца. У то време у Нишу су се налазила два искусна бактериолога: мајор др Божи-

ним условима. Санитет у својим редовима није располагао стручњацима који би тимски, благовремено и организовано деловали у превентивном и противепидемијском правцу, што се убрзо и осветило са епидемијом пегавог тифуса.

Српска влада тражи помоћ од савезника

На захтев начелника санитарског одељења Врховне команде пуковника др Лазара Грнцића и начелника штаба Врховне команде војводе Путника, српска влада се преко својих изасланстава у савезничким и неутралним земљама већ почетком рата трудила да придобије што већи број лекара. Нарочито је тражила бактериологе и епидемиологе са помоћним особљем и опремом, као и искусне хирурге, уз примамљиве материјалне и друге услове. О томе какви су били резултати Генчићевих напора сведочи белешка из дневника министра војног пуковника Душана Стефановића од 18/31. октобра 1914. године, која се односи на бројно стање санитета. За нешто више од месец дана од почетка рата број лекара повећан је за око 190, тако да је српска војска у октобру имала 595 лекара и 233 медицинара.

Доласком страних медицинских и хуманитарних мисија, међу којима су по богатству у стручном особљу и материјалној опреми предњачиле руске и британске мисије, стање у санитарској служби се већ у септембру донекле поправило,

али далеко од потреба тешког и дуготрајног ратовања које је очекивало Србију и њену војску. Пред крај Церске битке у Ваљево је стигла и француска мисија са професором др Емилом Консејом на челу (сарадником француског научника Шарла Никола, који је 1909. године открио преносника пегавог ти-

Аријус ван Тинховен

дар (Берман) Занфт на дужности лекара (оболео је и умро од пегавца) и резервни капетан друге класе др Мориц Були, београдски бактериолог, врло успешан у сузбијању колере у Другом балканском рату, постављен је за бактериолога у Нишу, али тек у жеку епидемије.

Ни епидемија колере, која је 1913. године у Другом балканском рату у српској војсци однела више жртава од ратних дејстава, није довела до промене става према овом важном сегменту српске војносанитарске службе. Тако је Србија 1914. ушла у нови рат са вишеструко надмоћнијим и у свему боље опремљеним противником, без икаквих измена у концепцији рада сопствене војносанитарске службе у рат-

Плакат о тражењу помоћи у свету

фуса), холандска мисија са хирургом Аријусом ван Тинховеном, који је постављен за шефа хурургије свих ваљевских болница, и руска екипа са др Николајем Сичевим. Ипак, у односу на 500.000 војника колико је мобилисано на почетку рата, број лекара је и даље био недовољан.

И нешто каснији долазак бројних добротворних мисија, пре свега енглеских (јединице Болница жена Шкотске, Српског потпорног фонда и британског Црвеног крста) и америчких (у организацији америчког Црвеног крста), није донео значајну предност у борби против захуктале епидемије пегавог тифуса, све док се у рано пролеће 1915. године нису ангажовале енглеска и француска војна и америчка ху-

Др Елси Инглис

манитарна мисија, које су предводили пуковници др Вилијам Хантер (Британац), др Жобер (Француз) и професор Ричард Стронг са Харвардског универзитета. Организованом и добро вођеном акцијом, ове мисије успеле су средином 1915. године да се изборе са епидемијом пегавог тифуса, која је у то време харала Србијом.

Ваљево — град болница

У току 1914. године највећи део српске војске налазио се на северозападном војишту, где су и вођене главне битке – на Церу, Дрини и Колубари. Карактеристика војевања у том периоду била је углавном маневарска, војна, која се састојала из сталних покрета. Смењивали су се нагло повлачење и припреме за напад, потом, напад и гоњење непријатеља. Због тога је и санитарска служба у зони борбених дејстава била стално у покрету. Санитарско обезбеђење прилагођавало се условима на терену, зависно од тога да ли се војска повлачила или напредовала. Свакодневним премештањем из места у место санитар је углавном стижао да обави само најнужније послове, да пружи прву помоћ рањеницима и обезбеди њихову што бржу и ефикаснију евакуацију у позадину. Када би понестало завојног материјала, нарочито у превијалиштима и завојштима, прибегавало се узимању првог завоја од погинулих, умрлих и заробљених.

Да би у таквој ситуацији пружиле што ефикаснију помоћ рањеницима, санитарске јединице настојале су да приђу што ближе борбеној линији, излажући се опасностима од дејстава непријатељске артиљерије или заробљавања. Постављене непосредно иза борбеног распореда својих јединица и дуж путева, пољске болнице прикупљале би рањенике и, после указане прве помоћи, у случају лакших повреда, враћале их у јединицу, а теже повређене евакуисале у ваљевску болницу (највећу ратну болницу на војишној просторији), или укрцавале на санитарски воз у Ваљево, ради њиховог превозења у Младеновац, а одатле у друге позадинске болнице у Србији.

Санитарских кола није било довољно, па су за евакуацију до Ваљева коришћена коморска (провијантска, мунициона) кола, која су се после испоруке материјала на фронту обично

празна враћала у Ваљево, али и кола са воловском запрегом реквирирана од становништва. У случају хитног покрета јединица, сналазио се како је ко знао и умео. Није било довољно болничких шатора ни барака, те су пољске болнице смештале у сеоским кућама или кафанама. Рањеници и болесници лежали су на поду, најчешће без икакве простирке.

У условима динамичних и интензивних борбених дејстава, која су карактерисала све три битке (на Церу, Дрини и Колубари), и са недовољним санитарским кадровима (пре свега лекарима), тешко је било реализовати доктрину (усвојену пре балканских ратова) о збрињавању рањеника у трупи (батаљон, пук, дивизија) и обављати уредно њихову евакуацију у позадинске болнице. О раду у једном од превијалишта оставио је податке и др Арчибалд Рајс, швајцарски криминолог, који је дошао у Србију на позив српске владе да истражује злочине аустроугарске војске над цивилима у лето 1914. године:

„...хитам према превијалишту у Гњиле. Оно је већ пуно и лекари превијају, превијају, а да немају времена [...] Има тешких рањеника од експлозивних куршума. Има их који су донесени на носилима, а већина, ипак, са ранама [...] сишли су са виса пешице, подупирући се на неки исечен штап или на своју пушку или подржавани од другова који су мање рањени. Ни једног јаука, али често шале [...] с времена на време, једно безоблично тело на носилима укочи се у грчу. То

Зграда у Ваљевоу у којој је била смештена Друга резервна војна болница

један млади живот одлази. Превијени и снабдевени објавом [...] лаки рањеници, војници одлазе према болници у позадини. Тешко рањени очекују волујска кола да их превезу...”

Занимљив је био Рајсов опис о стању и превозењу рањеника воловским колима у правцу Ваљева: „Бесконачни низови сељачких кола [...] иду једна за другим. У њима леже бледа и непокретна тела у поцепаним и прљавим униформама и са завојима који нису више чисти [...] То су тешки рањеници који се довозе са бојишта [...] Већ четири-пет дана они тако путују у овим колима, без удобности и без заштите од кише и невремена...”

У оваквом стању чекала их је операција у Ваљево и доктори Јордан Стајић, мајор др Љубиша Вуловић, др Аријус ван Тинховен и други, који су у ваљевској болници оперисали готово без одмора.

Како се налазило на самој војишној просторији, Ваљево је постало највећи рањенички сабирни центар. Поред сталне војне и окружне болнице, у овом граду био је организован рад и шест резервних болница које су биле уређене у касарнама, ваљевској гимназији и згради Окружног суда. Постепено се болничка мрежа проширила и на све веће прихватне зграде, јавне установе, кафане, хотеле, које су служиле као прихвалишта. У Церској бици, као и у време битке на Дрини касније, главни токови рањеника ишли су преко Ваљева.

Надежда Петровић са војним лекарима 1915.

Транспорт рањеника

Град претрпан рањеницима

Ваљево је у јесен 1914. године буквално било претрпано рањеницима. Железницом Ваљево–Младеновац није се могла реализовати њихова ефикасна и благовремена дисперзија и евакуација у друге центре, а других превозних средстава није било довољно. У једном тренутку пристигло је чак 8.000 рањеника у град, а у њему је на располагању било само 2.500 постеља у болницама, касарнама, школама, хотелима, кафанама и магацинима. Рањеници су лежали по подовима на слами или без ње и без покривача. Лакши рањеници закрчили су ваљевске улице.

Санитетски воз је из Ваљева према Младеновцу дневно превозио 2.000–3.000 рањеника, а често се користио и теретни воз. У Младеновцу, уз железничку станицу, формирано је завојиште из кога су рањеници упућивани у болнице у Нишу, Скопљу, Крагујевцу, у позадинске центре који су, после Ваљева, били најоптерећенији рањеницима и болесницима. Хирургијом су господарили ратна ситуација и време. Оскудицу у времену најбоље је описао др Михаило Петровић, отац српске војне хирургије: „За време мира ми смо господари времена, а за време рата оно господари нама, јер то зависи од активности било наше, било непријатељске“.

Ваљево није било само сабирни центар, у њему је вршена тријажа рањеника, обављане су неопходне хируршке интервенције, после којих би тежи рањеници санитетским возовима били евакуисани и распоређивани у болничке центре широм Србијес и у Македонији, док су лакши задржавани у граду и после опоравка враћани у јединице. Број рањеника који су стизали са фронта свакодневно се кретао између 5.000 и 7.000, што је стварало велике проблеме не само у погледу смештаја у овом граду, већ и при њиховом транспорту ка унутрашњости.

Српски санитет нашао се пред великим искушењима, о чему је и др Владимир Станојевић писао: „Одмах, већ првих дана рата на наш војни санитет наваљен је толико обиман и тежак хируршки задатак због огромне и раније непознате навале рањеника, да је он под тежином тога терета и несавладивог задатка готово потпуно отказао“.

Драгоцени су подаци које је у свом дневнику оставио др Михаило Петровић, пишући о великом броју пристиглих рањеника са којима се сретао на фронту, њиховом тешком стању, комплексним операцијама које је изводио такоређи иза саме борбене линије. У тренутку смрти професора Петровића (1934), тих дана сећао и мајор др Леон Коен, његов ондашњи сарадник, такође један од истакнутијих српских хирурга из периода ослободилачких ратова 1912–1918:

„У оној вреви рањеника на Церу и Дрини и сада ми је пред очима и изгледа ми да га гледам како врши операцију за операцијом – лапаротомије, трепанације, трахеотомије, у белом мантилу, засуканих рукава и накривљене шајкаче...“, док су иза његових леђа одјекивале експлозије граната.

У таквим условима, санитетска ратна доктрина морала се прилагођавати ситуацији на фронту. Када су у питању били тешки рањеници, за које би се проценило да не могу поднети дуг и неадекватан транспорт, морале су се радити на самој војишној просторији трепанације (отварање лобање),

Др Михаило Петровић

лапаротомије (отварање трбушних дупљи) и остале хитне хируршке процедуре. О томе је и др Петровић писао: „Ако ми једног тешког рањеника ставимо у воловска кола или санитетска кола са коњима, а до Ваљева има између 80 и 120 километара по сеоским путевима, требаће им два до три дана превоза. Питање је колико ће за то време њих да умре или да уђе у инфекцију и умру од ње“.

Београд губи примат болничког центра Србије

Уз материјалну, кадровску и организациону неприпремљеност српског војног санитета да се суочи са изазовима које је донео Први светски рат, чињеница да је Београд, који је до тада био највећи болнички центар у Србији, овога пута (1914. и 1915. године) практично био неупотребљив, додатно је компликовала функционисање војносанитетске службе у Србији. У односу на балканске ратове, када су у овом граду радиле 23 резервне болнице, у Првом светском рату Београд губи примат болничког центра Србије, а ту улогу преузимају Ниш, Крагујевац и Скопље. Сви шефови одељења Опште државне болнице у Београду као и остали лекари, војни обвезници и болничари већ су 29. јула 1914. позвани да се хитно јаве претпостављеним командама, а од лекара у читавој болници остала је само др Славка Михајловић, као једини лекар на свим одељењима Опште државне болнице. У старом делу болнице, у Видинској улици, остао је такође један лекар, инвалид, а Оп-

шта војна болница евакуише се у Смедеревску Паланку, где је наставила да ради под називом Прва резервна (војне) болница. Тако су две највеће и најзначајније болнице у Београду остале без лекарског кадра, а њихов недостатак у граду покушаће да премосте лекари страних (углавном америчких) медицинских мисија. Међу њима нарочито се истакао др Едвард Рајан са својом екипом, кога је због заслуга у збрињавању и лечењу српских војника и цивила у граду, „Њујорк тајмс“ већ 31. јануара 1915. године, назвао спасиоцем Београда!

Од почетка септембра до средине децембра 1914. године (током Битке на Дрини и Колубарске битке) бројни транспорти рањеника који су се са северозападног фронта кретали главном железничком пругом Београд–Ниш–Скопље–Ђевђелија и њеним бочним огранцима, указивали су на велику оптерећеност централне и јужне Србије, пре свега поморавских градова Јагодине, Ћуприје, Параћина и Свилајнца, и три, у то време највећа болничка центра у Србији – Крагујевца, Ниша и Скопља. Пруга Ђевђелија–Солун–Битољ, преко територије неутралне Грчке, свакодневно је пропуштала санитетске возове препуне рањеника ка Битољу, који је после Скопља био највећи болнички центар у Македонији. У то време у Битољу је била велика болница и више турских касарни, које су још у балканским ратовима биле уређене за прихват рањеника и које су 1914. и 1915. године, такође, послужиле за смештај великог броја рањеника. Ниш је свакако био највећи и најразуђенији болнички центар у Србији, са бројним руским санитетским особљем које је, за-

Главна војна болница у Београду 1914/1915.

хваљујући богатој опреми и искуству руских лекара, успешно збрињавало више од 6.000 рањеника и болесника, колико их је свакодневно било у том граду.

Имајући у виду услове у којима је радио и проблеме са којима се суочавао српски војни санитет, као и оскудне могућности једне мале и неразвијене земље као што је била Србија у ратним условима, обављање тако тешког и одговорног посла као што је распоређивање, евакуација, смештање и лечење великог броја рањеника и болесника у 58 њених варошица, вароши и градова, укључујући и Македонију, био је за санитетску службу изузетно напоран задатак, али га је она успешно завршавала. Скромни и оскудни услови у којима се све то одвијало не умањују њене заслуге и постигнуте резултате.

Савезничка помоћ Србији

Победе српске војске у 1914. години снажно су одјекнуле у свету, посебно међу савезничким и пријатељским земљама, а људски и материјални губици које је Србија том приликом претрпела нису оставили равнодушном међународну јавност.

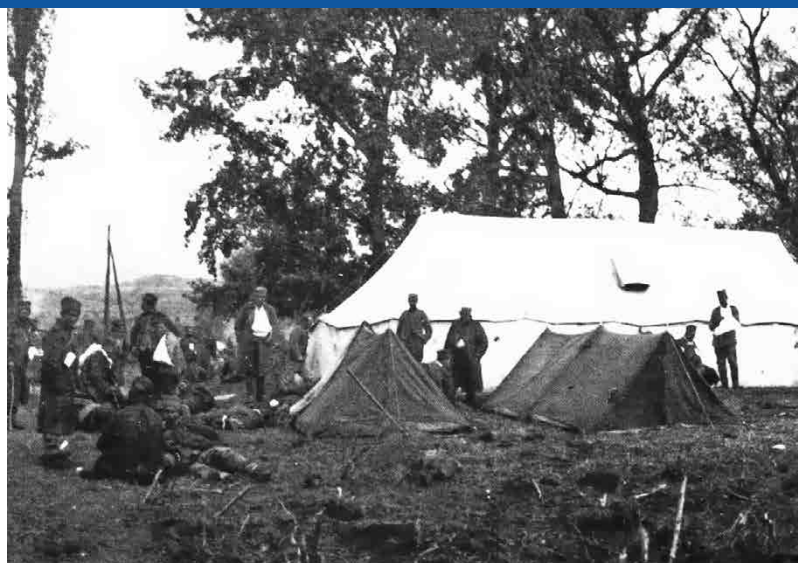
Мејбл Стобарт, на челу једне од болница Српског потпорног фонда

Баронеса Евелин Хаверфилд

Помоћи Србији, било је питање части и морала, пре свега, интелектуалне елите у свету којој су успеси на Церу и Колубари послали недвосмислену поруку о јунаштву српских војника, али и страдању и великим жртвама које је, у име тих победа, подносила не само војска, већ и народ у целини.

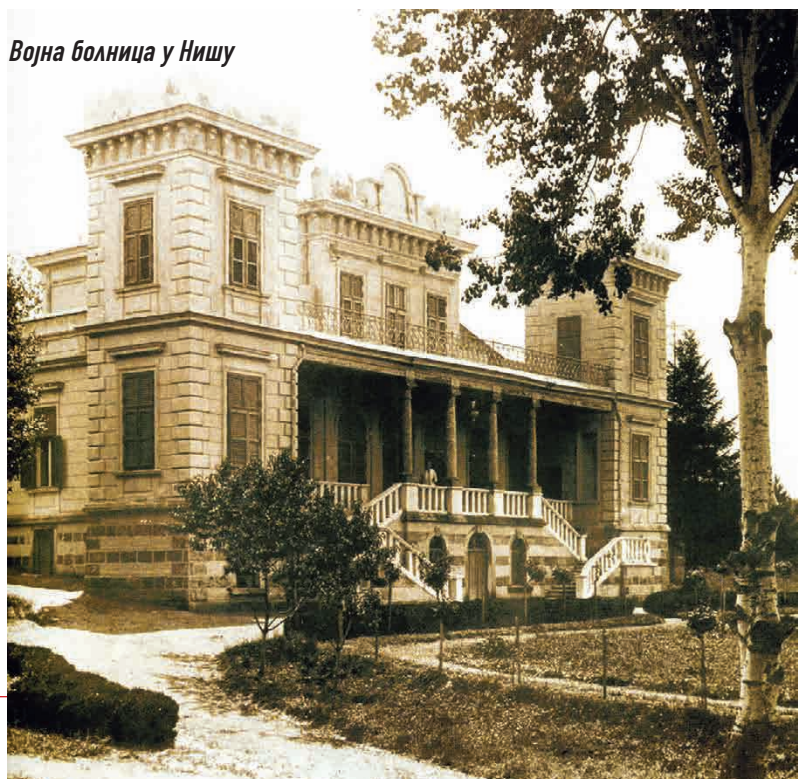
У савезничким и пријатељским земљама већ у августу 1914. покренуте су масовне акције и хуманитарне активности за помоћ српском народу и његовој војсци. Међу првима, одазвали су се лекари и остало медицинско особље. Пут Србије кренуле су тада на стотине лекара, медицинских сестара и болничарки, бројни добровољци и хуманитарци, који су помоћ Србији осећали као моралну обавезу и дуг према војсци која је одбраном своје земље, бранила и темељне цивилизацијске вредности – право на живот у слободи.

Пољска болница 1915.

Уз медицинско и остало особље у Србију је истовремено почела пристизати помоћ и у санитетском материјалу, лековима, храни, новцу... Међу медицинским и хуманитарним мисијама, по броју њиховог особља и укупном санитетском материјалу, нарочито су се истицале руске, британске, а затим француске мисије. Долазећи у Србију, земљу разорену ратом, којом су харале епидемије, странци – чланови мисија и хуманитарни радници остајали би са народом и његовом војском и заједно са њима пролазили кроз најтежа ратна искушења 1914/1915. године.

Затишје које је потрајало од средине децембра 1914. до октобра 1915. године, упркос великим људским и материјалним губицима и последицама тек прохујале епидемије пегавог тифуса и рекуренса, омогућило је да се стање у санитету, у стручном и материјалном смислу, у доброј мери консолидује. Томе су свакако допринеле многобројне стране санитетске и медицинске мисије, уз обиље материјала и опреме које су оне са собом допремиле. Чitava Србија у то време изгледала је као велика болница у којој су се још опорављали рањеници из протеклих битака и боле-

Војна болница у Нишу

сници који су имали срећу да преброде епидемију и врате се у своје јединице.

Главни санитарски центри у то време радили су пуним капацитетом, осим Београда који је функционисао на локалном нивоу и уз помоћ америчке мисије Црвеног крста са др Едвардом Рајаном на челу. Ниш, Скопље, Крагујевац, али и Зајечар, Лесковац, Врање, Битољ, Косовска Митровица и Приштина, поморавски градови (Ћуприја, Јагодина, Параћин, Свилајнац) и многе друге вароши, њих 50, побољшали су своју опремљеност, а консолидовао се и главни војни центар из 1914. године – Ваљево. Недостатак домаћих кадрова није се битније осећао, јер се у Србији у то време налазило много (по неким подацима више од 1.000 људи) страног медицинског особља (лекара, медицинских

војишту (у Крагујевцу) и Нишка војна болница. На почетку офанзиве болница код Беле куле у Нишу прихватала је свакодневно велики број рањеника, али је убрзо и она била принуђена да се евакуише. У Крагујевцу и Нишу остало је више од 12.000 тешких рањеника и болесника који нису могли да поднесу дуг транспорт.

Слично је било и са осталим већим болницама у Србији. Из њих се углавном повукло особље, придружујући се успут санитарским јединицама. За разлику од осталих болница, једине које су се организовано и са целокупном покретном опремом и материјалом повукле биле су нишка Моравска стална војна болница и Битољска стална војна болница. Оне су на правцима свог повлачења (прва кроз Црну Гору преко Подгорице до Скадра, а друга преко Елбасана и Тиране, до Драча) спасиле хиљаде рањеника и болесника. Ни пољске дивизијске болнице нису прекидале свој рад, већ су прихватале болеснике из јединица које су биле у пролазу, пружале им потребну помоћ и евакуисале их са собом или их уступале другим болницама.

Повлачећи се из Крагујевца, Врховна команда настојала је да отвори већи болнички центар у Крушевцу, проширујући тамошње болнице, оснивајући нове и развијајући Болнице шкотских жена у том граду. Тежи рањеници упућивани су у две енглеске болнице које су остале у Врњцима. Њима се придружила ускоро и једна од Болница шкотских жена. Међутим, како се непријатељски обруч стезао све више, Крушевац се морао напустити, а евакуација санитарског материјала железницом није могла ићи даље од Сталаћа. Главно санитарско слагалиште и магацини Црвеног крста остали су у Нишу.

После кратког задржавања у Крушевцу, и још краћег застоја у Краљеву, повлачење је продужено ка Рашкој, Митровици, Призрену и Пећи. У то време санитарних јединица успео је углавном да сачува своју опрему и материјал, али је највећи део остао у складиштима

Руска санитарска мисија у Нишу

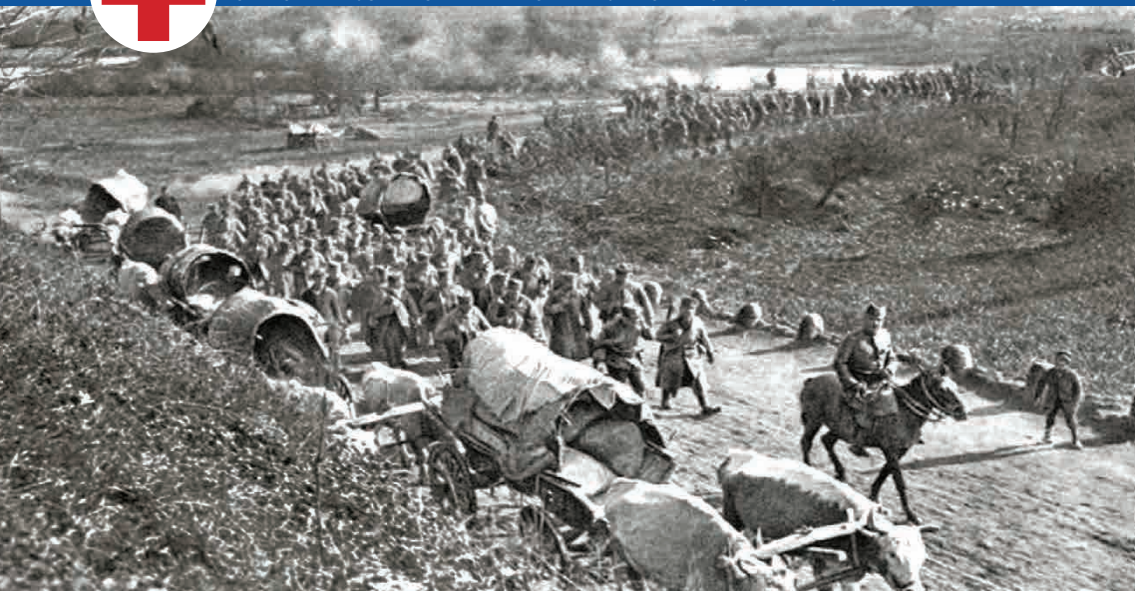
сестара, болничарки), а магацини су били пуни санитарског материјала.

Напуштање Србије 1915. године

Почетком октобра 1915. године започео је комбиновани аустроугарско-немачки напад на Србију, преко Дунава, Саве и Дрине, а неколико дана касније (14. октобра) и бугарски напад дуж југоисточне границе Србије. Уследило је, потом, постепено скраћивање фронта и опште повлачење српске војске, најпре ка долини Западне и Јужне Мораве, а затим, због бугарског пресецања моравско-вардарске комуникације, ка југозападу земље, у правцу Косова и Метохије. Следећи директиве оперативне (Врховне) команде, санитарет је на правцима повлачења своје војске у исто време евакуисао и санитарске установе и болнице са рањеницима и болесницима.

Заједно са српским болницама, у повлачењу су учествовале и болнице страних медицинских мисија које су се налазиле на војној просторији. Врховна команда била је 11. октобра 1915. приморана да се сели из Крагујевца, а са њом су пошли и највећи болнички центар на централном

Повлачење војске преко Албаније

Црвеног крста у окупираним градовима. Болнице које су се налазиле дуж линије повлачења и које су додатно појачаване и прошириване нису могле ни издалека да задовоље повећане потребе у збрињавању све већег броја рањеника и болесника.

Јединице Болница шкотских жена из Вајева, Младеновца и Лазаревца евакуисане су почетком октобра у Крагујевац, а затим у Крушевац, где је отпочело лечење великог броја рањеника. У Врњачкој Бањи и Крушевцу остале су скоро све енглеске и шкотске мисије, у Нишу руска, а у Скопљу енглеска, не желећи да напусте своје болеснике. Крајем октобра 1915. стигла је наредба за евакуацију страних медицинских мисија. Већина њих, са др Елси Инглис на челу, одбила је да изврши ову наредбу. Сви покретни болесници били су отпуштени, чак и они тешко покретљиви, али самопожртвоване младе Британке нису желеле да дозволе да међу тешким рањеницима овлада страх, да ће бити препуштени на милост и немилост непријатељу: „...ако ћемо помагати Србима“, говориле су, „сада морамо остати на својим местима. Ми смо лекарке и болничарке – ни под којим условима не можете нас натерати да напустимо рањенике у нашим болницама. Нисмо овамо послате да се повучемо на први знак опасности...“. То ће им крајем 1915. године донети велике проблеме са окупационим властима у Србији. Ипак, почетком фебруара 1916. започела је општа репатријација свих британских јединица из Србије.

Голгота српске војске

Једини правци повлачења српске војске и санитета, а са њима и великог броја цивила, водили су преко Косова и Метохије, а потом, преко тешко проходних и снегом покривених планинских предела Албаније и Црне Горе, ка јадранском приморју. Док се у Црној Гори наилазило на путеве, села и куће у којима се могла добити скромна помоћ домаћег становништва, у Албанији се, све до близу приморја, смењивала само гола камена пустош са ретким кућама, одакле је претила опасност од напада непријатељски расположених Албанаца. Повлачење кроз Црну Гору водило је ка Ска-

дру, који су контролисале црногорске јединице, а кроз Албанију, ка Љешу, Санђованију и Драчу, на јадранској обали.

На Косову је уништена већина сачуване санитетске опреме и материјала, а понето је само оно најнужније. Једино су нишка Моравска и Битољска болница, у пуном капацитету, привремено развијале рад на правцима свог повлачења: Моравска болница у Подгорици и Скадру за потребе трупа 1, 2. и 3. армије и Одбране Београда, а Битољска болница у Елбасану и Тирани за потребе трупа Тимочке војске, Коњичке дивизије, неколико одреда из Македоније и регрута. У

Љешу је, на захтев војводе Бојовића, од дела опреме Моравске болнице и особља евакуисане Књажевачке резервне војне болнице отворена војна болница за потребе Трупа Нових области.

О организованој и континуираној санитетској служби у целини, на овом путу није могло бити говора, нити се она могла успоставити. Важила су начелно правила за вршење санитетске службе при покрету војске, уколико су се она, према расположивим средствима и у конкретним околностима, уопште могла и примењивати. Рањеници су ношени са јединицама или, где је то било могуће, слати су испред јединица. У повлачењу преко Албаније изгубљен је готово сав санитетски материјал којим се до тада располагало. Почетком 1916. године, праћена великом избегличком колоном, војска је избила на јадранску обалу, на потезу од Скадра, Љеша и Медове, до Драча и Валоне. Повлачећи се преко Албаније, њена јужна колона била је принуђена да се бори са непријатељским јединицама (Аустроугарима) које су нападале из правца Елбасана, док је северна колона, која се упутила ка Љешу и Санђованију, на свом правцу водила борбе са арнаутским (шиптарским) четама. Јужна колона располагала је са болницама у Ђукасу и Тирани, из којих су болесници евакуисани у Драч и Кавају.

Осетнији рад санитета отпочео је тек у време избијања јединица пред Скадар и на јадранско приморје. Захваљујући ранијој вакцинацији против колере, војска је била заштићена од могуће епидемије у овом периоду. Инсталиране су болнице за збрињавање и лечење оболелих војника у Скадру и Подгорици и прикупљено је нешто санитетског материјала. Моравска болница, под управом капетана др Владимира Станојевића, која се повлачила преко Косова и Метохије, испратила је и последњу партију официра ка Ђаковици и са опремом се 3. децембра 1915. сместила у Скадру. У том граду налазила се само једна црногорска болница и она је била препуна. У таквој ситуацији, Моравска болница 6. децембра 1915. добија наређење да прошири капацитете, организује нову болницу и отпочне са пријемом болесника. У Скадру је радила месец дана, до 7. јануара 1916, а кроз њу је у то време прошло више од 5.000 људи.

Острво спаса

У време када је српска војска избила на јадранско приморје, савезничка неодлучност у погледу мера које је требало предузети за њен спас приморала је болесне, изнемогле и изгладнеле војнике да проведу још неко време у тешким условима на обали, што ће се додатно одразити на ионако лоше стање у војсци. Тек је енергична акција руског цара и претња да ће Русија изаћи из рата уколико се не нађе хитно решење за спас српске војске, натерала савезнике да предузму енергичније мере. Након што је француска војска узела грчко острво Крф, почетком јануара 1916. савезничким бродовима отпочела је евакуација српских војника.

Највећи непријатељи који су српску војску пратили на путу њене голготе кроз Црну Гору и Албанију – глад, зима и

Српска војска на Крфу

зараза – оставили су и најтеже последице. Нису били ретки случајеви војника који су изгледали као живи костури. Уз то, исцрпљену војску погодила је и епидемија токсичког ентеритиса и први, бактериолошки потврђени, случајеви азијске колере. Појава колере била је изговор за савезнике, поготово Италијане, да одлажу евакуацију српских јединица. Према подацима, колера се почетком децембра 1915. појавила у Андријевици и убрзо захватила Подгорицу. Француска санитарска мисија која се налазила у Црној Гори хитно је требовала вакцину из Француске, а дијагноза колере у децембру била је потврђена и на Цетињу. Зараза је узела маха код изгладнелих, прозеблех и исцрпљених српских војника, међу којима је у скадарским болницама од 10. децембра 1915. до 3. јануара 1916. боловало њих 3.400, од којих је 350 умрло.

Пут од Љеша до Драча, иако је то било приморје, био је лош услед киша и поплава. Болнице у Драчу и Тирани биле су углавном снабдевене потребним материјалом, захваљујући Битољској сталној војној болници, која је током своје евакуације успела да изнесе главнину санитарског материјала. Представници енглеских и америчких добротворних дру-

штава учинили су све да велика количина хране и одеће дочека војнике и избеглице на приморју. Колера се појавила и у Бизерти и на Крфу почетком 1916. године, где су пребачени први контингенти српске војске. Последњи случај колере на Крфу забележен је 10. априла 1916. године.

Поред болница у Драчу и Тирани, функционисала је и пољска болница у Каваји, снабдевена материјалом из Битољске болнице, као и болница у Фијеси. У драчкој болници, од 13. децембра 1915. до 26. јануара 1916, лечена су 2.702 болесника, од којих су 492 умрла. За болнице у Тирани и Каваји нема података, једино се за болницу у Фијеси зна да је од 26. децембра 1915. до 16. фебруара 1916. у њој умрло 1.029 војника. Ове бројке не могу дати ни приближну слику губитака у српској војсци у периоду њеног повлачења, нити о санитарским приликама које су у то време владале.

Из Медовског залива Врховна команда са делом војске евакуисана је почетком 1916. године савезничким бродовима на Крф, док је други део јединица, са регентом Александром, морао да пешачи до Драча, а део, преко мочварног и маларичног терена, чак до Валоне, одакле су превожени на Крф. Из Медове је евакуисано око 12.000 војника, из Драча око 95.000 и Валоне 51.564 војника. Био је то епилог педесетодневног отпора више него двоструко надмоћнијем непријатељу и изузетно тешких услова који су пратили српску војску у њеном повлачењу. Од 158.000 војника и официра највећи број евакуисан је на острво Крф (око 145.000), затим у Бизерту (око 10.500) и у Француску (око 2.000). Процењује се да је током повлачења, до евакуације, помрло око 70.000 војника и официра (укључујући и регруте), на Крфу око 9.500 и у Бизерти око 1.500, тако да су укупни губици у читавом овом периоду износили око 80.000 регрута, војника и официра. Тачан број није могуће утврдити, о чему сведоче и расуте кости по Албанији и „плава гробница“ у Јонском мору, надомак Крфа. Период повлачења и евакуације, голгота српске војске и народа, трајали су скоро три, углавном хладна, зимска месеца (од 26. новембра 1915. до 20. фебруара 1916.

Француски болничар превиија српског војника на Виду

године), што је умногоме повећало не само патње, већ и смртност војника и цивила.

Опоравак војске на Крфу

Сусрет војника са овим медитеранским острвом, уместо спаса, донео им је, у први мах, нова страдања. Исцрпљени војници најпре су пребацивани на мало острво Лазарет (између Крфа и Вида), где су савезнички санитарски официри вршили њихову тријажу. Када би прошли поступак дезинфекције, формалинског купања и запрашивања, војници су издвајани у две велике групе. У једној су се налазили они који су оболели од инфективних болести и који су остајали на Лазарету, у Инфективној болници, док би витално угрожени евакуисани на Видо, у то време каменито острво змија, како су га звали Крфљани. Међутим, санитарна обрада свих трупа пре искрцавања на Крфу није се могла до краја спровести.

Мало острво Лазарет, које је за те потребе било намењено, није могло да прихвати све војнике, нити је располагало довољним капацитетима за купање и депедикулацију. Зато су се након првих транспорта наредни контингенти војника морали искрцавати на Крфу, где су издвајани најболеснији, углавном регрути и трећепозивци, који су потом превожени на Видо. На Виду је, под шаторима, већ била развијена једна српска болница – ојачана Моравска стална војна болница, која је, потпомогнута француским особљем, претходно радила у Скадру. Овде је Моравска болница ушла у састав француских пољских болница које су инсталиране на острву, где је прихватила и прве пацијенте, међу којима је највише било оних који су препешачили тешку деоницу између Драча и Валоне.

Поред Вида, француска санитарска мисија организовала је болничке центре у Гувији и у Мораитики на Крфу, док је за официре адаптиран дворач Ахилеон. Енглеска војна мисија формирала је општу болницу у Гувији, а половином маја 1916. године стигла је и једна руска санитарска мисија. Најтеже здравствене прилике владале су на Виду, будући да је највећи број болесника и реконвалесцента био смештен на том острву. Јутарњи рапорт лекара на острву првих недеља

обично је гласио: „Стање болесника на острву Виду редовно, ново нема ништа. Умрло је и сахрањено у морској пучини толико и толико...”. Забележене су и речи француског војног лекара упућене на смрт болесним младићима: „Оздравите синови Србије, цела вас Француска моли! Ваше мајке и сестре пале кандила у завичају и моле се за ваше здравље. Вашата деца вас чекају...”.

Првих неколико дана, када је страдање било највеће, није вођена прецизна евиденција о жртвама. Каснији извештаји говорили су да је умирало неколико стотина пацијената дневно. Сахрањивани су у почетку у плитким каменим гробницама на острву (тако је на Виду настало прво гробље са 1.200 умрлих војника), а када на њему више није било места, тела су превожена баркама и полагана у дубине Јонског мора. У њима је свој вечни мир нашао цвет српске младости, између 4.000 и 4.500 војника.

На Крфу и Виду српска војска суочила се са епидемијама дизентерије, трбушног тифуса и посебно колере, које су пренете у периоду повлачења. Колера се међу јединицама на Крфу појавила већ првих дана фебруара 1916. године. Након обављеног вакцинисања војника болест је убрзо санирана, тако да се није развила у епидемију већих размера. Према једном извештају др Романа Сондермајера (од 17. марта 1916), „за два и по месеца на Крфу је утврђено 1.283 случаја колере, са 617 умрлих војника”. Међутим, у извештајима Санитарског одељења Врховне команде од 27. јануара до 20. априла 1916. не помиње се колера, већ се као најчешће цревне болести наводе трбушни тифус и покоји паратифус, токсични и инфективни ентеритис и дизентерија.

Почетком фебруара 1916. године појавили су се и први случајеви пегаваца на Крфу, који се почео нагло ширити, а број оболелих је брзо растао. Болница на Лазарету, која је почела да функционише првих дана фебруара, морала се претворити у болницу за заразне болести, а затим у болницу за пегави тифус. Захваљујући енергичним мерама (депедикулацији јединица, бољој општој хигијени и мерама превенције) које су благовремено предузете, пегавац није узео већег маха. На другој страни, доласком топлијих месеци трбушни тифус постаје много отпорнији, упорнији и теже савладив. Ипак, много више жртава однеле су невоље и физички напор који је војска претрпела током повлачења, као и одсуство неопходног санитарског рада у том периоду.

Није прошло много времена, а међу јединицама на Крфу појавила се и маларија, нарочито у Дринској и Дунавској дивизији које су боравиле на подводном земљишту. Ради заштите од маларије, у фебруару 1916. набављен је кинин и наређено је да га војници свакодневно узимају у количинама од по четврт грама. Осим бриге за побољшање општих здравствених прилика на острвима, стално се водило рачуна и о побољшању услова за лечење и негу оболелих и изнурених војника. Сем евакуације реконвалесцената санитарским лађама у Бизерту, која је отпочела крајем фебруара 1916. године, радило се и на образовању реконвалесцентних одељења на Крфу. Болнице су постепено бивале све боље снабдевене. Ради концентрације санитарског материјала и лекова, фебруара 1916. формирано је и санитарско апотекарско слагалиште.

У периоду од 1916. до 1918. године рањеници и болесни српски војници и официри са Солунског фронта упући-

Депедикулација војника на Крфу

Реорганизација и опремање српске војске на Крфу

Бригу о лечењу и опоравку српске војске на Крфу и северној Африци преузели су на себе савезници. Како је највећи део њене војне и санитетске опреме пропао, Французи су преузели обавезу да опреме војску новим наоружањем, униформама и комплетним санитетским материјалом. Под руководством француског генерала Пијарона де Мондезира, на Крфу је крајем фебруара 1916. извршена и њена реорганизација. После губитка готово три четвртине људства у оперативној војсци (око 420.000 војника и официра) током борбених дејстава у Србији у јесен 1915. и повлачења преко Албаније и Црне Горе, српска Врховна команда била је принуђена на такав корак.

Према новој формацији, српска војска подељена је у три армије, са по две пешадијске дивизије. Дивизије I и II позива спојене су у једну, а од људства ранијих 13 пешадијских формирано је шест нових дивизија, које су задржале називе по дивизијским областима. По бројном стању и ватреној моћи српске армије одговарале су француским корпусима. Прву армију чиниле су Моравска и Вардарска дивизија, Другу Шумадијска и Тимочка, док су у састав Треће армије ушле Дринска и Дунавска дивизија. Коњичка дивизија била је непосредно потчињена Врховној команди. Врховни командант српске војске био је регент Александар Карађорђевић, а начелник штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић. Са Крфа и из Бизерте у априлу и мају 1916. године на Солунски фронт пребачено је 144.000 војника, подофицира и официра.

У складу са реорганизацијом војске, наредбом Врховне команде од 20. фебруара 1916. реорганизован је и војни санитет, који је у основи задржао дотадашњу формацију. У односу на знатно смањени састав војске, на Крфу је било довољно санитетског особља, па је сваки батаљон добио свог лекара или медицинара. У свакој дивизији задржане су по четири пољске болнице, санитетска чета и санитетска колона. Ова реорганизација санитета, која се у формацијском смислу није битно променила у односу на стање почетком рата, била је привремена. По доласку на солунско ратиште биће потпуно реорганизован, по угледу на формацију француског санитета.

Нова организација српског санитета

О судбини српске војске и солунског ратишта у целини савезници су расправљали од новембра 1915. до маја 1916. године на конференцијама у Шантију и Паризу. Упркос различитим ставовима, па и предлозима о напуштању овог ратишта (британски генералштаб захтевао је повлачење својих војника из Грчке), преовладало је мишљење да се Солунски фронт одржи и да се српска војска на њему употреби као целовита и самостална формација на тактичком нивоу и са сопственом командом, а под врховним заповедништвом француског генерала Сараја.

Српски војници са особљем болнице у Бизерти

Последња стража, Видо

вани су у савезничке болнице у северној Африци ради лечења и опоравка. Кроз Бизерту (Тунис) прошло је око 50.000 наших људи. По болницама северне Африке лечена су 41.153 српска војника, а умрло их је око 3.200. Француском санитету припада велика заслуга за труд који је уложио у санирању огромног броја болесних и рањених српских војника који су допремани са Солунског фронта и, након опоравка, поново враћани на фронт.

За три месеца боравка на Крфу боловало је и лечено око 28.000 припадника српске војске. Због великог броја нерегистрованих случајева умрлих (пример „плаве гробнице“ у Јонском мору и други), не може се прецизно утврдити број умрлих у овом периоду. Отежавајућу околност представљала је и чињеница да ни команде јединица, нити болнице о томе нису располагале прецизним подацима. Ипак, уз бригу око болесника и рањеника, настављен је и рад на побољшању општих здравствених прилика у војсци. Депендуација је све интензивније обављана, контролисана је исхрана и вода за пиће. Вакцинација против трбушног тифуса отпочела је на Крфу, а настављена на Солунском фронту.

Превожење српске војске у Солун

Савезничкој конференцији у Паризу у мају 1916. од српских званичника присуствовали су регент Александар, председник владе и министар спољних послова Никола Пашић, Пашићев први помоћник Јован Јовановић, а у својству сталног делегата српске Врховне команде при команди француске војске, ђенералштабни пуковник Душан Стефановић. Како се овом приликом расправљало и о реорганизацији српског санитета без присуства и активног учешћа његових представника, одлуке које су донете на конференцији изазваће одређена неслагања по питању организације и рада санитарске службе српске војске на Солунском фронту.

На конференцији је одлучено да се санитет српске војске реформише у складу са ратном санитарском формацијом француске војске, по моделу за алпске трупе. И санитарски материјал је примљен према новој формацији. Формација француских алпских јединица подразумевала је увођење батаљонских лекара (спуштање лекарске неге на батаљонски ниво) и пуковских санитарских одељења, без дивизијских пољских болница, које су до тада постојале у српској војсци. Уместо њих, предвиђено је формирање дивизијских завојшта, по три за сваку дивизију (прво – хируршко, друго – заразно и треће – за остале потребе) и две болничке секције са по 50 постеља, тако да у случају потребе, једно завојште и једна болничка секција могу образовати дивизијску болницу. Новом организацијом војног санитета укинута су дотадашње санитарске колоне које су служиле за евакуацију рањеника и одређено је да се евакуација врши до дивизијских завојшта мазгарским одељењима и двоколицама за тешке рањенике (приодатим завојштима), а од њих ка позадини транспорт би преузимале савезничке јединице. Болничка чета постала је резервоар санитарског особља за попуну и снабдевање дивизијских санитарских јединица.

На овај начин српски санитет био је организован само при оперативним јединицама. Организацију санитарске службе у позадини преузели су Французи, касније, заједно са Енглезима. Наредбом Врховне команде српске војске од 25. маја 1916. усвојене су одлуке са Париске конференције, али се о њима са негодовањем и разочарењем расправљало

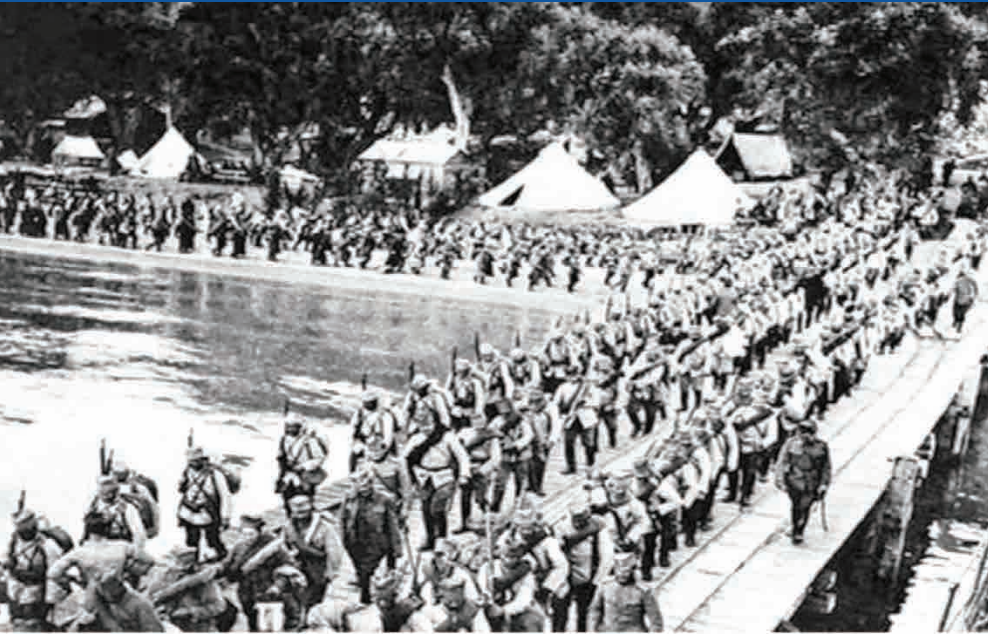
у санитарским круговима на фронту. Пуковник др Михаило Петровић (касније генерал и професор Медицинског факултета у Београду), чувени хирург, у своје ратном дневнику са разочарањем пише: „Санитет [...] није добио никакву позадинску установу, на коју наши ђенералштаблери нису мислили када су били на конференцији у Паризу. Нико није ни једног лекара питао за савет када је решавано о санитарским установама. Стога ни једну болницу нисмо добили”. „Очекивања да ће бар извешан број одређених постеља под српску управу и на службу српског персонала доћи, нису се оствари-

Пољска болница Шумадијске дивизије 2. позива, Вардиште (1915)

ла. И Централна српска болница у Седесу, отворена 9. маја 1916. од једне пољске болнице Моравске дивизије, прешла је убрзо у руке Француза”, са жаљењем констатује др Светислав Стефановић, тада на служби у Санитарском одељењу Врховне команде. Према писању др Стефановића, „лечење наших болесника у позадини узели су на себе Французи, тако да је нашим санитарским персоналом имала да се снабде само оперативна војска. Французи су се са своје стране обавезали да спреме довољан број постеља – 14.600 – колико се сматрало као неопходно за нашу позадину. Од тог броја, пошто сами Французи нису могли располагати довољно ни персоналом ни материјалом, узели су половину на своју бригу Енглези, по њиховом међусобном споразуму”.

Превожењем српске војске у Солун и њеним пребацивањем на тек формирану Солунски фронт, западно од Вардара, између Кожуфа и Лерина, започиње нови период у организацији и раду њеног санитета, према новој формацији која је договорена на Париској конференцији у мају исте го-

Искрцавање Тимочке дивизије у Солуну

дине. У новој ситуацији, на Солунском фронту, где ће се у пролеће 1916. српска војска наћи заједно са савезницима, требало је решавати и друге проблеме од виталног значаја за војску: уређење смештаја на самој линији фронта и у позадини (за јединице које су на одмору); исхрана војске, противепидемијска борба и сва остала питања која су задирали у суштину ратне хигијене и превентиве. Истовремено, санитарет је морао да решава сличне проблеме и у сопственим редовима, пре свега оне организационе природе, као и остале који су улазили у делокруг његовог рада. Његов кадровски потенцијал у то време чинило је стотинак активних санитаретских официра. Остало су били резервни официри, додуше, највећим делом искусни ветерани из балканских ратова и са почетка Првог светског рата.

По француском моделу за алпске трупе

Реорганизацијом српског санитарета на Солунском фронту 1916. године установљено је неколико нивоа и етапа на којима се одвијало здравствено збрињавање војника, као и рад српског војног санитарета у целини.

Први ниво: реформом пуковске санитаретске службе, уместо ранијих пуковских лекара, уведени су лекари у батаљонима. Дакле лекарска помоћ спуштена је на ниво батаљона, чиме је она постала ближе и доступнија војнику, а здравствена контрола бораца на фронту била непосреднија. Овај систем примењиван је у француској, немачкој и аустријској војсци.

Други ниво (дивизијски санитарет): раније дивизијске пољске болнице су укинуте, а основана су „алпска“ дивизијска завојишта, по три за сваку дивизију, са две секције на једну дивизију. Једно завојиште са једном болничком секцијом, по потреби, могло је да образује болницу. Распоредом је било предвиђено да једно завојиште функционише првенствено за хируршке потребе, због чега је у свом саставу имало хирурге, друго је било за заразне болести, а треће за остале потребе. Завојишта која су била оспособљена за ране хируршке интервенције могла су поново да прерасту у

пољске хируршке болнице. Ова етапа била је посебно значајна за збрињавање рањеника, јер се преко ње реализовала прва хируршка помоћ на фронту, која је била изузетно важна у смислу ефикаснијег лечења.

Трећи ниво: подразумевао је оснивање позадинских болница у захвату фронта, које су у почетку (према одлукама Париске конференције из 1916) биле под ингеренцијом савезничких санитарета (савезничке болнице), а касније се, мимо одлука конференције, оснивају и српске позадинске болнице, под ингеренцијом српских ратних хирурга, интерниста и других лекара и медикаинара, од којих ће многи по завршетку рата постати познати професори Медицинског факултета у Београду.

Захваљујући иницијативи српских војних и санитаретских власти, 14. јуна 1916. у

Василици је основана Прва пољска хируршка болница, а 30. јула исте године образују се још две. Убрзо је прва болница премештена у Драгоманце, друга у Соровић, а трећа у Острово. У пролеће 1918. године од медицинског особља шкотских жена, које се са српским добровољцима вратило из Русије, основана је и четврта пољска хируршка болница. Овом јединицом командовала је на руском фронту др Елси Инглис, која је по повратку у Енглеску, због болести, умрла 26. новембра 1917, а у њену част јединица је добила име „Др Елси Инглис“ и под тим називом стигла на Солунски фронт. У марту 1917. године у Солуну је отворена и Српска резервна болница „Престолонаследник Александар“, која је својим устројством и кадровима представљала главну српску војну болницу на Солунском фронту.

У складу са париским одлукама, савезници ће до краја 1916. године организовати у позадини фронта 33 болничке јединице за лечење српских војника: 15 француских болница (13 у Солуну и две у Зејтинлику); једно француско истурено болничко одељење у Острову; две француске болнице у Седесу (једна заразна); шест француских амбуланти распоређених у позадини; пет великих енглеских болница под шаторима са 4.600 постеља за лечење искључиво Срба (Микра, Самли, Соровић и две у Вертекопу); једна Болница шкотских жена у Солуну (касније српска 3. пољска хируршка болница); две руске болнице у Солуну (болницу „Свети Димитрије“ својом донацијом опремио је руски Цар Никола II, другу кнегиња Нарискин, која се касније преместила ближе фронту); једна болница руског Црвеног крста у Соровићу (Српско-русска болница) и Прихватни (француски) евакуациони центар на железничкој станици у Вертекопу.

Српске болнице на Солунском фронту

Већ средином 1916. године, када је основана Прва пољска хируршка болница у Василици, дошло је до одступања од париских закључака који су српском санитарету препуштали организацију санитаретске службе искључиво у оперативним јединицама, а не и у позадини. Српске војне и санитарет-

ске власти нису биле задовољне оваквим решењем, па су настојале да пронађу начина како би обезбедиле један број сопствених позадинских болница. Свакако да су и закључци Париске конференције пружали такву могућност – по њима је српска војска могла да организује свој санитар у складу са француском војном доктрином, али у оквиру своје тактичке самосталности, где је значајну улогу играла и непосредна ситуација на војишту.

Прва прилика за формирање српских болница пружила се почетком јуна 1916. године. Како се у пристаништу код Микре налазила једна мешовита јединица од око 4.000 војника који су радили на пословима истошара, без адекватног медицинског надзора, искоришћена је ситуација да се у овом месту оснује Главна војна станица са болницом за лечење припадника тог одреда. За шефа станице именован је мајор др Иван Поповић, за лекара добровољац др Петар Давидовић и медицинари Душан Филиповић и Божидар Анђелковић.

У време када је попуна српске војске новим регрутима на Солунском фронту објективно представљала велики проблем, појава килавости међу војницима на фронту претила је додатно да прореди њене редове. Наиме, овај проблем био је евидентан у српској војсци још од 19. века, али су га српски хирурзи успешно решавали и пре балканских ратова. Почетком 20. века они су оперисали неколико хиљада регрута оболелих од килавости и оспособили их за војну службу. То искуство, пре свега, др Михаила Петровића који је у Нишу оперисао највећи број случајева са минималним и ретким компликацијама, добро је дошло српском санитару и на Солунском фронту.

На предлог начелника санитета др Романа Сондермајера, начелник штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић прихватио је „... да се у Василици за оперативну војску

оснује једна хируршка болница првенствено за вршење операција свих килавих обвезника и све веће хируршке радње код акутних обољења и повреда”. Тако је 14. јуна 1916. образована Прва пољска хируршка болница. Први њен командир био је мајор др Љубиша Вуловић, а за главног хирурга именован је пуковник др Михаило Петровић. Највише података о овој болници и њеном раду остало је сачувано захваљујући дневничким белешкама др Михаила Петровића и записима др Ђорђа Нешића. Новим актом Врховне команде од 30. јула 1916. образоване су још две пољске хируршке болнице, Друга и Трећа, и одређено је њихово особље: за командира Друге болнице постављен је мајор др Иван Поповић, истовремено и командир станице у Микри, док је за хирурга консултанта одређен пуковник др Чедо Ђурђевић. За командира Треће болнице, која је образована од Болнице шкотских жена у Солуну са аустралијско-новозеландским особљем, одређен је мајор др Ђорђе Нешић.

Због споријег опремања и транспортних проблема, прве две болнице касно су се прикључиле оперативној војсци на фронту, тако да нису дале пуни допринос у збрињавању рањеника током борби које су од септембра 1916. године вођене у зони Островско језеро – Горничево – масив Нице – Кајмакчалан. Њихов рад ће се више испољити тек крајем новембра, у завршним операцијама око Црне реке и Битоља, док је Трећа пољска хируршка болница (Болница шкотских жена), која је у августу 1916. године из Солуна пребачена у Острово, опремљена америчким донацијама, била у прилици све време да пружа помоћ рањеницима, и у транспорту и у њиховом збрињавању. Та болница је посебно у време битака код Горничева и Острова и на почетку битке за Кајмакчалан пружала хируршку помоћ рањеницима на том делу фронта. Њен шеф била је прва жена официр британске армије, Аустралијанка др Агнес Бенет, хирург, а њене помоћнице др Лилијан Купер, др Џеси Скот и Новозеланђанка др Мери де Гарис, док је транспортном колоном, која се нарочито истакла у време битке за Кајмакчалан, руководила најпре госпођа Харли, а касније Мери Бедфорд. Поред мањих интервенција, оне су у то време обавиле више од 350 операција.

Пошто су се прикључиле оперативној војсци, Прва пољска хируршка болница сместила се у Драгоманцима, иза саме линије фронта, а Друга у Соровићу и у каснијим биткама, око Црне Реке и Битоља, одиграле су значајну улогу у збрињавању рањеника. О томе сведоче и дневничке белешке др Михаила Петровића, хирурга у Првој болници, у којима пише да је он већ 10. септембра, у време када је отпочела српска противофанзива у Горничевској бици, био у Драгоманцима, а нешто касније, 26. септембра, описао је и рад своје болнице.

У пролеће 1918. године, од медицинског особља Болнице шкотских жена, која се са српским добровољцима пребацила из Русије на Солунски фронт, биће образована и Четврта пољска хируршка болница. За њеног хирурга консултанта постављен је санитарски пуковник др Светислав Милисављевић, а за командира особља мајор др Јосиф Недок. Све четири болнице, упркос организацијској шеми коју је предвидела Париска конференција, биле су армијске болнице. На почетку пробоја Солунског фронта (септембра 1918) много су допринеле у збрињавању српских и француских рањеника, али већ у каснијој фази офанзиве, након пробоја фронта и у вре-

Пуковник др Роман Сондермајер

ме наступања српске војске ка северу, услед своје непокретљивости, почеле су да заостају за трупима. Једино је Трећа болница успешно обављала свој задатак до краја.

Уз ове четири пољске хируршке болнице, вреди поменути још две српско-енглеске болнице које су 1916. године пребачене са Крфа на Солунски фронт. Када је 3. октобра 1916. са Крфа пристигла енглеска болница за лечење рањених савезника (The wounded Allies), са својим српско-енглеским особљем, припојена је воденом рехабилитационом центру, са задатком да лечи и теже болеснике. Добила је и ново име „Привремена српско-енглеска болница бр. 1” у Водени. За сличне потребе, у Зејтинлику је 3. децембра отворено и друго реконвалесцентно одељење за лакше рањенике и болеснике. За управника је постављен потпуковник др Ђорђе Протић, а њено особље чинили су санитарски кадрови угашене Тимочке дивизијске области са Крфа.

Истог месеца са Крфа је пристигла и српско-енглеска болница Српског потпорног фонда (Serbian Relief Found) и

Особље Прве пољске хируршке болнице у Драгоманцима, са др Михаилом Петровићем

смештена у Соровићу, где ће наставити рад као „Српско-енглеска болница бр. 2”. По ослобођењу Битоља један њен део ће под командом др Вилијама Хеига прећи у овај град, док ће други наставити са радом у Соровићу до јесени 1917. године, када је уступљен Министарству унутрашњих дела и смештен у селу Кремјан, са задатком да лечи искључиво грађанска лица. Овим позадинским установама припададе су и српско-француске болнице у северној Африци (Бизерти и другим местима) под командом Резервних трупа, које су од јануара 1916. године па све до краја рата биле сигуран ослонац за опоравак рањених и оболелих војника и њихово враћање на Солунски фронт.

Главна војна болница српске војске у егзилу

У марту 1917. године српски санитар знатно је проширио своју делатност отварањем Српске резервне болнице „Престолонаследник Александар” у Солуну, у зградама бивше француске 14. резервне болнице. Ова болница ће, својим устројством и кадровима, представљати Главну војну болницу српске војске у егзилу која је, поред интерне медицине,

Српска резервна болница „Престолонаследник Александар” у Солуну

хирургије и радиологије, развила и друге области из клиничке праксе (биохемијске и бактериолошке анализе, болести уха, грла и носа, кожновенеричне, очне и др.). Она је постала и образовна установа, јер су до краја рата кроз њу прошли многи лекари и медицинари, а већина њених кадрова је по ослобођењу Србије наставила са радом у Главној војној болници у Београду или на Медицинском факултету. За њеног управника постављен је мајор др Љубиша Вуловић, за шефа Хируршког одељења пуковник др Јордан Стајић, Интерног одељења потпуковник др Жарко Рувидић, Грудног одељења мајор др Љубомир Стојановић, Кожновенеричног капетан прве класе др Душан Копша, Радиолошког пуковник др Александар Марковић, а за шефа Бактериолошке лабораторије већ прослављени Пољак, доцент др Лудвик Хиршфелд.

Капацитете ове болнице највише је користила хирургија, са два одељења, а затим, интерна медицина, из које ће се издвојити Одељење за плућне болести. Заразне болести углавном су лечене у француској болници у Седесу, слично као и на острву Лазарету, код Крфа. Офталмолошку службу обављао је потпуковник др Жарко Трпковић, а у другој великој српској болници у Солуну, Болници Саобраћајног одељења Врховне команде, ову службу обављао је њен управник мајор др Милутин Копша. У Микри, крај Солуна, као офталмолог радио је мајор др Драгољуб Ђорђевић, најпре као командир 3. резервне болничарске чете при Врховној команди, а потом референт санитета Главне војне станице у Микри.

У Драгоманцима, од 1. јануара 1917. па све до краја рата, радио је као командир у Првој пољској хируршкој болници мајор др Ђорђе Нешић, касније познати професор офталмологије на Медицинском факултету у Београду. У рату ће се прославити лечењем хемералопије (кокошијег слепила) код војника, настале услед једноличне исхране. На интерном и хируршком одељењу болнице „Престолонаследник Александар” обављана је и специјализација из тих грана. Хирургија је располагала са два одељења, у којима су шефови били пуковник др Чедо Ђурђевић и резервни мајор др Леон Коен, обојица после рата познати професори бео-

градског Медицинског факултета. Болница је радила све до 28. маја 1919, када је расформирана.

Епидемиолошка ситуација на Солунском фронту

После битке код Горничева и контраофанзиве српске војске, у којој је освојен Кајмакчалан и ослобођен Битољ, крајем 1916. године зарађене стране на Солунском фронту прешле су на позициони, рововски рат, са губицима у људству који нису били занемарљиви. Према подацима Санитетског одељења српске Врховне команде, од маја до краја децембра 1916. године кроз све болнице (српске и савезничке) прошло је 111.449 рањених и болесних. Од овог броја, кроз француске и енглеске болнице прошло је 42.002, а у српским завојштима и болницама лечено је 64.447 рањеника и оболелих лица.

У тим условима било је неопходно преуредити начин живота војника на фронту, навикнутих на маневарско ратовање. Ту су се за санитет јавили значајни проблеми које је требало решавати, почев од уређења смештаја на самој линији фронта и непосредно иза њега, преко проблема исхране, противеписидемијске борбе, све до питања која су задирали у суштину ратне хигијене и превентиве.

Дошавши опорављена с Крфа, где је била пријатна и здрава клима, српска војска се у околини Солуна, у делти Вардара и у Могленској котлини, нашла у епидемиолошки нездравом средини, где је, пре свега, била изложена епидемији маларије. На маларију су се надовезале и друге епидемијске, посебно инфективне цревне болести, иако је војска на Крфу била уредно вакцинисана. Због озбиљне епидемиолошке ситуације оснивају се реконвалесцентна одељења, која су, после првих операција на Солунском фронту у касно лето и јесен 1916. године, почела да се пуне и рањеницима из зоне Островског језера, Кајмакчалана, слива Црне реке и Битоља. Међу првима је отворено реконвалесцентно одељење у Микри, које ће убрзо бити премештено у Водену, за потребе „оболелих и реконвалесцената од маларије, првенствено у 2. армији“.

Још док се српска војска опорављала на Крфу у Солуну је установљена Савезничка антиеписидемијска комисија, састављена од одговарајућих стручњака (у име српског санитетa члан комисије био је потпуковник др Драгутин Петковић), са задатком да решава хигијенско-еписидемиолошке проблеме на Солунском фронту и његовом залеђу и да се брине о здрављу савезничких војника. Убрзо је у српској војсци, у свакој од три армије, уведено звање хигијеничара, који су имали задатак да сарађују са овом комисијом по питањима хигијенско-еписидемиолошке природе.

Од заразних болести на Солунском фронту маларија је била најтеже, најчешће, ако не и најопасније обољење у свим армијама. Све до краја рата трајао је проблем настао приликом изласка трупа на линију фронта из логора око Солуна. У питању су били рецидивни свих облика маларије, којом су се, најпре савезничке, а затим и српске јединице заразиле приликом марша ка фронту и смештаја у маларичним зонама делте Вардара и низинских поречја северне Грчке (Македоније). Опасност од заразе маларијом, по свој прилици, није се могла избећи. Савезничка антиеписидемијска комисија у Со-

луну, у којој су седели и искусни еписидемиолози колонијалних земаља Француске и Енглеске, била је свесна тога. Тако је настао трајни здравствени проблем са којим су се војници морали носити све до краја рата, а многи су га носили и до краја живота, па чак и умирали од рецидива маларије.

Са пробојем фронта и гоњењем непријатеља кроз Македонију и Србију, у јесен 1918. године војници су се суочили са још једном опасном болешћу – еписидемијом шпанске грознице. Пандемија грипа, познатијег као шпанска грозница (први случај обољења регистрован је у Шпанији), током 1918. и 1919. усмртила је око 50 милиона људи широм света, што је било знатно више од укупног броја жртава Првог светског рата. О еписидемији шпанског грипа у српској војсци на Солунском фронту, посебно када је реч о броју оболелих и умрлих војника, има мало података. Зна се да се грип у српској војсци појавио априла 1918. на Крфу, у једној српској пекарској чети, а у јулу исте године и на Солунском фронту. Еписидемија је поново избила у децембру 1919, а врхунац је достигла у јануару 1920. године.

Српски санитет имао је у рату проблеме и са скорбутом (авитаминозом), који се у два наврата, 1915. и 1917. године, јавио у еписидемијским размерама. У оба случаја еписидемија се јављала пред крај зиме и у рано пролеће, због једноличне и сиромашне исхране, када су биле исцрпљене све резерве у свежем поврћу. Скорбут се појавио само у српској и италијанској војсци, док га код других савезника на Солунском фронту није било. Енглески војници употребљавали су стално сок од лимуна, Французи су своје трупе чешиће смењивали, повлачили их у резерву и давали им да конзумирају вино, док су српске јединице стално боравиле на положајима и при једноличној исхрани.

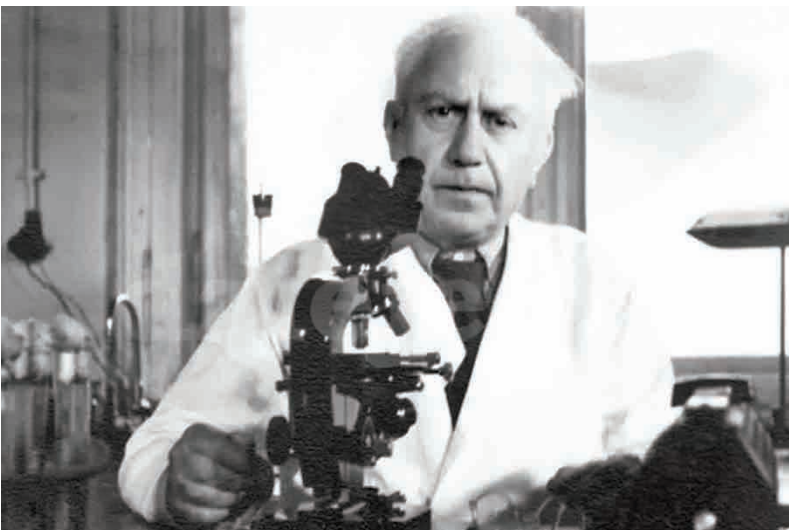
Проблем дизентерије остао је током читавог рата нерешив у свим армијама, на свим ратиштима, па и на Солунском фронту. Према наводима др Лудвига Хиршфелда, број оболелих од дизентерије у српској војсци био је стално висок, са јаким морталитетом, али се у литератури о томе не могу наћи прецизни подаци.

Истраживања др Лудвига Хиршфелда

Прва организована превентивна служба у српској војсци почела је са радом на Солунском фронту, а везана је за име пољског бактериолога др Лудвига Хиршфелда. У једној бараци Француске заразне болнице у Седесу крај Солуна, он је 1916. године уз помоћ потпуковника др Јордана Стајића организовао прву бактериолошку лабораторију српске војске. Лабораторија је у почетку била намењена искључиво потребама ове болнице и радила је под управом мајора др Љубише Вуловића. Касније, по отварању српске болнице „Престолонаследник Александар“ у Солуну, лабораторија је наставила са радом у саставу ове болнице, под називом „Централна лабораторија српске војске“. Представљала је организационо језгро првих превентивних медицинских установа у српској војсци. У њој су, осим дијагностичког рада, израђиване вакцине против трбушног тифуса, паратифуса А, Б и Ц и колере, обављана истраживања (бактериолошка, хематолошка, паразитолошка, имунобиолошка) од научног и практичног значаја за војску на фронту и школовани први војни превентивци и инфектолози.

Истраживања која је др Хиршфелд обављао са својим сарадницима омогућила су поузданије обављање трансфузије, која је на ратиштима, попут солунског, често била неопходна. Ту је др Хиршфелд организовао и први бактериолошки курс за пет лекара и медиканара, који су после рата постали познати здравствени радници, наставници и руководиоци здравствене и санитетске службе у Краљевини Југославији. Међу њима је био и касније чувени инфектолог, професор и академик др Коста Тодоровић.

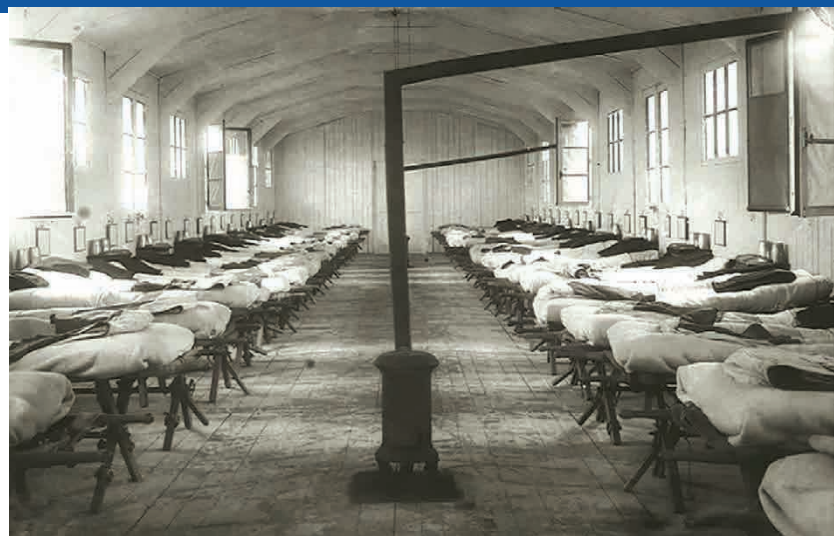
У српској војсци на Солунском фронту редовна примена антитифусне и антипаратифусне вакцине постала је обавезна од јуна 1916. године и спроводила се редовно на сваким шест месеци. Међутим, вакцинација српске војске

Пољски бактериолог др Лудвиг Хиршфелд

француском поливалентном вакцином против колере и тифуса почела је већ крајем априла и почетком маја 1916. године. Доктор Хиршфелд тврдио је да су неке од тих вакцина биле необично токсичне, будући да су читави пукови након вакцинације лежали као покошени, с грозницом и локалним отоцима по неколико дана, а да је код старијих особа било и смртних случајева услед акутне срчане слабости. Истовремено, при вакцинацији француских трупа 1917. године реакција је била релативно слаба, што потврђују и подаци да су се француски војници вакцинисали у близини фронта. На основу ових резултата др Хиршфелд је закључио да је вакцина послата за српску војску морала у себи садржати неки токсични „специес“ који је изазивао овакву реакцију, па је вакцинација француском поливалентном вакцином код српских војника изазвала отпор и одбијање.

Након упорних истраживања др Хиршфелд је на Солунском фронту изоловао нову клицу која је према бактериолошким особинама била нешто другачија од тифусне и паратифусне А и Б и назвао је *Bacillus paratyphi C*. Данас је она позната као *Salmonella paratyphi C*, а према свом проналазачу и као *Salmonella Hirschfeldi*. Захваљујући овим сазнањима доктор Хиршфелд показао је да су међу српским војницима најчешћи били присутни паратифус А и трбушни тифус, док су паратифус Б и Ц били ређи. И сам је у време боравка на Солунском фронту боловао од паратифуса типа А.

Француска болница у Седесу, 1916.

Током 1916. године др Хиршфелд је у својој лабораторији од локалних сојева паратифуса успешно произвео сопствену вакцину и прво је испробао на себи, потом је вакцину примио војвода Мишић, а за њим и остали штабни официри. Како није било тежих последица и нежељених реакција, по наређењу начелника санитета Врховне команде пуковника др Сондермајера, 1917. године отпочела је њена примена и у српској војсци. Због краткотрајног имунитета у трајању од шест до осам недеља, вакцинација је поновљена четири пута до краја рата. Ефекат је био изузетан, па су се српски војници вратили у отаџбину заштићени од трбушног тифуса епидемијских размера.

Реорганизација српске војске 1917. и попуна јединица на Солунском фронту

О условима у којима је боравила српска војска у периоду стабилизације и релативног затишја који су на Солунском фронту наступили крајем 1916. године, налазимо податке у белешкама пуковника др Саве Поповића, у то време начелника санитета Друге армије: „...Земљиште је разноврсно, равно, брежуљкасто и планинско, у долинама подводно и барљиво, пуно комараца, на положајима каменито, шумовито и здраво [...] лети у долинама несносна врућина и прашина, на положајима ваздух чист и свеж [...] путева готово није било и свуда су направљени сада нови војни, а средином Моугленске долине је саграђена нова дековиљска (ускотрачна) пруга за превоз ратног материјала. Вода је свуда врло добра и сигурна од загађивања [...] долином протиче више већих и мањих река и речица које дају довољно воде за појила и купатила и друге хигијенске потребе. [...] Чистоћа тела одржавана је код људства примерно благодаревши обиљу воде и добром снабдевању у преобуци, оделу и обући [...] импровизирана су купатила [...] са тушевима и дезинфекцијски апарати и у њима се редовно дезинфиковало одело и преобука [...] у новембру и децембру (1916) извршена је (ре)вакцинација целокупног људства. [...] Ипак се вашљивост код војника у земуницама прве борбене линије није могла у потпуности избећи. [...] Храна је изобилна и доброг квалитета, нарочито хлеб, али једноликост већином конзервисане хране изазива(ла) је често скорбут и проливе [...] чињени су покушаји да

се прибави свежа, разноврснија и зељаста храна [...] Станови су земунице, ровови са надстрешницама, шатори, колибе и мештанске куће [...] загревани зими жаром или импровизованим пећима [...] у простирци се осећала јака оскудица због немања сламе [...] војници су снабдевени ћебадима...".

Живот у рововима није одговарао српским војницима. Очекивали су да ће после Горничевске битке, освајања Кајмакчалана и ослобађања Битоља наставити са операцијама које ће резултирати ослобађањем отаџбине и повратком својим домовима, али то се није догодило. На другој страни, боравак у рововима није био без опасности: рањавања су била стална појава, као и разболевања проузрокована суровим земљишно-климатским условима. У таквим условима рад војног санитета, поред ратних, подразумевао је и „мирнодопске“ активности: дневне прегледе болесних, „лекарску“ поштеду од појединих дужности, боловања, оцене способности свих врста и нивоа, систематске прегледе, контролу чувања, припреме и дистрибуцију хране, редовну вакцинацију, контролу личне и опште хигијене, контролу смештаја (не само у рововима) и друге активности.

У време док је трајало затишје на Солунском фронту уследиле су значајне промене у организацији српске војске. Велики губици у тромесечним борбама око Кајмакчалана и Битоља, исцрпљеност војника због сталног присуства рецидива маларије који су захтевали дуготрајан опоравак и све чешћи облици тешких анемија праћени општом слабошћу, у условима када нису постојале могућности за адекватну попуну проређених формација, приморали су Врховну команду да потражи решење у новој реорганизацији војске.

Најпре су у свим дивизијама расформирани четврти пешадијски пукови, четврте чете у батаљонима, па и Добровољачки одред. Трећа армија расформирана је 28. марта 1917, а њене дивизије постале су део Прве (Моравска) и Друге армије (Вардарска дивизија), које су од тада имале по три дивизије. Коњичка дивизија остала је непосредно почињена Врховној команди. Недостаци у људству надокнађивани су јачим пешадијским и артиљеријским наоружањем, пре свега већим бројем пушкомитраљеза и митраљеза.

Највећи, али не и довољан извор за попуну српских јединица новим људством на Солунском фронту били су добровољци који су стизали из Америке, углавном српски исељеници (до септембра 1918. на Солунски фронт стигло је око 7.000 добровољаца), нешто мало из Италије, а највише их је било из Русије. У току 1917. и 1918. године на Солунски фронт из Русије пребачено је око 12.700 добровољаца. Бизерта и остале болнице у северној Африци такође су много допринеле попуни јединица реконвалесцентима, који су се након успешног лечења и опоравка враћали на фронт.

Од 41.135 српских војника који су лечени у болницама северне Африке, једна трећина је почетком 1916. године евакуисана са албанског приморја, а две трећине чинили су рањеници и болесници са Солунског фронта. Готово сваки други војник који је у захвату фронта задобио ране или се разболео лечен је у туниским, алжирским и мароканским болницама. Од средине 1916. до почетка 1919. године из солунског залеђа у болнице северне Африке евакуисано је 27.190 рањеника и болесника. Након опоравка, на фронт је упућен 35.861 војник. Од тог броја, 11.895 били су војници

Опоравак српске војске у северној Африци

који су почетком 1916. са албанске обале евакуисани у Бизерту, а 23.936 војника били су реконвалесценти, повратници (повратни губици), који су враћени на Солунски фронт.

Истовремено, знатно су пооштрени услови за стицање трајне инвалидности, како би се смањило састав неборачких, позадинских јединица и установа, а њиховим људством попуниле јединице на фронту. Због ревизије раније донетих решења, лекарске комисије у Солуну, северној Африци и Француској имале су пуне руке посла. За све то време, од почетка 1917. па до средине 1918. године, линија фронта у залеђу Солуна била је углавном стабилна, док су операције слабијег интензитета, у виду препеда, извиђања, артиљеријских двобоја и бомбардовања повремено прекидале „монотонију“ на фронту. Као последица ратних дејстава у претходној години (1916) и поболевања људства, губици у српској војсци су се гомилали, проређујући и даље њен оперативни састав.

Српски добровољачки корпус

За попуну српске војске и њеног санитета на Солунском фронту од нарочитог значаја било је пребацивање српских добровољачких дивизија формираних 1916. године у Русији и санитетских кадрова из огранка српског војног санитета, који је радио при Првој српској добровољачкој дивизији на фронту у Добруци и у његовој позадини 1916. и 1917. године. Наиме, од аустроугарских војника словенског порекла (углавном Срба, у мањој мери Хрвата и Словенаца), заробљених на фронту у Галицији и Карпатима, током 1916. године формиране су две дивизије. Прва српска добровољачка дивизија основана је 16. априла 1916. и у време формирања бројала је 18.868 војника. У лето 1916. ушла је у састав 47. руског корпуса и упућена на фронт у Добруци. Уз руске и трупе, од 24. августа до 16. октобра борила се на овом фронту против бугарских и јединица.

Упркос великим губицима (7.370 рањених и око 2.600 погинулих), које је овом приликом претрпела Прва српска добровољачка дивизија, прилив добровољаца се и даље настављао, па је основана и Друга српска добровољачка дивизија. Од те две дивизије у јануару 1917. образован је Српски добровољачки корпус, базиран у ширем рејону Одесе. До (1917) у корпусу је било око 9.000 официра и 42.000 под-

официра и војника. Међутим, под утицајем револуционарних превирања у Царској Русији и озбиљних унутрашњих потреса, корпус је убрзо запао у дубоку кризу и почео је да се осипа, па је у лето 1917. спао на 20.000 војника. Многи припадници Српског добровољачког корпуса активно су учествовали у догађајима везаним за и у Русији.

На захтев српске владе и наредбом Врховне команде српске војске, корпус је крајем 1917. и у пролеће 1918. године био евакуисан на Солунски фронт. Један део се из Русије пребацио преко Архангелска у Велику Британију, одакле у Француску, па у Солун, док је други део, након бројних тешкоћа изазваних револуцијом у Русији, кренуо из Русије децембра 1917. и, путујући преко Сибира, Манџурије, Јапана, Тихог океана и Црвеног мора, стигао у Солун у пролеће 1918. године. Из Русије је на Солунски фронт стигло око

Лекари / лазарета / српског добровољачке дивизије у резерви у апотеци и лабораторији, Вознесенск на Бугу, фебруар 1917. други здесна др Владимир Станојевић

12.700 добровољаца и они ће углавном поупунити прилично проређени састав српске војске. Крајем децембра 1917. године формирана је још једна, Југословенска добровољачка дивизија, претежно од добровољаца са руског фронта и Вардарске дивизије. Као најбројнија формација у српској војсци у то време, она ће, заједно са осталим српским дивизијама, пронети славу храбрих добровољаца из Добруце у операцијама за ослобођење Србије и запоседању територија северозападно од Дунава, Саве и Дрине, које ће крајем 1918. године ући у састав новоформиране државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Из Русије се са добровољцима вратио и део санитетског особља, које је радило при огранку српског санитета у Првој добровољачкој дивизији и које је, заједно са војницима, прошло жестоко ватрено крштење на фронту у Добруци у јесен 1916. године. Током рада на руском фронту овај огранак санитета није имао материјалних проблема, јер га је руска Ставка (Врховна команда) обилато снабдевала неопходним материјалом, о чему је податке оставио и др Владимир Станојевић, у то време капетан прве класе и командир Прве пољске болнице Прве добровољачке дивизије.

Приликом пребацивања Српског добровољачког корпуса на Солунски фронт, у саставу првог ешалона који је евакуисан преко Архангелска, Енглеске и Француске, била је и енглеска болница „Др Елси Инглис“, док су друга два ешалона, у којима се налазило српско санитетско особље, застала у Харкову, где их је 1917. године затекла Октобарска револуција. У Јарославу су развили пуну активност, прихватајући рањенике и болеснике све до православног Божића 1918. године, када су се по упутствима из Солуна оба ешалона упутила неочекиваним правцем, преко Сибира, Сингапура, Цејлона, а потом, у правцу Суеца. У Солун су, у комплетном саставу, приспела 20. априла 1918. године. Од особља Болнице шкотских жена образована је Четврта пољска хируршка болница, а за њеног командира постављен је резервни мајор др Јосиф Недок. Болница је била смештена у Горњем Пожару.

Кадровска попуна српског санитета на Солунском фронту

Током 1918. године из иностранства су почели да пристижу нови дипломирани лекари, освежавајући на тај начин већ исцрпљени кадар српског санитета на Солунском фронту. Њима су се придружили и лекари и медицинари Српског добровољачког корпуса пристигли из Русије, међу којима и неколико Руса, као и др Владимир Станојевић, командир Прве пољске болнице Прве српске добровољачке дивизије (касније познати историчар српског војног санитета). Већина ових лекара и медицинара, пре свега млађих, бивају распоређени у санитетске јединице оперативне војске, као пуковски и батаљонски лекари, док су виши санитетски официри најчешће постављани на руководеће функције у санитету.

И апотекарска служба, у међувремену реорганизована и снабдевана лековима и санитетским материјалом, обезбедила је почетне материјалне услове за збрињавање рањеника током офанзиве на Солунском фронту. Планирано је да армије и дивизије прати и уредно снабдевање, али ће се са пробојем фронта и даљим напредовањем јединица, првенствено због лоших комуникацијских услова, показати да је то било тешко изводљиво. Чак ни успостављање железничког саобраћаја између Солуна и Битоља и помоћ страних мисија које су располагале аутомобилима за брдски транспорт нису били довољни да се обезбеди благовремено допремање санитетског материјала до јединица на терену.

Према извештају Санитетског одељења Врховне команде од 10. јуна 1918, у оперативним јединицама српске војске и њеним позадинским установама налазило се: 68 лекара активних официра, 86 лекара резервних официра, осам хонорарних лекара, десет грађанских лекара – укупно 172 лекара и 119 медицинара. Нема података о апотекарима, нити о страном особљу. Извештај није обухватио санитетске официре који су били у разним мисијама у иностранству, војним комисијама, установама дивизијских војних области и другим службама које су биле под командом Министарства војног, службама Црвеног крста и другим министарствима (просвете, унутрашњих дела), као ни медицинаре који су били упућени у Француску или Швајцарску на довршење студија.

Пуковник др Сима Карановић био је начелник Санитетског одељења Министарства војног током читавог рата. Након смене др Лазара Генчића (почетком 1916. године на Крфу), др Роман Сондермајер постао је начелник Санитетског одељења Врховне команде. На тој функцији остао је до 19. јула 1917, када га је наследио пуковник др Јордан Стајић. Од 19. јуна 1918. па све до краја рата ту функцију обављаће пуковник др Ђорђе Владисављевић. Пре тога др Владисављевић је био начелник санитета у Првој армији, да би на његово место (19. јуна 1918) дошао пуковник др Драгутин Петковић, док је начелник санитета у Другој армији све до краја рата био пуковник др Сава Петровић.

Хируршка искуства српског санитета на почетку рата

У Први светски рат српски војни санитар ушао је са општеважећом хируршком доктрином која је форсирала конзервативни метод у приступу ратној рани, заснован на Бергмановом (Ернст вон Бергман, немачки професор хирургије) учењу по коме је „ратна рана примарно стерилна (инфекција је секундарног порекла) и стога је не треба дирати, сондирати, ни хируршки обрађивати, све до коначног смештаја рањеника у позадинске болнице, једино стављати асептички први завој како би се спречило загађење ране услед спољних утицаја“. То су уједно били принципи које је усвојила хируршка секција 7. међународног медицинског конгреса одржаног у Лондону 1881. године. Конзервативни, асептички приступ („рану не дирај“, упозорење које је било исписано на самом Утермеленовом првом завоју) у лечењу ратне ране био је релативно прихватљив само у ратовима у којима је преовладало малокалибарско, пушчано оружје.

Чињеница је, међутим, да су Бергманови следбеници ова начела апсолутизовали и пренели их и у нове ратне услове (Први светски рат), када су преовладале ране од тешког експлозивног оружја, а које су императивно захтевале хитну хируршку обраду. У томе се отишло толико далеко да је активан став у лечењу ратних рана био забрањен код већине великих армија у Првом светском рату, а хирурзи су га тешко прихватили чак и у Другом светском рату. Неке велике земље, као што је случај са Немачком, чак су и у Други светски рат ушле са конзервативном хируршком доктрином.

Први хирург који је већ у Првом балканском рату прешао са конзервативног на активни став у обради ратне ране (при санирању повреда трбуха, пре свега) био је др Михаило Петровић, и то као хирург у зони борбених дејстава на Косову и Метохији. Иако је почетком балканских ратова и у српском војном санитету доминирао конзервативни приступ ратној рани (његов највећи заговорник био је др Војислав Суботић), др Петровић је већ 1912. учествовао компликоване повреде (у виду раздеротина ткива и размрсканих костију) које су српским војницима код Мердара наносили Арнаути старим пушкама „мартинџачама“ и тзв. „синџирлијама“, које су захтевале хитан и озбиљнији хируршки третман.

Како је већ у балканским ратовима бивало све више артиљеријских повреда, заједно са Леоном Коеном, др Петровић постаје поборник активне хируршке обраде свих повреда трбуха и главе, јер се показало да су абдоминалне повреде

и повреде главе биле најчешће смртоносне, а постигао је врло добре резултате и у лечењу фрактура. Ипак, није био догмата, у њему су се додиривала (преламала) оба правца ратне хирургије: конзервативно-асептички и радикално-хируршки. Активан став имао је и др Леон Коен, пре свега код повреда главе. Он је још у балканским ратовима урадио 50 трепанација (отварање лобање) и дебридмана код повреда главе, са смртношћу од свега 16 одсто.

Др Леон Коен и др Никола Крстић

Знатне промене у карактеру ратне ране у Првом светском рату, проузроковане највише променама у наоружању, допринеле су постепеном заузимању све активнијег става међу српским хирурзима, кад је реч о збрињавању рањеника на самом фронту. Развој артиљеријског наоружања са великим бројем фрагмената неправилног облика и различитих брзина довео је и до нових типова повреда. Према расположивим подацима, повреде код готово четвртине рањених српских војника до краја 1914. године биле су нанете тешком артиљеријом. У таквој ситуацији, иако су се српски хирурзи, како пише др Петровић, на почетку Првог светског рата у принципу руководили конзервативном методом у ратној хирургији, искуства већ при првом нападу непријатеља у августу 1914. године (у Церској бици) налагала су хирурзима да буду „до крајњих граница активни и при раду на фронту“. То је подразумевало примену озбиљнијих хируршких процедура (операција) у самој зони борбених дејстава, посебно у случајевима када се радило о тешким пенетрирајућим повредама абдомена (трбушне дупље) и његових органа, о по-

вредама лобање, тешким повредама екстремитета и, донекле, груди.

Према наводима др Михаила Петровића, „абдоминалним повредама се приступало активно, полазећи од гледишта да су по правилу све абдоминалне пенетрирајуће повреде смртоносне, ако им се оперативним путем и на време не приступи у помоћ...”. Тиме се ратна хируршка доктрина, која је дефинисана у српском санитету пре балканских рато-

Др Михаило Петровић

ва, постепено трансформисала и од конзервативног приступа окренула се активном третману повреда трбуха и главе, који је подразумевао хируршку обраду рана на самој војиној просторији.

Посебан проблем код обраде ратних рана представљале су оне које су настале од распрскавајућих (дум-дум) метака, односно муниције чија је употреба била забрањена ратним конвенцијама. Ти меци су правили малу улазну рану у ткиву, али би се под њом пројектил заустављао, распрскавао и правио огромну излазну рану. Број војника рањених распрскавајућим мецима који су доспевали до хирурга био је, нажалост, мали јер се свака таква рана у пределу главе, груди, трбуха, а често и надлактице или натколенице, могла сматрати смртоносном. Пишући о страхотама рата у Србији, Аријус ван Тинховен осврнуо се и на употребу распрскавајућих метака: „Нема сумње да је аустроугарска војска навелико користила ову врсту муниције приликом свог другог упада у Србију (почетком септембра 1914. – прим. аутор) како би овим најмодернијим средством пропаганде средњое-

вропске културе натерала на ћутање један јуначки, храбри мали народ. Као додатни сувенир после овог другог дебакла у тој напаћеној земљи оставили су за собом пегави тифус.”

Овај холандски хирург је у својим дневничким белешкама о „Страхотама рата у Србији” објавио и статистичке податке о операцијама које је изводио у Ваљеву од 8. до 22. августа 1914, у време док се водила Церска битка. Они показују да је оперисао 235 пацијената, од којих је 67 умрло. Већина је умрла после операције главе – 35; трбушних органа – 8; кичмене мождине – 4 пацијента. Највећи проблем био је ипак у томе што је већина пацијената умирала на бојном пољу, не дочекавши ни прву помоћ, због чега је било важно да се хирурзи што више приближе првој борбеној линији на фронту.

Током прве ратне 1914. године губици српске војске били су огромни – 132.000 људи. Наредне, 1915. године војску је погодила епидемија пегавца од кога је оболело око 100.000, а умрло око 36.000 војника. Ако се овоме дода и око 92.000 рањеника који су се након борби на Церу, Дрини и Колубари нашли по болницама, онда се може сагледати колики је терет морао да поднесе српски војни санитет у првим годинама рата, не рачунајући период од офанзиве Централних сила и повлачења српске војске у јесен 1915. године. Напорима који су се могли мерити са правим подвигом, санитет је успео да врати у борбени строј око 65.000 војника, 35.000 оболелих и 30.000 рањених. Континуираним радом и великим напорима Врховне команде и државних органа у целини, српска војска, иако усамљена (далеко од савезника и њихове помоћи) и бројно слабија од непријатеља, успела је да среди и колико-толико попуни своје редове (новом мобилизацијом у лето 1915), пред нову непријатељску, октобарску офанзиву 1915. године.

Хируршко збрињавање рањеника на Солунском фронту

На Солунском фронту рањеници су, у складу са новоустановљеном формацијом српског војног санитета (1916), најпре били збрињавани у дивизијским завојштима која су се налазила непосредно иза линије фронта (у зони борбених дејстава), а затим евакуисани у пољске хируршке болнице, у захвату фронта. Евакуација се углавном обављала енглеским и француским санитетским аутомобилима, којима су управљале храбре Енглескиње и Шкотланђанке. Један део рањеника лечили су и српски хирурзи у својим болницама, нарочито у Првој пољској хируршкој болници у Драгоманцима и Централној болници „Престолонаследник Александар” код Солуна. Када су отпочеле борбе (пробој фронта) у септембру 1918. године, српски војни санитет суочио се са нерешивим проблемом. Пошто су биле прегломазне и непокретне, посебно у условима изразито планинског, некомуникативног и тешко проходног терена (на Добропољском правцу, који су држале српске армије) и без неопходних транспортних средстава, пољске хируршке болнице врло брзо почеле су да заостају за оперативним јединицама.

Захваљујући богатом искуству из протеклих ратова, српски ратни хирурзи су и у овај рат ушли спремни. Активан став према ратној рани коју је промовисао др Михаило Пе-

тровић још у балканским ратовима прихватио је овога пута и др Војислав Суботић, који је тим поводом писао: „Консервативна терапија показала се као недовољна, све смо више били упућивани на активно хируршко лечење. То је сада био ‘септичан рат’. [...] Услед нагомилавања рањеника, многих артилеријских повреда, позиционе борбе на загађеном земљишту, повлачења и других отежавајућих околности, почели су се јављати случајеви са мање више тешким компликацијама: гасним флегмонама и гангренама, тетанусом и другим инфекцијама рана. Повреде су биле силне, веома многобројне... компликације су биле веома честе, страшно умирање је било поражавајуће”.

Било је очигледно да се променио карактер ратне ране у односу на претходне ратове. У Првом светском рату доми-

Др Војислав Суботић

нирале су ране од експлозивних дејстава. Њихова учесталост била је знатно већа него у балканским ратовима. Такође, знатно се повећала учесталост повреда главе, а смањиле повреде руку. И повреде пушчаном муницијом постајале су теже, јер су биле резултат употребе за-

брањених експлозивних (дум-дум) метака, које су масовно користиле аустроугарске јединице. Повреде од експлозија (шрапнела, граната, бомби) биле су заступљене са 73,7%, пушчане са 17,2%, контузије са 8,8% и повреде хладним оружјем са 0,3 одсто.

Резултати др Михаила Петровића и његових сарадника које су они остварили у пољској болници у Драгоманцима импресивни су и за данашње услове. Поред тога што су имали на располагању рендген апарат и често помоћ др Лудвига Хиршфелда, у њиховом раду морало се много тога импровизовати, о чему је др Петровић писао: „Тако смо импровизовали удлаге, стерилизаторе и апарате за дестилацију воде. Градили куће, операционе сале, ортопедске апарате итд., да су нарочито Енглези долазили да узимају код нас ‘мустру’ за те послове”. Активан став према рани (отварање, обрада и дренажа ране) др Михаило Петровић допунио је њеном радикалном хируршком обрадом („сваку повреду смо широко ресецирали, чистили од коагула, подвезивали сваки најмањи суд, вадиле размрскане коштице и страна тела, па све то исплакали слабом раствором 1% *Acidi carbolicis*, Дакиновом течном раствором, соним 0,7% раствором или чак само обичном стерилном водом”) и континуираним испирањем ране (што је више представљало механичко чишћење, а не дезинфекцију ране). Иновирани екстензионе шине и удлаге многад су олакшавале третман ране и доприносиле изле-

чењу. Захваљујући таквом лечењу ампутације екстремитета обављене су код само 6,4% рањеника. Није рањена примарна сатура (шав) великих крвних судова, иако је у том смислу др Суботић имао искуства из Првог балканског рата, када је први пут у историји хирургије урадио сатуре на великим крвним судовима, већ само секундарни шав. Код око 2.000 рањеника није установљен ниједан случај тетануса.

Повреде главе биле су заступљене са 20,9%, са mortalitetом од 11%. Од 2.000 рањеника, 4,6% имало је повреду лобање, са смртношћу од 16%, а код оперисаних са повредом мозга 28%. Повреде груди и врата биле су заступљене са 16,9% од свих повреда и mortalitetом од 9%, а код изолованих повреда грудног коша mortalitet је био 7%. Торакотомија (отварање грудног коша) рањена је само у случају присуства великих количина крви у грудном кошу. Повреде трбуха биле су заступљене са 7,2% и mortalitetом од 45%. Задржан је активан став према овим повредама као и у балканским ратовима: експлорација (*laparatomia explorativa*, отварање трбушне шупљине), сатуре, протективне стоме. Повреде горњих екстремитета биле су заступљене са 17,1% и mortalitetом од 35%. Ове повреде биле су праћене фрактурама у 55% случајева. Повреде доњих екстремитета биле су заступљене са 37,9% и mortalitetом од 7%. Фрактуре су биле код 28% рањеника. Код повреда крвних судова у ратној хирургији у зони борбених дејстава рањена је изолована лигатура (подвезивање) крвних судова, што се сматрало значајним напретком. У време пробоја Солунског фронта др Петровић је са својом хируршком екипом оперисао на првој линији фронта, док су гелери и гранате на све стране засипали завојишта.

У пољској хируршкој болници на Солунском фронт

У условима оваквог лечења било је доста инфекција рана. Др Михаило Петровић је о томе писао: „Од свих рана било их је 67% које су показивале тешке септичне, опште и локалне симптоме, мада и осталих 33% нису биле без доста јаке локалне инфекције. Ово је у првом реду долазило услед повреде комадима гранате...” Масовном инфицирању рана, према Петровићу, доприносило је и опште здравствено ста-

ње војника на фронту, „... јер су у рововима и земуницама наши војници чучали са пушком на ‘готовс’ не данима, недељама и месецима, већ годинама, од јула 1916. до краја августа 1918. године. Нема сумње да је изнуреност организма ишла томе у прилог”.

Такође др Петровић указивао је на синдром „узајамног погоршања” у случајевима ратних повреда, који је данас у медицини препознатљив као синдром „динсфункције” више органа, „дистреса”, „системске инфламацијске реакције”...

Рад Прве пољске хируршке болнице у Драгоманицама

Једна од најзначајнијих болничких установа српске војске на Солунском фронту, Прва пољска хируршка болница била је смештена 50 метара од железничке станице у Драгоманицама и 18,5 километара удаљена од пруге Солун–Битољ. Како се налазила у непосредној близини војишне просторије Друге армије, болница је била од изузетне важности на фронту и са великим предностима када је реч о ефикасном и безбедном транспорту и збрињавању рањеника у периоду који је претходио пробоју Солунског фронта.

Прва пољска хируршка болница у Драгоманицама

У овој болници обављане су најкомпликованије операције, али је у њој све било импровизирано. Болесничке постеље биле су од плетеног пружа, а истовремено су служиле и као носила. Пећи и чункови су били од бензинских канти. Тако су, на пример, веома практичне биле грејалице за постељу, прављене од лима бензинских канти, у које је наливан натријумов хипосулфат растопљен на ватри без додатка воде. Увече су се судови стављали по 8–10 сати у кључалу воду. Држали су топлоту 36–48 сати од 48° С. Тој способности Срба да импровизују „све и свашта” искрено су се дивили савезници. Заслужују да буду поменуте удлаге за екстензију удова које је израдио главни хирург др Михаило Петровић. Оне су биле тако конструисане да су их рањеници са највећом лакоћом подносили, јер су могле лако да се регулишу и адаптирају.

Укупан капацитет болнице био је 170 постеља, а у њој су, поред др Михајла Петровића, радили и његов учитељ и хирург светског гласа др Војислав Суботић, затим др Милутин Ранковић и др Хиршфелд. Рад је био организован уз учешће начелника санитета Врховне команде пуковника др Ђорђа Владисављевића и начелника санитета 2. армије др Саве Поповића. Како се у близини села Драгоманица налазио и аеродром, др Петровић је са својом екипом оперисао и док су летели непријатељски авиони и трајало бомбардо-

вање. До фронта је било неколико завојишта, која су пружала прву помоћ и вршила тријажу рањеника. Радило се непрекидно, по цео дан, до дубоко у ноћ. Увече би следила обука медицинара. Описујући рад болнице, њен управник др Ђорђе Нешић забележио је и посету генералног инспектора санитета, француског генерала Фурнијала, који је неколико дана пажљиво посматрао српске припреме (уочи офанзиве), да би на крају пришао др Михаилу Петровићу и шапато изговорио: „Од сада сви француски рањеници биће са фронта упућивани искључиво у вашу болницу. Никуд даље.”

Први транспорт француских рањеника од 180 људи стигао је у болницу првог дана, након што је отпочела офанзива на фронту. После пар сати, у највећој тишини, сваки рањеник био је напојен, нахрањен, оперисан и потпуно збринут у својој постељи. Медицинари би одмах потом, у њихово име, писали писма и извештавали родбину у Француској о стању здравља рањеника. Остали рањеници, како су стизали, одмах су припремани за евентуалне операције. Оваквој ефикасности допринели су и хирурзи др Леон Коен, Никола Крстић, С. Пантелић, С. Алкалај и други који су, према унапред утврђеном плану, непосредно иза борбене линије и у завојиштима оперисали све рањенике за које се претпостављало да би им транспорт нашкодио или га не би издржали. Резултати овако осмишљеног и организованог рада били су изузетни. Начелник санитета Врховне команде др Ђорђе Владисављевић и начелник санитета Друге армије др Сава Поповић били су стално у покрету, дајући санитарским установама потребне инструкције за што брже и успешније функционисање.

Генерал Франше Депере са пуковником др Ђорђем Владисављевићем у обиласку војне болнице у Драгоманицама (1916)

Болница у Драгоманицама остаће забележена у аналима Великог рата на Солунском фронту и по томе што се војишна просторија Могленске равнице, на којој се она налазила, са доласком киша претварала у мочварно земљиште и легло маларичних комараца. Отуда је болница, поред великог броја рањеника, примала и оболеле од маларије, од које

ни особље ове болнице није остало поштеђено. По речима војводе Степе Степановића, команданта српске 2. армије, ова болница ће „служити у историји српског ратног санитета као модел и школа, како треба хируршка пољска болница да изгледа”.

О својим хируршким искуствима др Михаило Петровић доста је писао и објавио их после Првог светског рата у низу радова и књига. Опширно је писао о својим сазнањима и методама која су тада била праве новине: о анестезији, о асепси и антисепси, повредама крвних судова, лечењу рана, трансфузији крви и друго, као и властитом искуству са више од 3.000 оперисаних, о чему је 1919. године извештавао и на конгресу у Паризу. Почетницима у хирургији је саветовао: „Ступајући у просторе у којима се негује хирургија и лече наши болесници, дао бих вам један савет: да пре него што приступите постељи хируршког болесника оставите ваше живце на дому, јер вам они не требају, ако су слаби. Но, ни у ком случају немојте да заборавите да понесете са собом срце и душу вашу, широко срце и топлу душу, у којима ће одјекнути болови и патње ваших болесника, у којима они треба да нађу сву утеху и наду, у топлини и саучешћу не странца, но пријатеља лекара и душевног човека”.

Доктор Михаило Петровић, санитетски генерал и носилац француске Легије части, умро је 4. августа 1934. године. На себи је имао униформу у којој је победоносно ушао у Србију 1918. године. Како је свим срцем био посвећен хирургији, тако је своје срце и оставио да буде уграђено у зид хируршке сале Главне војне болнице у Београду, у Пастеровој улици. На његовој урни је записано: „Др Петровић предаје душу Богу, тело српској земљи, а срце српској медицини”.

Донедавно се веровало да су мемоари оца српске војне хирургије изгубљени. Међутим, његови „Дневнички записи” су пронађени, које ли ироније, у контејнеру! Како је завршила урна са његовим срцем, која је изгубљена при каснијој реконструкцији зграде Главне војне болнице, и данас је непознато.

Припреме за офанзиву

Средином 1918. године за команданта савезничких снага на Солунском фронту био је постављен француски генерал Франше Д'Епере. Као заговорник офанзиве на Солунском фронту, он је прихватио идеју српске Врховне команде из октобра 1917. године о пробоју фронта и одлучио да главни напад буде изведен на српском делу фронта, на добропољском правцу, на коме су доминирали масиви Кајмакчалан, Сокола, Доброг поља, Ветерника и Козјака. План се у основи ослањао на стратегијско изненађење непријатеља, будући да је због изразито планинског и тешко приступачног земљишта бугарско командовање овај одсек сматрало мало вероватним за озбиљнији напад. Због тога на њему није смењивало нити појачавало трупе од зиме 1916/1917. године, нити га је фортификацијски довољно уредило за одбрану од евентуалног напада. Осим тога, заинтересованост српске Врховне команде за предузимањем одлучне офанзиве, као и мотив српских војника и жеља за повратком у отаџбину, представљали су за савезничко командовање предност која се у оваквим условима објективно није могла потценити.

Генерал Франше Д'Епере

Према основној идеји плана за пробој Солунског фронта, српска војска, ојачана двама француским дивизијама, имала је задатак да изведе главни напад, пробије фронт, избије у рејон Неготина и Кавадараца, раздвоји немачку 11. и бугарску 1. армију и угрози вардарску комуникацију. У случају успешног пробоја српских армија, три дана касније отпочео би, према плану, напад савезничких снага источно од Вардара на бугарску 1. армију, док је француска Источна војска добила задатак да дејствује у рејону Битоља чак девет дана по отпочињању српске офанзиве. Овакав маневар био је без сумње смео и ризичан, јер је на правцу главног удара ангажовао свега осам савезничких дивизија (шест српских и две француске), без потребних резерви и благовременог садејства осталих снага на фронту, а евентуалан неуспех српске војске могао је да доведе у питање операцију савезника на Солунском фронту.

Док се чекало коначно одобрење савезничког Ратног савета у Паризу за почетак офанзиве, српска Врховна команда је 4. септембра упутила директиву командантима 1. и 2. армије за пробој фронта. У сагласности са основном идејом генерала Д'Епера, директивом су били утврђени правци напада, зоне дејстава, начин садејства и остала упутства о раду српских дивизија при продору у дубину непријатељских положаја. Друга армија под командом генерала Степе Степановића имала је задатак да са три дивизије (Шумадијском, Тимочком и Југословенском дивизијом) у првом и две фран-

Контингент француских колонијалних трупа (Вијетнамци) на Солунском фронту

цуске (17. колонијалном и 122.) у другом ешалону изведе главни удар, пробије фронт и настави правцем Добро поље – долина Вардара. Истовремено, Прва српска армија на помоћном правцу, од Битоља ка Прилепу, требало је да потпомаже напад Друге армије и штити њено лево крило. Планирано је да офанзива отпочне 14. септембра 1918. снажном артиљеријском ватром (припремом) у трајању од 24 часа, након чега би уследио пешадијски удар према утврђеном плану.

Српски санитет уочи пробоја Солунског фронта

У време позиционог ратовања (од краја 1916. до средине 1918. године), српске санитетске јединице, обликоване према француској доктрини за алпске трупе, успеле су да се прилагоде ситуацији на фронту и, без обзира на то што формацијски нису биле попуњене, успешно су реализовале поверене им задатке. Задужене првенствено за збрињавање рањеника на самој линији фронта или непосредно иза њега, истовремено подржаване позадинским савезничким и сопственим болничким и осталим санитетским установама, аутомобилским секцијама за брзи транспорт рањеника са фронта и уређеном мрежом приступних путева (железничким и друмским), оне су биле спремне за почетак планиране офанзиве.

Међутим, већ у првим данима пробоја Солунског фронта показало се да санитет оперативних јединица, опремљен, пре свега, за услове позиционог ратовања, није био у стању да одговори свим захтевима, посебно да по непроходном планинском терену прати борбене јединице у њиховом напредовању, што је резултирало непремостивим тешкоћама при збрињавању и евакуацији рањеника. Највећи и готово нерешив проблем настао је због заостајања армијских пољских хируршких болница, које су биле планиране да прате оперативне јединице и пруже им непосредну подршку током офанзиве, а које су након пробоја фронта остале лоциране у његовој позадини. У таквој ситуацији морала су се потражити друга решења.

Уочи офанзиве, санитетске јединице при дивизијским завојштима добиле су појачање у хирурзима, јер се рачунало на већи прилив рањеника током интензивних борбених дејстава и претпостављало да број расположивих хирурга у завојштима неће бити довољан за њихово уредно збрињавање. У складу с тим, 9. августа 1918. у треће завојште Шумадијске дивизије привремено је био пребачен пуковник др Чедомир Ђурђевић (касније генерал и професор хирургије београдског Медицинског факултета) и резервни мајор др Милан Стајић како би се, заједно са болничким одељењем које је било у саставу ове дивизије, формирало покретно хируршко завојште које би функционисало као болница.

Истовремено, у хируршко завојште француске 17. дивизије пребачен је резервни мајор др Леон Коен, дотле хирург у болници „Престолонаследника Александра“ у Солуну (касније професор хирургије на београдском Медицинском факултету и оснивач Уролошке клинике). Поверење које је указано др Коену да се брине о француским рањеницима из 17. и 122. дивизије представљало је признање српској медицини у целини. По изричитој жељи француског санитетског

генерала Фурнијала, о осталим француским рањеницима (Источне војске) требало је иза фронта да се брине Прва српска пољска хируршка болница у Драгоманцима, са др Михаилом Петровићем на челу, касније генералом и професором београдског Медицинског факултета.

Сличне попуње учињене су и у Првој армији, иако је она дејствовала на помоћном правцу: у њен састав упућени су пуковник др Светислав Милисављевић и резервни мајор др Никола Крстић (касније оснивач Ортопедске клинике у Београду), један од пионира трансфузије крви на Солунском фронту. У исте сврхе за управника Српске пољске болнице у Соровићу постављен је још један великан из плејаде српских ратних хирурга, мајор др Петар Ђукић, да у случају потребе буде при руци својим колегама.

Задаци пољских хируршких болница

Непосредно иза српских армија на фронту су биле стациониране њихове пољске хируршке болнице. За потребе збрињавања рањеника Прве армије биле су предвиђене две болнице: Друга пољска хируршка болница у Скочивиру (командир резервни мајор др Иван М. Поповић, хирург др Никола Крстић), којој су као појачање додељени капетан прве класе хирург др Милорад Велимировић и отац српске хирургије проф. др Војислав Суботић као консултант; Трећа пољска хируршка болница у Острову, коју је чинила Општа бол-

Француско завојште крај Битоља, 1916.

ница шкотских жена позната под именом СВХ јединица „Америка“ са аустралијско-новозеландским медицинским особљем, под руководством др Изабел Емсли, касније познатом као леди Хатон. У ову болницу као консултант Прве армије упућен је хирург пуковник др Светислав Милисављевић.

За Другу армију биле су задужене Прва пољска хируршка болница у Драгоманцима, са командиром резервним мајором др Ђорђеом Нешићем (касније професор офталмологије на београдском Медицинском факултету) и пуковником др Михаилом Петровићем, коме ће се од 23. августа придружити и проф. др Војислав Суботић, и Четврта пољска хируршка болница у Горњем Пожару, у ствари Болница шкотских жена „др Елзи Инглис“, која је са српским добровољци-

ма пребачена из Русије, са сопственим хируршким особљем предвођеним др Анетом Бенсон и са српским помоћним особљем. Болница је првих месеци била под командом мајора др Јосифа Недока, који је уочи офанзиве враћен у Тимочку дивизију за командира њеног 2. завојшта.

Планом о раду санитарске службе било је предвиђено да ове болнице преузимају рањенике од санитета оперативних јединица, који би до њих били транспортовани аутомобилским одредима савезника, а током офанзиве су се померале (премештале) и пратиле трупе у напредовању. Међутим, показало се да су оне за овакве задатке биле прегломазне и тешко покретне, па ће врло брзо почети да заостају за јединицама на фронту који се померао великом брзином и већ после неколико дана од пробоја, болнице ће бити ван практичне употребе све до краја рата. Тежак терен и недостатак одговарајућих транспортних средстава за преношење њихове гломазне опреме и материјала били су главни разлог што пољске хируршке болнице нису испуниле свој главни задатак. Изузетак су биле болница кнегиње Нарискин и истурено одељење Треће пољске хируршке болнице са др Изабел Емсли на челу, које су се, у том смислу, показале много успешнијим.

У Вертекопу се налазила још и Евакуациона пољска болница, у Соровићу 1. српско-енглеска болница и енглеска стационарна болница са 600 постеља, а нешто даље, у железничком чворишту Шамли, на прузи од Солуна према Битољу и Скопљу, британска болница 41 са 1.000 постеља. Командант француских трупа, под чијом се управом налазила болница руске принцезе Нарискин у Скочивиру, наредио је њено премештање ка западу, између француских трупа генерала Анрија и трупа српске Прве армије, где ће ова болница током пробија фронта вршити санитарску службу према исказаним потребама. Иза поменутих болница, у позадини фронта, све до Солуна, Лерина и Водене, налазио се разгранати систем болничких и рехабилитационих установа, спремних за прихват рањеника.

Транспорт рањеника са фронта до позадинских болница требало је да обављају савезничке аутомобилске секције: за потребе Друге армије удвостручен је број до тада расположивих енглеских и француских возила – укупно 120 транспортних камиона, међу њима 15 лаких камионета за брдски терен у организацији „Шкотских жена“, које ће, како се током офанзиве показало, остварити велики подвиг у евакуацији рањених и оболелих српских војника; за Прву армију укупно 68 транспортних возила распоређених иза фронта у Јелану, Скочивиру и Воштарану, од тога 12 возила „Шкотских жена“. Француске трупе (Источна војска), на левом крилу Прве армије, имале су посебно организован транспорт, у координацији са садејствујућим српским јединицама.

Пробој фронта

После двадесетчетворочасовне артиљеријске припреме, 15. септембра у шест часова изјутра кренуо је у напад први талас српске пешадије. До вечери Шумадијска дивизија избила је, снажно ломећи непријатељски отпор, на Ветерник. Француске дивизије нису успеле да савладају жилав отпор Бугара, па је српска команда морала да ангажује 13. пук Тимочке и делове Југословенске дивизије, те су до вечери

освојени зона Кравице и ката 1.763 Добро поље – Сокол. Тада је француска 122. дивизија повучена из састава Друге армије и пребачена на лево крило Прве, у састав француских јединица, које су садејствовале Првој српској армији у офанзиви. После пробоја фронта (15–17. септембра), српске дивизије из Друге армије наставиле су незадрживо напредовање у правцу Вардара, ломећи енергично отпор непријатељских (бугарских) снага, којима ни појачања нису помогла да стабилизују ситуацију у својим редовима.

До 21. септембра јединице Друге армије избиле су у долину Вардара, у зону Криволак – Демир Капија, извршивши тако стратегијски пробој фронта и планирано раздвајање непријатељских армија (11. немачке и 1. бугарске армије). Из састава Друге армије повучена је и 17. француска дивизија. За то време Прва армија, савлађујући снажан отпор непријатељских снага у луку Црне реке, форсирала је ову реку и наставила напредовање у правцу Прилепа, претећи да пресече одступницу 11. немачкој армији, док је Коњичка дивизија у муњевитом налету заузела Кавадарце. Француске трупе (Источне војске) вршиле су притисак у правцу Кичева и Гостивара.

Рад српског санитета током пробоја

Прелазећи под борбом 10–15 километара дневно, преко планинског терена висине од преко 1.000 метара, трупе Друге армије остављале су далеко за собом делове својих санитарских јединица, лишавајући на тај начин рањенике неопходне медицинске помоћи. Транспортна возила нису била у могућности да савладају непроходно земљиште које су јединице остављале за собом, а које је, додатно, било разорено бомбардовањем. Ево како је потпуковник др Жарко Рувидић, референт санитета Југословенске дивизије, описивао проблеме пред којима се његова дивизија у то време налазила: „...Дивизија (је) имала само два завојшта и врло слабу болничарску чету [...] тражио сам пре почетка офанзиве да се дивизији дода још једно завојште, да се болничарска чета попуни до свог формацијског састава и да се дивизији придода једна секција француских санитарских аутомобила за евакуацију рањеника, али су сви ти моји захтеви одбијени [...]

[...] У току пробоја дивизија се, у једном планинском и испресецаном терену без довољно комуникација, а по рђавим и исквареним путевима, кретала стално напред гонећи потученог непријатеља [...] под борбом, о чему је сведочио знатан број рањеника који су свакодневно пристизали на (пуковска) превијалишта и (дивизијска) завојшта. Чим се дивизија одмакла од своје основице коју је чинила долина реке Моглене, изгубљена је са њом свака веза и убрзо се осетила оскудица у снабдевању храном, као и веза са позадином где се имала вршити санитарска евакуација. Док се дивизија налазила на Козјаку, санитарски аутомобили француске секције могли су долазити до завојшта [...], кад се дивизија кренула напред [...] евакуација је [...] постала немогућа [...] комуникације су биле врло рђаве, а средства за евакуацију врло оскудна. Уз то је дивизија била стално у покрету, те се није ни имало времена да се рањеници прикупе [...]

[...] Пуковски лекари [...] били су дужни да прате своје пукове у наступању [...] батаљонски и пуковски лекари [...] требало је свакога дана да указују помоћ, а превијалиште

**Др Жарко
Рувидић**

свакога часа морало бити спремно за покрет [...] Ако је пук имао да се крене [...] рањеници су остајали, превијени и нахрањени, са једним болничарским подофициром [...] најчешће покрај пута, а запаљена ватра и застава Црвеног крста обележавали су места где се налазе рањеници које треба евакуисати [...] Лакши рањеници (су) више волели да се крећу за својим пуком [...]

[...] Да бих покупио и евакуисао рањенике које су пуковски лекари били принуђени да оставе, ја сам образовао један одред болничара који је са носилима обилазио пуковска превизијалишта, прикупљао рањенике и доносио их до прихватне станице, где су били склоњени, превијени и збринути..."

У овако тешкој ситуацији (током и након пробоја фронта), уз проблеме са збрињавањем рањеника, појавио се и велики број војника са рецидивом маларије због пада опште отпорности насталог изнуреношћу, ратним напорима и лошом исхраном, што је додатно оптеретило санитарет борбених јединица и службу евакуације. Проблеми са снабдевањем јединица били су отежани нарочито у зони дејстава Друге српске армије, због планинског правца који је водио од Вертекопа, преко Драгоманаца и Козјака, до Демир Капије на Вардару, док је у зони Прве српске армије, од Банице преко Скочивира и Градешнице до Разимбеја на Црној реци, снабдевање било мало уредније, будући да је на овом правцу терен био нешто проходнији и растојање краће.

Аутомобилске секције „Шкотских жена“

Кад је извршен пробој фронта и јединице Друге армије наставиле према Вардару, на Кравичком пољу образована је пријемна и евакуациона болница од 1. завојшта Тимочке дивизије. Рањенике је одавде требало да преузимају савезничке аутомобилске секције и превезу до позадинских болничких установа. У време пробоја фронта, у зони Доброг поља било је прикупљено око 120 санитаретских аутомобила различите величине и тежине, подељених у шест секција. При евакуацији рањеника из зоне операција нарочито се истакла секција „Шкотских жена“ са лаким „фордским“ камионетима.

„Док су се друге секције са тежим колима, француске или енглеске“, пише др Владимир Станојевић, „устручавале да пођу преко планина стопама борачких јединица, ‘Шкотске жене’ су саме изјавиле да ће оне у стопу са српском вој-

Енглеско санитаретско возило на Солунском фронту

ском, па макар се не вратиле своје дому. Њиховом одлучношћу изнето је из гудура од Доброг поља до Кавадараца и Штипа неких 280 најтежих рањеника који би без помоћи овакве евакуације извесно оставили своје кости онамо [...] Шеф ове секције уважена Мис Робертсон [...] за пет пуних дана ни она ни њене другарице нису могле нити су имале времена ни за ручак ни за вечеру, нити за одмор и сан. На крају је замолила само за комад сувог војничког хлеба [...] Храбре Шкотланђанке тих дана храниле су се само шљивама."

Припаднице Болница жена Шкотске

О истој теми и др Жарко Рувидић пише (у једном своме чланку) како су његовој дивизији додељена четири лака камионета „Шкотских жена“ за евакуацију рањеника до оба завојшта дивизије и да су те „... вредне шкотске жене са својим малим санитаретским *форд*овима дошле чак до пуковских завијалишта и умногоме помогле евакуацију рањеника и болесника са фронта до дивизијских завојшта. Њима има да се захвали што је евакуација рањеника и болесника [...] вршена брзо и без застоја”.

Судбина пољских хируршких болница

Приковане у местима где су се налазиле уочи пробоја Солунског фронта, услед недостатка транспортних средстава лишене покретљивости, хируршке пољске болнице су једино на самом почетку офанзиве примале рањенике, али како се фронт померао ка северу, постепено су остајале без посла. Срећна је околност у тим условима, како пише пуковник др Михаило Петровић у свом дневнику, да је било већином лаких рањеника, мало тешких, са доста прелома ноге. Повреда главе није било много, али су махом биле тешке: „...Наши силно напредују [...] Рањеника има много мање од када гонимо непријатеља [...] Иако смо способни за рад, немамо могућности кретања...”

У својим успоменама са Солунског фронта професор др Леон Коен наводи да је многе рањенике са повредом лобање оперисао на лицу места да се не би губило у времену.

Тако су четири српске хируршке пољске болнице силном прилика биле везане за места свог боравка и као такве остале неупотребљиве, да би касније, уз велике проблеме, биле пребачене до Битоља (Прва, Трећа и Четврта), односно Солуна (Друга), где су дочекале крај рата. Изузетак је било шкотско-аустралијско медицинско особље Треће пољске хируршке болнице са др Изабел Емсли, које се уз помоћ превозних средстава домогло тек ослобођеног Врања, где је пружало хируршку (и другу) помоћ, као једина покретна пољска болница која је успела да прати српске трупе у њиховом напредовању. Врање је, осим Срба, тада било претрпано и рањеницима савезничких војски, Французима и Енглезима, али и бугарским рањеницима.

Ситуација са пољским хируршким болницама на Солунском фронту спада у највеће пропусте српског и савезничког командовања (команде Источне војске), пре свега, њихове санитарске службе, јер није благовремено обезбеђена покретљивост ових болница, које су биле од прворазредног значаја у збрињавању рањеника током офанзиве.

Избијањем српске Друге армије на десну обалу Вардара, од 15. до 21. септембра, завршила се прва фаза офанзиве, после чега ће уследити операције за ослобођење Македоније и Србије.

Рад санитета током септембра

Од 21. до 30. септембра српска војска наставила је са даљим напредовањем. Трупе Друге армије ослободиле су делове Македоније источно од Вардара и до 29. септембра избиле на бугарску границу, док је у исто време Прва армија заобилазним маневром, остављајући француским јединицама да ослободе западну Македонију и Скопље, форсирала Вардар и избиле пред Куманово, пресецајући одступницу великој бугарској групацији.

Са војносанитарског гледишта, овај период значајан је због великог броја војника оболелих од грипа, који се појавио прво код француских, а затим и код српских јединица, као и преоријентација на нове комуникацијске правце за снабдевање и евакуацију рањеника Друге армије, будући да се дотадашњи правац који је водио преко планинских врлети Козјака до Демир Капије показао тешким и опасним. Појава грипа, поред великог броја рецидива маларије, прилич-

но је оптеретила санитарске јединице српске војске у напредовању. Тим поводом, начелник санитета Друге армије пуковник др Сава Петровић је 24. септембра депешом из Штипа затражио да се што пре образује стална болница у коју би се могло упутити око 2.000 рањеника и болесника, „јер су њима дивизијска завојшта (у селу Паликуру код Градског и у Штипу) потпуно прикована и неће моћи пратити трупе у даљем покрету”. Слично се догодило и са пољском болницом Тимочке дивизије, која је са великим бројем грипозних болесника остављена неколико недеља у Велесу, да би тек касније сустигла своју дивизију у Краљеви.

Санитарска возила – помоћ Србији из Америке

Поред болнице за прихват рањеника у Битољу, припремљене уочи офанзиве, Французи су током свог напредовања одмах по уласку у Прилеп и Велес у њима организовали армијске амбуланте и мобилне хируршке екипе спремне за обављање операција. То се поновило и у Скопљу. Истога дана када су њихове јединице ушле у овај град (29. септембра), сменили су једну бугарску пољску болницу и са својом хируршком екипом одмах почели са радом. Највећи део посла обавила је неуморна принцеза Наришкина са особљем, прихватајући 360 најтежих рањеника у својој, на брзину организованог болници у Скопљу. Касније су у Скопљу своје болнице организовали и Српски потпорни фонд и, додуше привремено, део болнице др Елзи Инглис.

Служба прикупљања и евакуације рањеника и болесника, као и снабдевање трупа намириницама одвијали су се и даље с великим тешкоћама, о чему сведоче многобројне депеше које су размењене између санитета оперативних јединица, штабова армија и српске Врховне команде војске. Од момента када су успостављени посебни комуникацијски правци за сваку армију посебно, евакуација рањеника и болесника, као и снабдевање јединица на терену обављали су се ефикасније и успешније. И овде су највећу транспортну помоћ пружиле аутомобилске, енглеске и француске секције. Када је Скопље пало у руке Француза (29. септембра), заплењен је велики број немачких и бугарских возила, која ће такође бити коришћена у те сврхе.

Упркос свему, основни проблем све до краја рата остао је непокретљивост не само српских пољских хируршких

болница, већ и савезничких, а недостатак транспортних средстава био је општи и константан. Недостајало је више од 500 санитарских и других возила. За то време се епидемија грипа, која се из Албаније проширила међу становништвом у Македонији и трупам у покрету, за кратко време разбуктала, проузрокујући знатне тешкоће у раду француских и српских санитарских јединица које нису имале адекватну помоћ и подршку позадинских установа. Слични проблеми пратили су касније и јединице Прве српске армије, током њиховог напредовања ка северу, у правцу Београда и великих река Саве и Дунава.

Ослобађање Србије и рад санитета у октобру и новембру

Избацивши Бугарску из рата (30. септембра 1918), српска војска хитала је да ослободи своју отаџбину. Почетком октобра Врховна команда извршила је рокаду својих армија: Прву армију упутила је долином Јужне и Велике Мораве ка северу, пут Врања, Ниша и Београда, а трупе Друге армије са бугарске границе бивају упућене ка западу, с циљем да ослободе Косово, западну Србију и избију на Дрину, а део снага упуте ка Црној Гори. Првој армији на централном правцу садејствовале су две француске дивизије, француска коњичка бригада и један здружени француско-грчки одред. Енглези и Грци, после почетних неуспеха у покушају да пробију фронт на десном крилу, остали су готово до капитулације Бугарске приковани на почетним положајима.

У своме надирању долином Јужне Мораве, јединице Прве армије водиле су тешке борбе са аустроугарско-немачким јединицама у одступању, од којих су оне код Ниша од 10. до 12. октобра биле најжешће. Град је одсудно бранила 11. немачка армија, која је по сваку цену настојала да на нишком правцу сачува комуникацијску везу са Турском. Иако исцрпљене брзим наступањем, недовољно и лоше храњене, десетковане gripом и губицима који су се у интензивним борбама гомилали, српске јединице није могло ништа да заустави. О раду санитета у овом периоду најбоље говори учесник у овим догађајима др Владимир Станојевић: „Трупе су и даље летеле напред [...] прејуривши за 46 дана око 600 км до обала Саве, Дунава и Дрине, наш санитар је наилазио на нове и све веће тешкоће [...] Наша земља под трогодишњом непријатељском окупацијом била је толико исцрпљена да је нисмо препознали [...] а војска не само што није за собом вукла пуне возове обиља, већ је од гладне земље тражила хлеб, лекове [...] требало је збринути војску и њене рањенике и болеснике...”.

У немогућности да из дубоке позадине извуче своје пољске хируршке болнице које су биле загла-

вљене у Битољу (три) и у Солуну (једна) и да на овом дугом маршу кроз Србију било коме оставља своје рањене и болесне, јер су насеља кроз која је војска пролазила најчешће била без лекара и иоле пристojних болница, српски санитар био је принуђен да прибегава разним импровизацијама. Остављао је своје рањенике и болеснике на бригу мештанима који су радо помагали своју војску колико су могли, а понекад је уз њих остајало и нешто санитарског особља покретних санитарских јединица, пуковских и дивизијских. На тај начин су обнављане или отворане нове болнице у Нишу, Пироту, Алексинцу, Параћину, Ћуприји, Крагујевцу, Свилајцу, Паланци, Смедереву, Пожаревцу, Младеновцу, Аранђеловцу, Горњем Милановцу, Крушевцу, Чачку, Краљеву, Ужицу, Косовској Митровици, Призрену, Пећи и Скадру. У Врању је све време успешно функционисала Болница шкотских жена (заправо, део Треће пољске хируршке болнице), пребачена уз помоћ енглеских транспортних јединица.

На захтев команданта Источне војске из Солуна, српски санитар је од 20. октобра у Скопљу и Нишу отворио болнице за ратне заробљенике, које је до тада лечио заједно са својим војницима, а у Пироту су у привременој болници лечени Срби који су се из бугарског заробљеништва враћали својим кућама.

Током напредовања Прве армије, дивизијска завојишта била су принуђена да се повремено заустављају како би образовала месну болницу и сместила своје рањенике и болеснике, а затим би настојала да сустигну своје јединице. Тако су у Нишу привремене болнице формирали прво завојиште Моравске и треће завојиште Дунавске дивизије, док су Французи (њихове јединице које су садејствовале српској Првој армији) за своје трупе организовали болницу са мајором др Керамбреном на челу.

У каквом стању су затечене предратне болнице у Нишу најбоље илуструје извештај војводе Мишића, у коме се наводи да је „(војна) болница код Беле-куле затечена празна, опљачкана, загађена и нечиста”. У једној депеши које је прво завојиште Дунавске дивизије упутило из Ниша Санитарском одељењу Врховне команде наводи се: „...број рањеника и

Прва српска армија ослобађа Београд 1. новембра 1918.

СРПСКИ ВОЈНИ САНИТЕТ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

болесника сваким даном рапидно расте...". У Алексинцу командант Моравске дивизије оставио је са рањеницима и болесницима капетана др Марка Радмана да се о њима брине, уз помоћ локалних власти; у Косовској Митровици прво завојште Југословенске дивизије, уз помоћ лекара који су ту затечени, а које је Врховна команда заједно са 7.000 рањеника оставила још током повлачења 1915. године, образовало је поново велику војну болницу. Слично је било и у Приштини, док су Французи у Пећи од свог санитарског особља образовали добро уређену болницу. У Крагујевцу је, уз помоћ грађана и у граду затечених лекара из 1915. године, слично урадио и прво завојште Дунавске дивизије; у Чачку прво завојште и део болничара из трећег завојштва Шумадијске дивизије, а негде су то на брзину обавили добротворни грађански одбори, борећи се како знају и умеју са несташницама и другим проблемима (Смедеревска Паланка, Младеновац). Уз постојеће, наметнули су се и проблеми са ратним заробљеницима и њиховим рањеницима, као и оболелим војницима, којима је такође требало помоћи, док је у исто време у народу и војсци харала епидемија грипа. Сliku масовног страдања ублажавало је само опште расположење због стечене слободе, које је становништву и војсци давало снагу која је превазилазила границе издржљивости.

Савезничке санитарске аутомобилске секције, енглеске и француске су и у овој, завршној фази рата, као и у периоду пробоја фронта, наставиле да прате српске (и француске) трупе у њиховом напредовању, савлађујући многобројне препреке у виду порушених мостова, набујалих река и разрованих путева и пребацујући рањенике и болеснике до најближих болничких установа. Немали број тих немоћних ратника управо њима дугује захвалност за спасене животе.

Наредбом врховног команданта савезничких снага на Солунском фронту генерала Франше Д'Епера од 30. октобра 1918, српске армије добиле су задатак да, по ослобођењу Србије и Београда, пређу на територију Аустроугарске и, у име Антанте, запоседну одређене стратешке тачке северозападно од линије Дунав–Саве–Дрина. Почетком новембра 1918. године та држава се распала – Аустрија је 4. новембра потписала примирје, а Мађарска 13. новембра. Истовремено, уследила је прокламација подгоричке и војвођанске Народне скупштине о уједињењу Црне Горе и Војводине са Краљевином Србијом и Народном вијећа из Загреба о уласку отцепљених југословенских земаља – Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине – у државну заједницу са Краљевином Србијом. Затражена је и помоћ српских је-

диница. У таквим условима српска Друга армија је у новембру запосела области југозападно од Саве и Дрине (Босну и Херцеговину, Црну Гору и Далмацију), а Прва армија области северно од Саве и Дунава (Војводину са Барањом, Хрватску са Славонијом и Словенију).

Непосредно по завршетку Првог светског рата, 1. децембра 1918. образована је нова држава на Балкану – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). Почетком 1919, према наредби Врховне команде Југословенске војске, од српских ратних санитарских јединица на територији Босне и Херцеговине, Црне Горе, Војводине, Хрватске и Словеније образоване су прве сталне и привремене војне болнице, при чему су коришћени и капацитети бивше аустроугарске војске, затечени у различитом стању, од добро очуваних, до опљачканих и потпуно девастираних. Део тих јединица задржан је у Србији где су, истовремено, обновљене и све сталне војне болнице које су пре рата постојале у Краљевини – у Београду, Нишу, Скопљу, Ваљево, Крагујевцу, Зајечару, Косовској Митровици и Битољу.

Свој ратни задатак окончала је и Прва пољска хируршка болница из Драгоманаца, када је 5. новембра 1918. пребачена у Ниш, формирајући у овом граду Моравску сталну војну болницу. Из Острова је у Ниш приспела и Трећа пољска хируршка болница, где је припојена Моравској болници. Друга пољска болница из Соровића свој ратни поход завршила је у Крагујевцу. Четврта пољска хируршка болница из Доњег Пожара бродовима је пребачена у Ријеку, а одатле возом за Сарајево, где је од 5. децембра 1918. функционисала као стална војна болница.

Своје успехе у Првом светском рату Србија је платила огромним жртвама. И док нас српско гробље на Зејтинлику код Солуна вечно подсећа на ово страдање, војни писци сврстали су солунску офанзиву међу најбриљантније вођене операције у овом рату и највеће подвиге једне војске у историји ратовања уопште. Амерички министар спољних послова из ратног периода Роберт Лесинг изјавио је тим поводом: „Када се буде писала историја овог рата, најславнији одељак те историје носиће назив – Србија. Српска војска је учинила чуда од јунаштва, а српски народ претрпео је нечувене муке. Такво пожртвовање и истрајност не могу проћи незапажено – они се морају наградити.”

Оваквом успеху несумњиво је допринео и српски војни санитарет, а његови припадници заслужили су, уз своје војнике, епитет правих хероја Великог рата. ■

